

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**TÜRK ROMANINDA BOSNA VE BOŞNAKLAR
(1970-2010)**

Nermina KJOROVİKJ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. R. Melih ERZEN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

EYLÜL 2021

TÜRK ROMANINDA BOSNA VE BOŞNAKLAR (1970-2010)

Nermina KJOROVİKJ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EYLÜL 2021

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nermina KJOROVİKJ

07.09.2021

TÜRK ROMANINDA BOSNA VE BOŞNAKLAR (1970-2010)
(Yüksek Lisans Tezi)

Nermina KJOROVİKJ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2021

ÖZET

Türk edebiyatında Batılılaşmayla birlikte görülen roman türü Tanzimat Devri'nde başlamış, Servet-i Fünûn'la birlikte Avrupaî seviyesine ulaşmıştır. Milli Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda roman türünde başarılı eserler ortaya konulmuştur. Bu çalışmada, 1970 ile 2010 yılları arasında yayımlanan roman türündeki eserler üzerinden Bosna-Hersek ve Boşnakların Türk romanına yansımaları incelenmiştir. Giriş kısmı hariç, iki bölümden oluşan bu tezde; Bosna tarihi, Bosna'nın Fethi; Bosna'nın Osmanlı, Avusturya ve Yugoslavya dönemlerindeki idare ediliş şekli; Doksanüç Harbi, göç ve göçmenler, Rusya ve Avusturya'nın Bosna politikası, Bosna Savaşı, Bosna coğrafyası, Boşnakların farklı etnik ve dinî gruplarla ilişkisi, Boşnak kimliğinin oluşumu, Boşnak kahramanlar, Boşnakların dili, dini ve kültürü gibi konuların 1970 ile 2010 yılları arasındaki basılı romanlarda ele alınış ortaya konulmuştur. Diğer bir deyişle, işbu tezde Bosna-Hersek'in siyasî, dinî, iktisadî ve kültürel hayatının Türk romanına yansımaları şekli değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türk Edebiyatı'nda Bosna'dan bahsedilen romanlarda genel itibarıyla "kaybedilen vatan" ve "göç" temaları öne çıkartılır. Türk romancıları için Bosna; kaybedilen vatan topraklarıdır, Avusturya, Rusya'nın yanında Sırp ve Hırvat baskısı-zulmü sebebiyle göç eden yüz binlerce Müslüman'dır. Bosna'dan bahsedilirken Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi, emperyalist güçlerin ve milliyetçilik akımının Balkanlardaki huzur ve barışı ortadan kaldırmasının yanında Panslavizm ve komitacılık faaliyetlerine de değinilir. Romanlarda, Boşnakların tarihine, coğrafyasına, kökenine, kültürüne ve hayat tarzına dair bilgiler verilmiştir. Tezin ana ve ara başlıklarında geçen konular; Bosna tarihinin dönemleri, Boşnakların sosyal, kültürel ve siyasî hayatı ile yazarların bakış açısını da içine alacak şekilde tasnif edilip incelenmiştir. Yazarların Bosna'nın dili, kültürü ve tarihine dair yazdıklarının gerçek hayatla ilişkisi ve yazılanların hangi zihniyetten hareketle kaleme alındığı gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece, Bosna-Hersek ve Boşnakların Türk romanının bu evresine yansımaları şekli ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Bilim Kodu : 32201
Anahtar Kelimeler : Roman, Bosna-Hersek, Boşnak, Boşnakça, Osmanlı, Avusturya, Rusya, 93 Harbi, İslâmiyet, Bogomilizm, göç, göçmen, komitacılık, politika, ekonomi, kültür, gelenek-görenekler.
Sayfa Adedi : 181
Tez Danışmanı : Doç. Dr. R. Melih Erzen

BOSNA AND BOSNIANS IN TURKISH NOVEL (1970-2010)

(M. Sc. Thesis)

Nermina KJOROVİKJ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

September 2021

ABSTRACT

Entering Turkish literature with Westernization, the novel has started with works of the Tanzimat Period and has reached the level of the European contemporaries with “Servet-i Fünûn.” During “The Period of National Literature” and following years after declaration of the Republic in 1923, successful examples of the novel have continued to be written. In this thesis, focusing on the works between 1970 and 2010, Bosnia and Herzegovina and Bosnians' place in the Turkish novel is examined. In this thesis -which has two main parts except the introduction- topics of; history of Bosnia, the Ottoman conquest of Bosnia, administration of Bosnia under the Ottomans, Austria, and Yugoslavia, Russo-Turkish War of 1877-1878, migration and the immigrants, Russian and Austrian policies towards Bosnia, the Bosnian War, the geography of Bosnia, Bosnians' relations with other ethnic and religious groups, the emergence of Bosnian identity, Bosnian heroes, Bosnians' language, religion, and culture are examined through the works of the Turkish novel between 1970-2010. In other words, this work aims to evaluate reflections of Bosnia and Herzegovina's political, religious, economic, and cultural life on Turkish novels. Generally, the works covering Bosnia in the Turkish novel highlight the themes of “lost homeland” and “migration”. For Turkish novelists, Bosnia means the lost territories of the homeland and the Muslims that were migrated due to the pressure/oppression of Serbians and Croats in the region in addition to Austria and Russia. While Bosnia is being covered in these works, withdrawal of the Ottomans from the region, destruction of the order and peace in the region by the imperialist powers and nationalism, as well as Komitadji movements and Panslavism are mentioned. In the novels; information about Bosnian history, geography, origins, culture and lifestyle are also provided. The topics that are covered under titles/subtitles of the thesis are categorized and examined regarding Bosnians' social, cultural and political life and perspectives of the authors. Relevance of what was written in the novels to the facts and ideological backgrounds of the works are tried to be explained. Thus, reflections of Bosnia and Herzegovina and Bosnians' on this chapter of the Turkish novel are aimed to be presented.

Science Code : 32201

Keywords : Novel, Bosnia and Herzegovina, Bosnian, Bosnian Language, the Ottomans, Austria, Russia, Russo-Turkish War of 1877-1878, Islam, Bogolism, migration, immigrants, Komitadji, politics, economy, culture, traditions.

Number of Pages : 181

Supervisor : Assoc Doç. Dr. R. Melih Erzen

TEŞEKKÜR

Çalışmam sırasında her daim destek veren, yol gösteren tez danışmanım Sayın Doç. Dr. R. Melih Erzen'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Tezimle ilgili değerli fikirlerinden istifade ettiğim Sayın Prof. Dr. Fatih Sakallı'ya ve Sayın Prof. Münire Kevser Baş'a çok teşekkür ederim.

Türkiye'de yüksek lisans eğitimi almama vesilen olan Yurtdışı Türk ve Akraba Topluluklar Başkanlığına hususen teşekkürü bir borç bilirim. Yüksek lisans eğitimim sırasında kendilerinden çok şey öğrendiğim Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümündeki değerli hocalarıma ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca tez süresince desteklerini gördüğüm Sayın Dr. Şemsettin Şeker'e ve her daim desteklerini gördüğüm aileme, özellikle de anneme-babama, şükran borçluyum. Son olarak, yurt hayatında kader birliği yaptığımız arkadaşlarımın her birine manevi desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. TÜRK ROMANINDA BOSNA (1970-2010)	9
2.1. Bosna'nın Türkler Tarafından Fethi.....	15
2.2. Bosna'da Osmanlı İdaresi	20
2.3. Doksan Üç Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)	27
2.3.1. Bosna'nın Avusturya-Macaristan Yönetimine Bırakılması Sebebiyle Osmanlı Yönetimine Yapılan Eleştiriler	31
2.3.2. Bosnalıların Avusturya İşgaline Direnişi.....	37
2.3.3. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Döneminde Bosna	41
2.3.4. Müslüman Nüfusun Bosna-Hersek'ten Göç Etmesi.....	43
2.4. Rusların Bosna Politikası	57
2.5. Yugoslavya Döneminde Bosna	63
2.6. Bosna Savaşı.....	67
2.6.1. Bosna Savaşı Sırasında Uluslararası Çevrelerin Durumu	80
2.6.2. Bosna Savaşı'nda Din Faktörü	84
2.6.3. Bosna Savaşı'nın Bosna'nın Nüfus Yapısına ve Mimarisine Etkileri....	86
2.7. 1908-2000 Yılları Arasında Bosna'dan Yapılan Göçler	89
2.8. Bosna Coğrafyası	92
3. TÜRK ROMANINDA BOŞNAKLAR (1970-2010)	101
3.1. Boşnak Kimliği.....	104

3.2. Boşnaklarda Gelenek ve Görenekler	108
3.3. Boşnaklarda Dinî Hayat	116
3.4. Boşnakça Kelime ve Deyimler	125
3.5. Boşnak Kahramanlar	129
3.5.1. Tarihî Şahsiyetler	130
3.5.1.1. Silahtar Bosnalı Mustafa Paşa	130
3.5.1.2. Ban Kulin	132
3.5.1.3. Aliya İzzetbegović	132
3.5.1.4. Bosnalı Abdullah Avni Paşa	137
3.5.1.5. Zeki Salih	139
3.5.2. Kurmaca Tarihî Şahsiyetler	140
3.5.2.1. Macin Salimović	140
3.5.2.2. Musto Mzadić	141
3.5.3. Kadın Kahramanlar	143
3.5.3.1. Nimeta	143
3.5.3.2. Mirsada	145
3.5.3.3. Raziyeanım	146
3.5.3.4. Mücevher Hanım	147
3.5.3.5. Zlata	149
3.5.3.6. Muradiye Hanım	150
3.5.3.7. Zehra	150
3.5.3.8. Gül Hanım	151
3.5.3.9. Amine Salimović	151
3.5.3.10. Ante Salimović	152
3.5.3.11. Leyla Hanım	153
3.5.4. Erkek Kahramanlar	154
3.5.4.1. Aliya	154

3.5.4.2. Burhan.....	155
3.5.4.3. Raif.....	156
3.5.4.4. Fiko	156
3.5.4.5. Doktor Kerim	157
3.6. Boşnakların Diğer Etnik Unsurlarla İlişkileri	157
3.7. Komitacıların Balkanlardaki Boşnaklara Karşı Tutumları.....	161
4. SONUÇ VE ÖNERİLER	165
KAYNAKLAR	175
ÖZGEÇMİŞ	181

KISALTMALAR

AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi
BH	Bosna ve Hersek
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
böl.	Bölüm
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Ens.	Enstitüsü
Haz.	Hazırlayan
İst.	İstanbul
İÜ	İstanbul Üniversitesi
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri/ve bunun gibi
vd.	Ve diğeri/diğerleri/ve devamı
Yay.	Yayınları/Yayınevi

1. GİRİŞ

Edebiyatın “toplumu yansıtan bir ayna olduğu” düşüncesi yaygın kabul gören bir anlayıştır. Lanson, edebiyat tarihinin “millî hayatın bir görünüşü” olduğunu belirtir. Ona göre edebiyat; hem geçmiş, hem de içinde bulunulan zamanın olay ve kişilerini içerir.¹ Edebiyatı “medeniyet tarihinin bir şubesi” olarak gören Mehmet Fuat Köprülü’ye göre ise edebiyat; bir milletin tarih boyunca gelişip değişen din, hukuk, ekonomi, ahlâk, estetik ve siyaset hayatını kapsayan değerler bütünüdür. Bunun için filoloji ve tarih bilimiyle birlikte ele alınmalıdır. Edebî eseri layığıyla anlayabilmek için meydana konulduğu zamanın düşünce ve ruh dünyasını, devrin siyasî ve sosyal şartlarını iyi bilmek gerekir. Edebiyat bu bağlamda, “geniş manasıyla bir milletin mazisi”dir.² Edebiyat teorisiyle uğraşan bazı yazarlara göre ise edebiyat her zaman bütünüyle toplumu yansıtmaz. Edebiyatın içinde doğduğu toplum ve zamanın duygu ve düşüncelerini ifade etmesi doğrudur ama edebî eser sadece kültür, tarih veya toplumbilim belgesi değildir. Edebî eser, esaslı bir yönüyle estetikle de ilgilidir. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın deyişiyle “bir edebî eser her şeyden evvel kendisidir ve getirdiği duygu, görüş ve düşünüş yüküdür.”³ Bunun yanında eser, yazarın içinde bulunduğu çevreye karşı çıkışını da yansıtır. Cemil Meriç’in deyişiyle edebiyat; “bugünün gerçeğinden çok yarının dünyasını kelimeleştirir.”⁴

“Davet” anlamındaki Arapça “edb” kökünden gelen edebiyat, Arap edebiyatında “iyi ahlâk, insanları kötülüklerden sakındırıp iyiliğe yönlendiren meleke, hayırlı ve güzel amel” gibi anlamları içerir. Bu kelime, daha sonra anlam değişmesine uğramış ve edebiyat terimi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Divan Edebiyatı’nda “söz ve yazıda hataya uğramaktan kurtulma, bâi’is-i tedîb” gibi anlamlarda kullanılan edebiyat⁵; bugünkü anlamda Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı devrinde kullanılmaya başlanmıştır. Yeni Türk Edebiyatı’nın kurucusu olarak kabul edilen Şinasi’ye göre bir “fen” yani bilim olan edebiyat, “insana iyi huy öğreteceği için edeb” olarak tesmiye

¹ Lanson G. (1937). *İlimlerde Usul Edebiyat Tarihi*, (Çev. Yusuf Şerif), İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 7, 11-12.

² Köprülü M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 2-3.

³ Tanpınar A. H. (1956). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, II. Baskı, İstanbul: İbrahim Horoz Matbaası, s. XII.

⁴ Meriç C. (1988). *Kırk Ambar Rümuz-ül Edeb*, C. 1, İstanbul: İletişim Yay., s. 452-453.

⁵ Edebiyatın anlamlarına dair daha geniş bilgi için bkz. Bilgegil M. K. (1980). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara: Sevinç Matbaası, s. 1-18.

edilmiştir.⁶ Edebiyatın anlamı ve içeriğiyle ilgili detaylı bilgi veren yazar Namık Kemâl'dir. *Celâl Mukaddimesi*, *İntibah Mukaddimesi*, *İrfan Paşa'ya Mektubu*, *Tahrib-i Harâbât* ve *Takip* isimli eserleri onun edebiyata dair düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde ele aldığı eserleri arasındadır. Namık Kemâl, edebiyatın “insanı düşünmeye alıştırmak, cemiyetin duygularını terbiye etmek, bilgiyi yaymak, millî birliği temin etmek gibi mühim vazifeleri” olduğunu ifade eder.⁷

Genel hatlarıyla değindiğimiz edebiyat anlayışlarına dair bu bilgilerden sonra çalışmamızın çıkış noktası olan roman türünün Türk Edebiyatındaki gelişimi üzerinde durabiliriz. Roman; Türk Edebiyatı'na Avrupa'dan çeviri yoluyla giren bir türdür. Yusuf Kamil Paşa'nın *Telemak* eseri, ilk çeviri roman olarak kabul edilir.⁸ Şemseddin Sâmî'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* isimli eserinin ise ilk yerli roman olduğu belirtilir. Emin Nihad, Ahmet Midhat, Namık Kemal, Recaizade Mahmud Ekrem, Fatma Âliye, Sami Paşazâde Sezâî, Emine Semiyye, Mizancı Mehmed Murad, Ahmet Râsim ve Hüseyin Rahmi gibi isimler on dokuzuncu asırda toplumcu bir anlayışla roman türünde eser kaleme alan diğer yazarlardır.⁹ Bu dönem romanlarında Batılılaşma, esaret, aile, evlilik, ahlâk, eğitim, hukuk, hürriyet, medeniyet, Osmanlıcılık, İslâmcılık gibi konular ele alınmıştır.¹⁰ Roman türünde Batılı anlamda başarılı eserler verilmesi Servet-i Fünun dönemindeydir. Halid Ziya, Hüseyin Cahid, Mehmet Rauf ve Ahmet İhsan gibi romancılar bu dönemde eserler vermişlerdir.¹¹ Millî Edebiyat Dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında romancılar, milliyetçilik anlayışının da etkisiyle Anadolu'ya yönelmişlerdir. Anadolu insanının duygu ve düşüncelerinin yanında yaşam tarzı da romanlarda tasvir edilmiştir. Bu dönemde öne çıkan romancılar; Refik Halit Karay, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Reşat Nuri Güntekin'dir. Cumhuriyet yıllarında toplumsal değişimle bağlantılı farklı roman anlayışları ortaya çıkmıştır. Toplumcu-gerçekçiler, Anadoluçular, bireyi merkeze alanlar 1950 yılına kadarki Türk romanı üzerinde etkili olmuşlardır. Peyami Safa, Memduh Şevket

⁶ Şinasi İ. (1303). *Müntehâbât-ı Tasvîr-i Efkâr, Mebâhis-i Edebiyye Mesele-i Mebhûsatü'n-anhâ*, Kostantaniyye: Matbaa-i Ebüzziya, s. 38.

⁷ Namık Kemâl'in edebiyat hakkındaki görüşlerine dair bkz. Akün Ö. F. (2006). “Namık Kemal”, *DİA*, C. 32, İstanbul. s. 373-375; Yetiş K. (1989). *Namık Kemal'in Dil ve Edebiyat Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay.

⁸ Özön M. N. (1934). *Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Devlet Matbaası, s. 294.

⁹ Türk romanının on dokuzuncu asırdaki gelişimiyle alakalı değerlendirmeler için bkz. Şeker Ş. (2014). *Tanzimat Fikri ve Edebiyat: Siyasi Fikirlerin Türk Romanına Yansıması*. İstanbul: Dergâh Yay. s. 13 vd.

¹⁰ Özön M. N. (1985). *Türkçede Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 39-40.

¹¹ Tanpınar, a.g.e., s.57.

Esendal, Cevdet Kudret Solok, Kemal Bilbaşar, Samim Kocagöz, Faik Baysal, Sabahattin Ali, Halikarnas Balıkcısı, Abdülhak Şinasi Hisar ve Ahmet Hamdi Tanpınar 1950 öncesinde roman türünde başarılı örnekler ortaya koymuşlardır. 1950 sonrasında Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Necati Cumalı, Cengiz Dağcı gibi romancılar köy ve kasaba hayatını, büyükşehre göçen taşralı insanların hayatını ve tarihî konuları romanlarında işlemişlerdir. Tezin de başlangıç tarihini esas aldığımız 1970 yılından itibaren roman türünde sayısal bir artış söz konusudur. Bu yıllarda sosyal, siyasî ve tarihî konulara yer veren romanların sayısı hayli artmıştır. Modernizm ve postmodernizm bu yıllardaki roman anlayışına damgasını vurmuştur. Ferit Edgü, Oğuz Atay, Ayşe Kulin, Orhan Pamuk, Elif Şafak, Pınar Kür, Muzaffer İzgü, Adalet Ağaoğlu, Ayla Kutlu, Zülfü Livaneli, Selma Fındıklı, Sevinç Çokum gibi yazarlar bu dönemde dikkat çeken romancılar olarak öne çıkarlar.¹²

Edebî türler içerisinde içeriği ve uzunluğu bakımından toplumu yansıtan eserler arasında ilk sırada romanın geldiği söylenir.¹³ Romanın, kurmaca olmasına rağmen sosyal hayatla ilişkisi çok fazladır. Romancı “olanı ve olmasını istediği şeyleri” kurgular.¹⁴ Bu sebeplerden ötürü roman “sokağa tutulan bir ayna”dır görüşü doğrudur.¹⁵ Roman; içinden doğduğu toplumun dinini, dilini, tarihini, düşüncelerini, gelenek-göreneklerini yansıtır. Bunun yanında her roman, yazarının dünya görüşünü ve hayat felsefesini de yansıtır. Roman; yazarının edebiyat anlayışından ve yazıldığı devrin sosyal-siyasî meselelerinden bağımsız değerlendirilemez. Romanın toplumu eğitmek gibi önemli bir görevi de vardır.¹⁶

Bütün bu düşünceler ışığında Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında (1970-2010) Bosna ve Boşnakların nasıl ele alındığını incelediğimiz bu tezin temel amacı; Balkanlardaki Müslüman milletler arasında yer alan Boşnakların ve ülkeleri Bosna-

¹² Bu konuda bkz. Moran, B. (1983-1990-1994). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, C-I, C.II, C.III. İstanbul: İletişim Yay.

¹³ Bu konuda bkz. Tieghem, V. P. (1935). *Avrupa Edebiyatı Muhtasar Tarihi*, (Çev. Yusuf Şerif), İstanbul: MEB Yay., s. 21-22.

¹⁴ Bkz. Haedens, K. (1961). *Roman Sanatı*, (Çev. Yaşar Nabi), İstanbul: Varlık Yay., s. 45; Özgül, M. K. (2003). *Kandille İskandil*, Ankara: Hece Yay., s.107.

¹⁵ Stendhal, H. B. (1979). *Kırmızı ve Siyah*, (Çev. Şerif Hulusi), İstanbul: Ülkü Basım, s. 393.

¹⁶ Tekin, M. (2001). *Roman Sanatı*, İstanbul: Ötügen Yay., s. 98.

Hersek'in Cumhuriyet Devri Türk romanına hangi yönleriyle yansıdığını gözler önüne sermektir.

Balkanlarda kendilerini Türklere en yakın hisseden millet Boşnaklardır. Bosna ve Boşnaklara tema veya konu olarak yer veren romanlarda özellikle Balkan Müslümanlarının “ana vatan” olarak gördükleri bugünkü Türkiye topraklarına 93 Harbi, Balkan Harpleri, Dünya savaşları gibi siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik büyük etkileri olan olaylardan sonra sığınmaları, Boşnaklar ile Türklerin derin ve tarihî bağlarını gösterir. Romancılar eserlerinde Bosna'ya ve Boşnaklara tarihî sürece uygun bir şekilde yer vermişler; sosyal ve siyasî hayattaki benzerliklere-aynılıklara değinmişlerdir. Özellikle Balkan milletleri ve Türk toplumunda derin etkileri olan savaşlar sonrasında gerçekleşen zorunlu göçlere temas etmişler, kaybedilen vatan topraklarına hasretlerini dile getirmişlerdir. Tezin amaçlarından biri de bütün bu meselelerin roman türünde nasıl anlatıldığını ortaya koymaktır.

Edebiyat her şeyden önce kurmacadır. Yazar, tarihî olay ve şahsiyetleri romanda yeni baştan kurgular. Bilindiği üzere roman türünde olaylar, mekânlar ve karakterler ayrıntılı bir biçimde tasvir edilir. Bu bağlamda tasvir ve tahlil yöntemlerinin ağırlıklı olduğu tezimizde önce Bosna'nın tarihî ve kültürel cephesi üzerinde durulmuş, daha sonra ara başlıklardaki hususlardan hareketle romanlar tasnif edilip incelenmiştir. Tezimiz, edebiyat sosyolojisi, edebiyat-tarih ve edebiyat-coğrafya ilişkisinin görülebileceği çalışmalar arasındadır. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren bütün Balkanların kaderini değiştiren savaşlar gerçekleşmiştir. 93 Harbi sonrasında Bosna'daki dört asra yakın süren Osmanlı hâkimiyeti sona ermiş; özellikle I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra Bosna'da Türklerin siyasî ve ekonomik etkisi belirgin şekilde azalmıştır. Bütün bu olayların kültürel-siyasî-sosyal sonuçları romanlardan hareketle tezin amacına uygun bir biçimde incelenmiş; söz konusu sürecin Bosna-Hersek ve Boşnaklar üzerindeki sosyal, siyasî ve ekonomik etkileri romanlara yansıdığı kadarıyla tasvir ve tahlil edilmiştir. İlgili başlıklardaki konu ve temalara romanların yayımlanış sırasına göre yer verilmiştir.

Edebiyat-tarih ve edebiyat-coğrafya arasında çok yakın ilişki vardır. Bununla birlikte coğrafya ve tarih, gerçekleri bilgi ve belgelerden hareketle tarafsız bir şekilde incelerken edebiyat; tarih ve coğrafyaya dair gerçekliği yazarın üslup ve zihniyetiyle bağlantılı olarak yeniden kurgular. Bosna'nın Osmanlı hâkimiyetine girişi sırasında ve

Osmanlı hâkimiyetinden çıkışı sonrasında gerçekleşen siyasî-sosyal ve ekonomik hadiselerin Türk romanına belirli cepheleriyle yansıdığını söyleyebiliriz. Romancılar, Bosna'nın fethini iyi yönetim ve yöneticilere, kaybını ise devrin yönetiminin yanlış uygulamalarına bağlamışlardır. Yaklaşık dört asır Bosna coğrafyasında hüküm süren Türklerle Boşnakların aralarında sosyal, dinî ve kültürel açıdan derin, kopmaz bağlar oluşmuştur. Türk insanı Bosna'da olup bitenleri yakından takip ederken Bosna'da yaşayan Müslüman Boşnaklar da daima Türkiye'yle aralarındaki tarihî ve kültürel bağları korumuşlardır. Bosna'nın anavatanından ayrılışının çok acıklı hikâyeleri vardır. Türk ve Boşnakların bu ayrılış sırasındaki tutumlarını romancılar etkili bir şekilde tahkiye etmişlerdir. Bosna'daki insanların ve şehirlerin durumuna da romanlarda değinilmiştir. 93 Harbi sonrasında kendilerini düşman hâkimiyetine bıraktıkları için devrin yöneticilerine sitem eden Boşnaklar, Bosna'yı işgal eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı da ciddi bir direniş göstermişlerdir. Bir kısım Boşnaklar, "gâvur" olarak nitelendirdikleri Avusturyalıların boyunduruğu altında yaşamaktansa anavatan olarak gördükleri yerlere göçmüşlerdir. Din, dil ve kültürlerini özgür bir şekilde ancak Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerde yaşayabileceklerine inanmaları bu göçün ana sebebidir. Bugünkü Bosna-Hersek sınırları içerisinde, hatta Balkanlarda kalan Müslüman Boşnaklar ise her türlü zorluğa rağmen millî kimliklerini-kültürlerini büyük oranda korumuşlar; kültürel ve millî kimliklerinin oluşmasında etkili olan İslâmiyet'in o coğrafyada ayakta kalması için mücadele etmişlerdir. Rusya'nın on dokuzuncu yüzyılda bölgeye dayattığı Panslavizm politika ve propagandasına kapılmayan etnik unsurlardan biri de Boşnaklardır. Varlıklarını Türklerin varlığıyla eşdeğer görerek bölgenin Osmanlı'dan ayrılmaması için ellerinden geleni yapmışlardır. Bütün bu hususlar, Türk romanındaki Bosna ve Boşnak meselesinin anlatılış şekline yansımıştır. Tezde, sadece, Cumhuriyet döneminde (1970-2010) yayımlanan ve ilgili konuyla bağlantılı romanlardaki Bosna ve Boşnaklar meselesi kronolojik bir şekilde tasnif edilip değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın başlangıcında Balkanlara, Balkan milletlerine ve mübadeleye dair yapılan yüksek lisans ve doktora seviyesindeki çalışmalar ile akademik yayınlar incelenmiştir. Sonrasında, ilgili romanlar okunmuş ve romanlardaki Bosna ve Boşnaklara dair tasvir ve fikirler fişlenmiştir.

Türk Edebiyatı (1871-2010) hakkında yüksek lisans ve doktora seviyesindeki çalışmalar ile akademik yayınlara bakıldığında görülmüştür ki Bosna-Hersek ve Boşnaklar konusuna dair farklı alanlarda çalışmalar yapılmıştır. Edebiyat sahasında yapılan ilgili bazı tez ve yayınlarda ise bu konuya gerekli önem verilmemiş; daha çok Balkanlar, Rumeli, göç, savaş bağlamında ele alınmıştır. Rumeli ve Balkanları roman türü üzerinden inceleyen çalışmalar; coğrafya itibariyle daha çok Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya'yla sınırlıdır. Bu bağlamda diyebiliriz ki Bosna-Hersek ve Boşnaklar konusunu bütüncül bir şekilde inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla beraber Ayşe Kulin, Selma Fındıklı, Zülfü Livaneli, Sevinç Çokum, Orhan Kemal gibi edebiyatçılara dair yapılan tematik veya monografik çalışmalarda Bosna ve Boşnaklar meselesinin belirli yönleriyle ele alındığını söyleyebiliriz. Tezde yer alan “Bosna coğrafyası, Bosna'nın elden çıkışı, Boşnakça, Boşnaklarda gelenek ve görenekler, Bosna tarihi, 93 Harbi, Yugoslavya dönemi Bosnası, Boşnaklarda dinî hayat, komitacılık, göç, Panslavizm” gibi konular içeriği sınırlı olmak kaydıyla bazı tez, kitap ve makalelerde ele alınmış gözüküyor. Bu tarz çalışmalar meseleyi bütünüyle gözler önüne sermediği gibi sadece belirli dikkatlerle sınırlı vaziyettedir.

Murat Koç'un *Türk Romanında İttihat Terakki*¹⁷ adlı çalışmasında adı geçen partinin 1920 sonrası Türk romanında ne şekilde yer aldığı incelenmiştir. Muhteva itibariyle oldukça hacimli olan bu çalışmadan Balkanlardan bahseden romanların tespiti sırasında istifade ettiğimizi belirtelim. Önemli bir çalışma olan bu eserin bizim incelemizle doğrudan bir bağlantısı yoktur.

Dilek Nalbantlar'ın *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Balkan Türkleri*¹⁸ isimli yüksek lisans çalışması ilgili dönemde yayımlanmış 17 romandan hareketle yapılmıştır. Bu tezde, bizim ele aldığımız eserlerden sadece Sevinç Çokum'un *Bizim Diyar* romanından bahis vardır, O da, Balkanlardaki Türk göçüne dair kısımlarının özetlenmesidir. Tezin hazırlık aşamasında Balkan tarihine yer veren romanları tespit ederken bu çalışmadan da faydalandığımızı belirtelim.

¹⁷ Koç M. (2005). *Türk Romanında İttihat Terakki*, İstanbul: Temel Yayınları, 635 s.

¹⁸ Nalbantlar D.(2005). *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Balkan Türkleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İÜ Sosyal Bilimler Ens., 450 s.

Mahmut Bıyık'ın *Türk Romanında Rumeli (1888-2008)*¹⁹ isimli doktora çalışmasında romanlardaki Rumeli coğrafyası, 93 Harbi, Balkan Savaşları ele alınmış, Rumeli kültürünün romanlara akseden tarafları incelenmiştir. Bu tezde hem ilgili zaman dilimindeki bütün romanlar ele alınmamış hem de yapılan değerlendirmelerde Bosna ve Boşnaklar konusu, 93 Harbi kısmı haricinde büyük oranda ihmal edilmiştir. Buna rağmen ilgili çalışma, Tezde yararlandığımız kaynaklardan biridir.

Fatih Acer'in *Türk Romanında Balkanlar ve Balkan Türkleri (1872-1960)*²⁰ isimli doktora çalışmasında tez başlığının da gösterdiği üzere 1960 yılına kadar yayımlanan romanlardan hareketle Balkan Türkleri ele alınıp incelenmiştir. Tezin ilgili alt başlıklarının giriş kısımlarında yer verilen tarihî bilgilerde Bosna'dan uzun uzun bahsedilse de tezin muhtevasında Bosna-Hersek ve Boşnaklar konusuna değinilmemiştir. Tezin hazırlık aşamasında Balkan tarihine dair yazılan bazı eserleri tespit ederken bu çalışmadan faydalandığımızı belirtelim.

Bige Ercilasun'un *Bir Vatan Kaybettiler Balkanların Fethi ve Kaybını Ele Alan Romanlar Üzerinde Bir İnceleme*²¹ isimli hacimli çalışması hem tezin kaynaklarının tespitinde hem de muhtevasının belirlenmesinde istifade ettiğimiz bir çalışmadır. Söz konusu çalışmada Rumeli'nin kaybını anlatan romanların hemen tamamı hakkında bilgi verilmiştir. Bu incelemede romanlar, savaş ve siyasî dönemlere göre uygun başlıklar altında özetlenmiştir. Şunu da belirtelim ki bu çalışmanın tezle doğrudan bir bağlantısı yoktur. Çalışmada, Bosna-Hersek tarihine dair verilen bilgiler de dâhil, Bosna ve Boşnaklar konusuna çok az yer verilmiştir.

Merve Yılmaz'ın *Türk Romanında Bosna Savaşı*²² adlı yüksek lisans tezi, beş romandan hareketle hazırlanan bir çalışmadır. Bu romanlardan dört tanesi 2010 yılından sonra yayımlandığı için doğrudan bizim çalışmamızla ilgili değildir. Tezde bizzat incelediğimiz zaman diliminde neşredilen romanlardan sadece Ayşe Kulin'in

¹⁹ Bıyık M. (2013). *Türk Romanında Rumeli (1888-2008)*. (Basılmamış Doktra Tezi). İstanbul MÜ Türiyat Araştırmaları Ens., 235 s.

²⁰ Fatih Acer F. (2015). *Türk Romanında Balkanlar ve Balkan Türkleri (1872-1960)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Ün. Sosyal Bilimler Ens., 430 s.

²¹ Ercilasun, B. (2020). *Bir Vatan Kaybettiler Balkanların Fethi ve Kaybını Ele Alan Romanlar Üzerinde Bir İnceleme*. İstanbul: Ötüken Yay., 477 s.

²² Yılmaz, M. (2018). *Türk Romanında Bosna Savaşı*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 111 s.

Sevdalinka eserine değinilmiştir. Merve Yılmaz, daha çok romanlardaki anlatım tekniklerini ön plana alarak çalışmasını hazırlamıştır.

Tezin alt başlıklarında ele aldığımız bazı konulara, eser ve kişi bazında birtakım makale ve kitaplarda genel hatlarıyla, tanıtıcı mahiyette temas edilmiştir. Bu gibi çalışmaların konuyu etrafı olarak incelediğini söylemek zordur. Tezde yer alan bazı romanları şahıs kadrosu, olay örgüsü ve mekân bakımından inceleyen çalışmalarda da tezde yer verdiğimiz konulara dair bazı dikkatlerle karşılaşılmiştir. Orhan Okay, Sema Uğurcan, İnci Enginün ve Mehmet Güneş'in roman incelemeleri bu anlamda bazı dikkatleri ifade etmeleri dolayısıyla bahsetmemiz gereken çalışmalardır.

Literatür açısından değinmemiz gereken bir diğer husus da, dolaylı olarak yararlandığımız Yeni Türk Edebiyatı alanı haricindeki çalışmalardır. Bosna ve Balkanlara dair dil, tarih, coğrafya ve mimarî temelli bu çalışmalardan özellikle Bosna tarihi, mimarisi ve coğrafyası hususlarında faydalanılmıştır. Romanlarda bahsedilen kişi, olay ve olguları daha iyi değerlendirmemiz için bu çalışmalar bize rehberlik etmiştir.

1970 ve 2010 yılları arasındaki romanlarda yer alan Bosna-Hersek ve Boşnaklar konusu ilk defa tarafımızdan bu seviyede bir çalışmada incelenmiştir. Daha çok tahlil ve tasvir yöntemiyle hazırladığımız tezin ilgili bölümlerinde öncelikle konuya dair bilgi verilmiş ve bu konuların romanlarda ne şekilde ele alındığı ortaya konulmuştur. Değerlendirmeler yapılırken yazarların zihniyet dünyası da dikkate alınmıştır. İşbu tez; Balkanlara ve Bosna'ya dair yapılan bilimsel çalışmalardaki veriler, değerlendirmelerle romanlardaki Bosna ve Boşnakların durumunun karşılaştırılmasına da imkân sağlayacaktır.

2. TÜRK ROMANINDA BOSNA (1970-2010)

Avrupa kıtasının doğusunda bulunan Bosna-Hersek; Balkanların orta ve kuzeybatı kesiminde yer alan bir ülkedir. Yüzölçümü 50 bin kilometre kare olan Bosna-Hersek'in nüfusu 2013 nüfus sayımına göre 4,5 milyondur. Halkın % 50,11'i Boşnak, %30,8'i Sırp, % 15,43'ü Hırvat, %3,62'si de diğer etnik unsurlardan oluşur. Nüfusun çoğunluğu Müslüman olan Bosna-Hersek'te Müslümanlar milliyetlerini Müslüman (Muslimani) olarak kaydettirmişlerdir. Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'la komşu olan Bosna-Hersek'in başkenti Türkçe "Bosnasaray"dan gelen Saraybosna'dır (Sarajevo). Başkent Osmanlı akıncıları tarafından kurulmuştur. Diğer Balkan ülkelerine göre yüksek bir coğrafyaya sahip olan ülkenin isminde yer alan "Bosna", dağlık bölgelere verilen isimken akarsu ve verimli vadilerin olduğu kısma "Hersek" denmiştir. Bosna isminin Sırp ve Hırvat kökenli olduğu iddia edilse de bu görüş, araştırmacılar tarafından çürütülmüştür.²³ İliryen dili kökenli olduğu söylenen ülkenin ismi Bosna Irmağı'ndan gelir. Hersek ise, 15. yüzyıl ortalarında Bosna kralına isyan ederek kendisini "St. Sava'nın Herseki" yani Sava'nın Dükü ilân eden Stjepan Vukčić-Kosača'nın unvanından (Herzegovina: Hersek'in toprağı) gelir.²⁴ Bosna'da yaşayan kavme, coğrafya merkezli bir isimlendirme olan Boşnakça "Bozanska" denilir. Ülkede konuşulan Boşnakça, farklılıklar olmak kaydıyla Sırpça ve Hırvatça'yla çok benzeşen bir dildir.²⁵ Ülkenin iki büyük ırmağı Sava ve Drina'dır. Adriyatik Denizi'ne kıyı Dalmaçya sahilleri, 20 km uzunluğa sahiptir.²⁶ Bosna-Hersek'te yerleşim yerlerini belirleyen genellikle nehirler ve vadilerdir. Bosna Nehri'nin en büyük kolu olan Miljacka üzerinde başkent Saraybosna şehri kuruludur. Yine Visoko, Zenisa, Maglay, Dobay şehirleri Bosna Nehri'nin kenarındaki farklı vadilerde kuruludur. Bihaç, Una Nehri kenarında; Yayça ve Banaluka, Virbas Nehri etrafında; Vişegrad ve İzvornik, Drina Nehri hattında; Mostar, Neretva kenarında kurulu önemli şehirlerdir.²⁷

²³ Bkz. Şafak, Y. (2010). *Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın Parçalanması*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Kadir Has Ün. Sosyal Bilimler Ens., s. 8-9.

²⁴ Djurdjev, B. (1992). "Bosna Hersek", DİA, cilt 6, s. 297.

²⁵ Cecic, I. (1983). *The Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina*, Zagreb: Zavod, s.1

²⁶ Karatay, O. (2001). *Balkanlar El Kitabı*, cilt I, Ankara: KaraM&Vadi Yay., s.152.

²⁷ Mudry, T. *Histoire de Bosnie et Herzegovie*, Paris: Eclipses, s.12. Ayrıca bkz. Acaroğlu, M. T. (2006). *Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. İstanbul: İq Kültür Sanat Yayıncılık.

Bosna-Hersek, tarihî süreçte farklı kavimlerin uğrak yeri olmuştur. Bölge geçiş yeri olması sebebiyle tarih boyunca İliryalılar, Trakyalılar, Romalılar, Daçyalılar, Cermenler, Gotlar, Avarlar, Slavlar, Macarlar, Peçenekler, Kumanlar gibi çeşitli kavimlerin yerleştiği bir coğrafya olmuştur.²⁸ En eski çağlarda İliryalılar ve Romalıların hâkimiyeti altında kalan ülke bir süre sonra Avarlar tarafından ele geçirilmiştir. Bölge daha sonra önce Macar, akabinde Slav kavimlerinden olan Sırp ve Hırvat kabileler tarafından istila edilir. Tarihi süreçte Sırp kimliğinin oluşumunda Ortodoksluk, Hırvat kimliğinin oluşumunda da Katoliklik etkili olmuştur. Ortodoks ve Katolik baskısı altında kalan bölgede Hristiyanlığın bir mezhebi olan Bogomilizm etkili olur.²⁹ Bosna-Hersek; dokuzuncu asırdan itibaren Sırp, Macar ve Bizans'a bağlı olan Boşnak "Ban"lar tarafından yönetilmeye başlanır. Etimolojik olarak Avar dilinden alınan "ban", yönetici, prens demektir. 12. yüzyılda Bosna Banlığı kurulur. Bosna-Hersek, Ban Tvrtko zamanında (1353-1391) tam bağımsız ve gelişmiş bir devlet haline gelir. Ülkenin kabul edilen ve bilinen sınırları büyük oranda Ban Tvrtko zamanında şekillenmiştir.³⁰ O dönemde kullanılan "Bosancica" ismi, ülkeyi ve konuşulan dili karşılar. Fatih Sultan Mehmet zamanında, yani 1463'te önce Bosna, daha sonra 1482'de ise Hersek Osmanlılar tarafından fethedilir. Osmanlı idaresiyle birlikte Boşnaklar büyük oranda Müslüman olurlar ve bilinen-tanınan "Boşnak" kimliği asıl bu devirde ortaya çıkar. Bosna ve Hersek, başlangıçta ayrı birer sancakken 1580 yılında Bosna'ya "Beylerbeylik" statüsü verilerek birleştirilir. Osmanlı yılları Bosna'nın barış ve huzur yıllarıdır. Rusya ve Avusturya etksi sonrası yaygınlaşan milliyetçilik cereyanları ile Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi dinî ve etnik unsurlar arasındaki çatışmaları da tetiklemiştir.³¹ 1878 Berlin Antlaşması'yla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılan Bosna, 1918'e kadar bu ülkenin hâkimiyetinden kalmıştır. 1918'de Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı'nın bir parçası sayılan Bosna-Hersek 1946'da kurulan Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyetten biri olmuştur.³² Yugoslavya'nın dağılması sonrasında 1 Mart 1992 tarihinde Aliya İzzetbegoviç'in önderliğinde Bosna-Hersek Cumhuriyeti kurulmuştur.

²⁸ Bkz. Jelavich, B. *Balkan Tarihi*, Cilt 1, 18-19. yy, İstanbul: Küre Yay. ,s. 2-4.

²⁹ Malcolm, N. (1999). *Bosna*, İstanbul: Om Yay., s.17

³⁰ Hoare, M. A. (2007). *The History of Bosnia*, London: Saqi, s. 33-35

³¹ Bkz. Karpat, H. K. (2004). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (çev. Recep Boztemur). İstanbul: İmge Yayınları.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hutchinson, F. (1999). *Balkanlar 1908*, Show Kitap: İstanbul; Babuna, E. (2000). *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul; Jelavich, B. (2006).

Türk romanında Bosna'dan bahseden ilk romanlarda genel itibarıyla “vatan” ve “göç” temaları öne çıkartılır. 93 Harbi ve Balkan Savaşı'nı konu edinen romanlarda da bu meselelere değinilir. Türk romancıları için Bosna; kaybedilen vatan topraklarıdır; Avusturya, Rusya'nın yanında Sırp ve Hırvat baskısı-zulmü sebebiyle göç eden yüz binlerce Müslüman'dır. Bosna'da bahsedilirken milliyetçilik cereyanının Balkanlardaki huzur ve barışı ortadan kaldırması, Panslavizm ve komitacılık faaliyetlerine de değinilir. Ayrıca; bazı romancılar için Bosna, Osmanlı'nın 1878 sonrası yöneticilerine dönük eleştirilerin de bir aracıdır. Özellikle II. Abdülhamit, Midhat Paşa ve İttihatçıların yönetim tarzı Bosna'nın kaybedilmesi sırasında sorgulanır. Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanı, 93 Harbi bağlamında Bosna'dan bahseden ilk eserdir. Midhat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* (1938), Nahit Sırrı Örik'in *Abdülhamit Düşerken* (1957) ve Kemal Tahir'in *Köyün Kamburu* (1959) romanlarında da Bosna'nın kaybına temas edilir. Balkan Harbi sonrası göçlerin Boşnak aileler ve kişiler üzerindeki etkilerine Necati Cumali'nin *Tütün Zamanı (Zeliş)* (1959), Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (1961), Murat Sertoğlu'nun *Bulgar Sadık* (1966), Orhan Kemal'in *Murtaza* (1952), *Cemile* (1952) ve *Tütün Zamanı Zeliş* (1959) romanlarında yer verilir. Bölgenin fethedilmesi ve Osmanlı devri Bosnasıyla ilgili bilgi veren romanlar ise şunlardır: Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Kara Davud*, (1928), M. Yalçın Tuna, *Akın Yolcuları*, (1936), M. Turhan Tan, *Akından Akına* (1936), C. Behçet Perim, *Balkan Çiçekleri*, (1938), Apdullah Ziya Kozanoğlu, *Avrupa'da Türk Akıncıları: Malkoçoğlu* (1943), M. Turhan Tan, *Krallar Avlayan Türk* (1944), Hulusi Tirişoğlu, *Kara Abdurrahman: Bizans'ın Vlaherna Sarayında İlk Türk Kahraman* (1953). Enver Behnan Şapolyo, *Fatih İstanbul Kapılarında* (1953), Samih Nafiz Tansu, *Yıldırım Beyazıt'ın Büyük Oğlu Emir Süleyman* (1957), Zuhuri Danışman, *Kahramanlar Geçidi* (1958), Feridun Fazıl Tülbentçi, *Hürrem Sultan* (1960), Samiha Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı* (1964), Oğuz Özdeş, *Kara Pençe'nin İntikamı*, (1966). Çalışmamızın bu bölümünde 1970 sonrası Türk romanında Bosna-Hersek'in hangi cepheleriyle romanlarda yer aldığını ele alıp inceleyeceğiz.

.*Balkan Tarihi*, Cilt 1-2, İstanbul: Küre Yay.; Sacit, K. (2007). *Balkanlar Ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.; Mazower, M. (2017)., *Bizans'ın Çöküşünden Bugüne Balkanlar*, Çeviren: Ayşe Ozil, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2. Baskı.

Bosna'nın kuruluşu ve eski tarihi hakkında bilgilerin ayrıntılı bir şekilde yer aldığı ilk eser Ayşe Kulin'in *Sevdalinka* romanıdır. Roman, esas itibarıyla 1992 yılında başlayan Bosna Savaşı'nı konu edinir. Yazar; romanın “Boşnaklar- Yayçe, 1180-1190” başlıklı kısmında Boşnak milliyetçi karakterler Burhan ve Raif aracılığıyla Boşnakların tarihine, coğrafyasına, kökenine ve ilk krallarına dair bilgiler verir. Bosna tarihini İslâm ve Hristiyanlık öncesine dayandıran ve bu yılları özellikle idealize eden yazar, Ban Kulin zamanında Bosna'da ilk bağımsız Bosna devletinin kurulduğunu belirtir. Onun krallığı zamanında Boşnaklar “müreffeh ve zengin bir toplum” olarak varlıklarını sürdürmüştür. Boşnakların zaman içinde bölgeye gelen İliryalılar, Avarlar, Gotlar, Slavlar, Hunlar ve Alanların birbirlerine karışmasıyla ortaya çıkan bir kavim olduğunu ifade eden Kulin; onların Travnik, Yayçe, Srebrenica ve Sarayevo'yu kapsayan Bosna bölgesinde yaşadıklarını söyler. Roma, Bizans, Macaristan gibi devletlerin egemenliği altında kalan Slavlar tarih boyunca birbirleriyle de savaşmışlardır. Boşnaklar; sekizinci yüzyılda bölgeye hâkim olan Frenklerin etkisiyle Hırvatlarla birlikte Katolik inancını kabul etmişler ve Fransız etkisiyle o güne kadar benimsemiş oldukları aşiret sistemini bırakıp feodalizme geçiş yapmışlardır. On ikinci asırda Macarlar Bosna'yı ele geçirmiştir. Uzak ve sarp dağlarla çevrili Bosna'nın Macaristan'dan idare edilemeyeceğini anlayan Macarlar bölgenin idaresini Bosnalı bir “ban”a, yani Stefan'a verirler. Anlatıcı-yazara göre “prens” anlamına gelen “ban”, Hırvatça kökenli bir kelimedir. Macar Kralı Kolomon'un ölümünden yetmiş yıl sonra, Boşnaklar, Ban Kulin önderliğinde o sırada bağlı oldukları Sırbistan Zupan'ına başkaldırarak, bağımsızlıklarını ilan ederler. (Kulin, 1999: 236-238) Savaştan nefret eden Ban Kulin, 40 yıl boyunca Bosna'yı barış ve refah içinde yaşatır. Yazar bu yılları şairane bir şekilde tasvir eder: “Beş yüz yıllık bir kavgadan sonra, Bosna vadisinde gelincikler ilk defa asker cesetleriyle ezilmiyor, baharda erik ve elma dalları pembe beyaz çiçekler açıyordu, Boşnak kızları başlarına taç yapsınlar diye.” (Kulin, 1999: 239)

Kendisine “ulu” ünvanı da verilen Ban Kulin; Bosna'da refahı temin eder. Ragusalılara imtiyaz vererek ülkesini madencilik merkezi haline getirir. Madenlerden gelen paralar tüccarların da ilgisini bölgeye çeker. Ticaret hacmi artar, Boşnaklar zenginleşir. Boşnak soyluları paylaştıkları topraklar üzerinde birbirleriyle çekişmeden Ban Kulin'e bağlı olarak huzur içinde yaşarlar. Halk ozanları “Ulu Banlar”ın devrini ve yönetimini öven şiirler yazar, şarkılar söylerler. Bu sırada komşuları Bizans, Hırvat

ve Sırların gözü Bosna topraklarındadır, çünkü Bosna'daki zenginlik ve refah dikkatlerini çekmiştir. Romanda on üçüncü yüzyıl Bosnası'nın anlatıldığı kısımlar oldukça dikkat çekicidir:

“Bosna, bölgede ‘en çok ticaret yapan en müreffeh halka sahip olan devlet’ diye isim yapmaya başlamıştı. Romalılar zamanından kalma ticaret yollarında kervanlar, sürekli maden ve kereste taşıyorlardı komşu devletlere. Kuzeydeki mısır ve buğday tarlalarından ve Yayçe civarındaki ekili arazilerden mahsul fişkırıyordu. Çarşılar, kadınların işledikleri rengârenk geometrik desenli örtüler ve gömleklerle, ustaların döktükleri pırıl pırıl bakır ve gümüş güğümler, taslar, kaplarla, pazarlar ise taptaze mevsim meyveleri, sebzeleriyle dolup taşıyordu. Şehirler, malını tezgâhlayan tacirlerle, alışveriş eden Boşnaklarla ve Belgrad’dan, Rusya’dan, Zeto’dan gelip, Raguso’ya geçmek isteyen gezginlerle kıpır kıpırdı.” (Kulin, 1999: 237)

Komşu ülkeler Bosna’yı işgal edip bu zenginliklere konmak isteseler dahi şartlar Bosna’nın lehinedir. O sırada Sırbistan Zupanı Stephen Nemanja “Büyük Sırbistan” hayalini gerçekleştirmek için öncelikle kendi ülkesini kalkındırmakla uğraşmaktadır. Bizans İmparatorluğu Anadolu’da Türklerle mücadele ettiği için Bosna’ya savaş ilan edemez. Askerî yönden Boşnaklarla başa çıkamayacağını anlayan Macaristan ise kilise üzerinden Bosna üzerindeki haklarını devam ettirmek ister. Macarlar, 1190 yılında, Bosna Kilisesi’nin Ragusa’ya değil de, kendi etki alanları içinde olan Split Başpiskoposluk bölgesine dâhil edilmesini talep eden bir kampanya başlatarak Papa’dan duruma el koymasını isterler. Bu sırada Boşnak Kilisesi, Ragusa Başpiskoposu’nun bölgesi içindedir. Coğrafi uzaklıktan dolayı, Ragusa Başpiskoposu, Bosna’ya atama yapamadığı için Bosna Kilisesi’nin başında, “Boşnaklar’ın seçtiği ama Ragusa’ya bağlı bir Piskopos” bulunuyordur. (Kulin, 1999: 246-247) Bosna Kilisesi’nin bağımsızlığını isteyen Ban Kulin’e karşı Papalık da mesafelidir. Hırvatlar ise Ban’a, Split Başpiskoposu’nun afaroz edip bölgeden sürdüğü insanları ticarî menfaatleri gereği Bosna’ya kabul edip himaye ettiği için kızgındır. Ban Kulin durumu düzelmek için oğlu Stefan’ı Hırvatlara elçi olarak gönderir. Daha sonra kurulan ittifaklar sayesinde Bosna Kilisesi Macaristan, Dubrovnik merkezli Başpiskoposluk’tan ayrılıp özerkliğine kavuşur. (Kulin, 1999: 278-279) Bosna Kilisesi’nin Vatikan, Dubrovnik ve Bizans’a bağlı olmadan faaliyet yürütmesi hem bağımsızlık hem de Boşnakların kendi inançlarını, yani Bogomilizm mezhebini yaşamaları için önemlidir; fakat Papalık bunu kabul etmez. Daha sonra Papa III.

Innocent'in Bosna'ya bir Haçlı Ordusu göndermesiyle bölgedeki barış yılları sona erer. (Kulin, 1999: 279)

Haçlı ordusunun Bosna'ya doğru harekete geçtiğini öğrenen Ban Kulin gerekli önlemleri alsa dahi yenilmekten kurtulamaz. Haçlı orduları geçtikleri yerlerde çocuk kadın demeden herkesi katlederler. Romandaki ikinci dereceden kahramanlardan olan Tvortka şaşkındır. Onun gözünde; “Allah adına Balkanlar’ı, bağları bahçeleri dağıtan; kadınların ırzına geçen ve erkekleri öldüren” Haçlı orduları “şeytan”ı temsil ediyordu. (Kulin, 1999: 290)

Ayşe Kulin *Sevdalinka*’da Bosna’nın kurulduğu günden itibaren “değişik kökenli ve değişik inançlı insanın, savaşımlara rağmen uyum içinde yaşadığı” Avrupa’daki tek belde olduğunu ifade eder. Anlatıcı-yazara göre Bosnalılar, bu nitelikleriyle daima gurur duymuşlardır. (Kulin, 1999: 103)

Bosna’nın Osmanlı öncesi tarih ve coğrafyasından bahseden bir diğer eser, Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanıdır.³³ *Beyaz Zambak* romanında Bosna’nın eski çağlardan 1996’ya kadarki tarihi genel hatlarıyla anlatılır. Bosna tarihinin belli başlı hadiseleri romanda olay örgüsünün içerisinde kahramanların anlatışıyla verilir. Hatta romandaki olaylar ve karakterler bilgi yoğunluğunun arasında kaybolur. Roman 1878 tarihinde başlar ama geriye dönüşlerle on ikinci yüzyıldan itibaren Bosna’nın kuruluşu, Boşnakların tarihî kökenleri, ilk kralları, Bosna’da Hristiyanlık’ın yayılması, Osmanlı’nın bölgeyi fethetmesi, Osmanlı devrinde Bosna’da gerçekleştirilen imar ve iskân hareketleri, 93 Harbi sonrası Bosna, Yugoslavya döneminde Bosna, Bosna Savaşı gibi Bosna-Hersek tarih ve kültürüne etki eden başlıca hadiseler; olay örgüsü içerisinde yer verilen tarihî kişiler üzerinden aktarılır.³⁴ Nurten Ertul, Boşnakların köken itibariyle Slavlar içinde zamanla asimile olan Peçenek ve Kuman Türkleriyle akraba olduklarını belirtir. Romanda; Osmanlı’yla Bosna’nın arasında “iflah olmaz, dillere destan” bir aşk olduğu söylenir. Yazara göre “Osmanlı’nın ihtişamı ile zenginliği orada görülür; Doğuyla Batının yarattığı ince zevk ve kültür en ince ayrıntısına kadar Bosna’da yaşanır.” (Ertul, 2007: 8) Bosna, “Osmanlı için “İslâm’ın

³³ Nurten Ertul, (2007), *Beyaz Zambak*, İstanbul: Nesa Yayın Grubu. Romana yapılan atıflar bu ilk baskıya aittir.

³⁴ Romanın Abdülhamid devriyle ilgili olduğunu öne çıkartan genel bir değerlendirme için bkz. Ercilasun, B. (2020). *Bir Vatan Kaybettiler Balkanların Fethi ve Kaybını Ele Alan Romanlar Üzerinde Bir İnceleme*. İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 158-159.

Avrupa'daki kapısı"tır. (Ertul, 2007: 20) Romanda, Bosna'nın Avusturya tarafından işgali sırasındaki olaylar anlatılırken hükmettiği zamanlarda Osmanlı'nın Bosna'yı nasıl mamur ve güzel bir ülke haline getirdiği vurgulanır. Yazarın "paha biçilemez bir sevgili" olarak nitelendirdiği Bosna'nın kaderi Osmanlı'nın gelmesiyle değişmiştir. "Kudretli sevgili hiçbir masraftan kaçınmadan nazlı sevdiceği için" köprüler, hanlar, hamamlar, camiler, kuleler yaptırmıştır. Mimar Hayrettin, Osmanlı'nın bölgedeki "en değerli hediyelerinden birisi olan" Mostar Köprüsünü "sevdiğine" sunmuştur. Mostar Köprüsü, altından nazlı nazlı akıp giden Sava'ya ayrı bir güzellik katmıştır. (Ertul, 2007: 8-9)

Ayşe Kulin *Umut* romanında Bosna'yı; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açılan kapısı" olarak takdim eder. (Kulin, 2008: 11) Tezin ilerleyen kısımlarında daha detaylı anlatacağımız üzere Kulin için Bosna; Avrupa, Asya, İran ve Anadolu kültürlerinin bir sentezidir. Bosna'daki tarih içinde, özellikle Banlar devrinde oluşan sosyal düzen ne Doğu'da ne de Batı'da vardır.

Genelde Balkanlar, özelde Bosna, bazı romanlarda Tuna'yla özdeşleştirilir. Bosna, Tuna Nehri'nin önemli bir kolu olan Sava Nehri'nin doğduğu yerdir. *Görmedin mi Aliş'imi Tuna Boyunda* romanının ana kahramanı Aliş'in ninesi olan Hayırvar Nine Tuna; Nehri'ne dair söyleşisinde etkileyici bir üslupla Budinli, Bosnalı, Kanijeli gençlerin Tuna uğruna kılıç çalıp baş koyduklarını anlatır. (Delice, 2008: 294)

Bosna; bütün bunların yanında fetih, işgal, savaşlar, göçler, farklı milletlerin Bosna'yı idare şekli, kozmopolit yapısı, katliamlar, dinî ve sosyal hayat, aşklar, kültür, gelenek-görenekler ve dil bakımından ele alınır. Bosna-Hersek'in şehirleri ve Bosna'nın yetiştirdiği önemli kimselerden bahsedilir. Tezin bundan sonraki kısımlarında ilgili başlıklar altında bu hususların nasıl ele alındığı daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

2.1. Bosna'nın Türkler Tarafından Fethi

Osmanlı'nın Bosna'yı fethetmesi, diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi aşama aşama gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti, 1415'ten itibaren Bosna'ya yönelik akınlar gerçekleştirmeye başlar. Bu akınlarda, Bosna'daki yerli hanedanlar arasındaki mücadele, Katolik ve Ortodoksların Boşnaklar üzerindeki baskısı da bir etken olmuştur. 1428 yılında Saraybosna civarını fetheden akıncılar burada bir askerî bölge

oluştururlar. Kral II. Tvrtko (1420-1443) zamanında Bosna, Osmanlılar tarafından haraca bağlanır. Son Bosna kralı Stjepan Tomaš (1443-1461) Batı'nın desteğine güvenerek Osmanlı'ya başkaldırınca Fâtih Sultan Mehmed komutasındaki Osmanlı ordusu kısa sürede Bosna'nın fethini tamamlar. Bosna, Osmanlı idaresi döneminde “sancak” haline getirilir. Sonrasında bölgede Hersek, Zvornik, Yayça, Banaluka sancakları kurulur. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde eyalet haline getirilen Bosna'nın sancak merkezi, Gazi Hüsrev Bey tarafından inşa edilen külliye ve akabinde farklı şahıs ve cemaatler tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla “bir Türk-İslâm şehri” haline getirilen Saraybosna'dır. Daha sonra sancak merkezi Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın “adeta yeniden inşa edip” bir İslâm şehri hüviyeti kazandırdığı Banaluka'ya taşınır. Osmanlılar döneminde bölgede ciddi bir imar ve iskân hareketine girilir. Bosna'nın önde gelen soylu aileleri İslâm'ı kabul edince kendilerine timar tahsis edilir. Bunun yanında Anadolu'nun muhtelif şehirlerinden Müslüman ahali bölgeye yerleştirilip buralarda kendilerine araziler tahsis edilir. İslâmiyet'i kabul eden Boşnak ailelerinin çocukları Osmanlı devrinde önemli görevlere gelmişlerdir. Veziriazam Sokullu Mehmet Paşa bunlardan biridir. Eski hayat tarzıyla bağlantılı olarak çoğunlukla maden ocaklarının etrafında kurulan şehir ve kasabalarda Osmanlılar devrinde büyük değişim ve gelişmeler meydana gelmiştir. Lonca teşkilatının kurulmasıyla birlikte dericilik, kuyumculuk, askerî teçhizat üretimi, hayvancılık, el sanatları gibi esnaf kolları büyük değer kazanmıştır. Saraybosna ve Banaluka gibi Türk-İslâm hüviyeti verilen şehirler mamur edilerek sosyal, siyasî ve iktisadî hayat bu şehirler etrafında yeniden canlandırılmıştır. Osmanlılar devrinde Avusturya ve Macaristan'ın zaman zaman saldırılarına ve işgallerine uğrayan Bosna'da 1826 yılına kadar genel itibarıyla barış ve sükûn hâkim olmuştur. II. Mahmut dönemindeki ıslahatlardan rahatsız olan Bosnalılar 1831'de Kaptan Hüseyin Gradaşçeviç'in liderliğinde ayaklanırlar. Bosnalı Müslüman âyanların önyak olduğu ayaklanma 1832'de bastırılabilir. Bosna âyanlarının siyasî nüfuzları kırılıp bölge kaymakamlıklara bölünür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında toplanan Berlin Kongresi'nde Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun himayesine

bırakılır. Adı geçen ülkenin 1908’de ülkeyi bir oldubittiye getirerek ilhak etmesiyle Bosna’daki Osmanlı hâkimiyeti sona erer.³⁵

Bosna’nın fethi sürecine değinen ilk eser, Yavuz Bahadıroğlu’nun Şehzade Cem ve Beyazıt arasındaki taht mücadelesini anlattığı *Cem Sultan* romanıdır. Fatih ve Beyazıt devri devlet adamlarından Bosna Bey’i Yakup Paşa’nın Adriyatik sahillerindeki pek çok kaleyi fethettiği bilgisi kısaca verilir. (Bahadıroğlu, 1997: 60)

Ayşe Kulin, *Sevdalinka*’da (1999) Osmanlı’nın Bosna’yı fethetmesini ekonomik sebeplere dayandırır. Ticaret hayatının çeşitliliği ve zenginliğinin yanında yeraltı madenlerinin de çok olduğu ülkeye Osmanlılar “bile” bu zenginlikler yüzünden “göz dikmişler”dir. Yazar, Osmanlıların gemilerin karkasını inşa ettikleri sağlam tahtaların bol olduğu ormanlardan dolayı Bosna’yı fethettiklerini iddia eder. (Kulin, 1999: 239) Yazarın bölgeye refah, medeniyet ve barış götüren Osmanlı’yı “emperyalist” bir devlet olarak nitelendirmesi çok ilginçtir. Bosna-Hersek’in Osmanlılar tarafından fethi romanda, Burhan ve Raif’in Bosna Savaşı’nda yaralan Fiko’yu oyalamak ve Boşnak bilinci kazandırmak için Bosna tarihine dair verdiği bilgiler sırasında ele alınır. Raif, Osmanlı’nın bölgeyi fethetme sürecinin aşamalarını şu şekilde anlatır: “Anadolu denen topraklarda, Osmanlı İmparatorluğu kurulmuştu, biliyorsun. Türkler akınlar düzenlerken, ufak ufak göç de etmeye başlamışlar Balkanlar’a. Bu göçler meğer Osmanlıların fetih propagandalarıymış. Fethetmeyi düşündükleri topraklara, önceden Anadolu dervişlerini gönderip, gönül kazanırlarmış. (Kulin, 1999: 297)

Dayısı Raif’in anlattığı tarihî bilgiler, cephedeki bir çatışmada yaralanan ve habire kan kaybeden Fiko’yu yarı uyanık yarı baygın bir şekilde tarihin labirentlerinde dolaştırır:

“Osmanlı akıncıları at koşturuyordu Balkanlar’da. 1350’lerden itibaren, Trakya’yı, Bulgaristan’ı aşıp geliyorlardı akın akın. Sırplar, Boşnaklar, Macarlar, Hırvatlar karşı koymaya çalışıyordu akıncılara. Gidiyor ama her bahar daha da güçlenerek geri dönüyorlardı. Fiko çekiyordu orduların başını. Kılıcı elinde, atının üstünde dörtnala koşuyor, koşuyordu Kosova’da. Kâh o tarafta, kâh bu tarafta savaşıyordu. Bosna toprakları, Vişbosna dolayları, bir Macarlar’ın bir Osmanlılar’ın eline geçiyordu. Boşnaklar, Macarlar’la Osmanlılar’ın arasında bunalıyordu. Yalın kılıç Osmanlı akıncıları, birden gümüş miğferleri, çelikten örülmüş zırhlarıyla Haçlı ordularına dönüşüyordu. Yine savaşıyordu

³⁵ Bosna-Hersek’teki Osmanlı asırları için bkz. Öztuna, Y. (2006). *Avrupa Türkiye’si’ni Kaybımız Rumeli’nin Elden Çıkışı*, Babıali Kültür Yay, s. 27 vd.; Kutlu, S. (2007). *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: Bilgi Üni. Yay., s. 91 vd.

Fiko. Bu kez de Haçlılar'a karşı savaşıyordu. Savaş hiç bitmiyordu. Durmaksızın akıyordu kan. O kadar çok akıyordu ki, Milačka önce pembeye dönüşüyor, sonra kıpkızıl oluyordu.” (Kulin, 1999: 300)

Ayşe Kulin; Bosna'nın Osmanlılar tarafından kolayca fethedilmesini Papa ve Hristiyan dünyasının mezhep ayrılığından dolayı Boşnaklara yardım etmemesine bağlar. Son Boşnak Kralı Stefan Tomaşević, Osmanlı akıncıları karşısında “çaresiz kalınca”, Papa'ya mektup gönderip aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakmasını ve yardım göndermesini ister. Daha önce mezhep ayrılığından ötürü bölgeye Haçlı ordusu gönderen Papa ise bu çağrıya kulak vermez. Katolik ve Ortodoksların baskısından, katliamlarından bunalan Boşnaklar da krallarına sırt çevirir, çünkü bu yeni gelenlerin kendilerine özgürlük, refah ve barış getirmekte olduklarını görürler. Bosna halkının İslâmiyet'in kabulü ve bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesi romanda yine Raif'in anlatımıyla şu şekilde nakledilir:

“Fatih Sultan Mehmet'in askerleri, 20 Mayıs 1463'te, Bobovaç'da Boşnak Kalesi'ni aldıktan sonra, Boşnak Kralı kuzeye doğru kaçarken, ellerini göğe kaldırmış dua ediyorlardı bir ağızdan. Sesleri gökyüzüne ilahi bir koro gibi yükseliyordu. Bir çığır açılıyordu Bosna'da. Kilisenin mezaliminden illallah demiş Boşnaklar, sevecen, hoşgörülü, filozof dervişleri bağırlarına basıyordu. Dini inançları yüzünden öldürülmek, kesilmek, yağma edilmek, işkence yoktu. İnanamıyorlardı duyduklarına... Osmanlı Sultanı dinlerine karışmayacaktı... Vergilerini versinlerdi... Osmanlı ordusuna asker yetiştirsinlerdi... Bosna Nehri'nin tüm kolları pırıl pırıl parlıyordu güneşin ışınlarıyla, altın gibi. Fiko, Milačka'nın altın rengi sularında hiç durmadan yüzüyordu. O kulaç atarken sular da, Anadolu akın akın iniyordu Balkanlar'a. Karaman beyliği yörelerinden, Tokat'tan, Mardin'den, Konya'dan geliyorlardı. Konyarlar... Akkoyunlular... Karadeniz'in kuzeyinden Peçenekler... Balkan toprakları, Ilıryalı'lar'dan sonra, Slav ve Macar ırkının yanı sıra, Anadolu Türkü'yle de hercümerç oluyordu. (Kulin, 1999: 300-301)

Bu satırlarda belirtildiği üzere Türkler adil ve hoşgörülü davranarak, gönülleri fethederek Bosna hâkimiyetini perçinlemişlerdir.

Olayların 1878 yılında başladığı Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanında Sultan II. Abdülhamit'in ağzından Bosna'nın fetih süreci anlatılır. Padişah; 1878'de Bosna'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na devri sonrasında Boşnakların ileri gelen liderlerinden Macin Salimoviç'le Mabeyn Köşkü'nde yaptığı görüşmede Bosna'nın fethini ve Boşnakların Müslüman olmasını şu şekilde anlatır:

“1463 yılında Fatih Sultan Mehmet Han'ımızın, Bosna'yı fethiyle birlikte Hristiyanlığın farklı bir mezhebi olan Bogomilizmden dönen pek çok Sırp ve

Hırvat kökenli Boşnak, Müslüman oldu. Boşnak din adamları büyük sultanımızın, din âlimleriyle görüşerek, Müslüman olmak istediklerini bildirdiler. Bu mutlu haber, Sultan'ın talimatıyla tarihe kayıt düşüldü. Cennet gibi bir ülke olan Bosna'nın, Hristiyan olan pek çok halkının İslâmiyet'i gönül rızasıyla tercih etmesi neticesinde günlerce şenlikler yapıldı.” (Ertul, 2007: 11)

Boşnakların kendi özgür iradeleriyle Müslüman olmaları üzerine Fatih, “Dileyin benden ne dilerseniz.” der. Boşnaklar; çocuklarının İstanbul'da eğitim görüp sarayda görev almaları ve toprak düzeninin değiştirilmemesini talep ederler. (Ertul, 2007: 11) Padişahın onayıyla Boşnakların Osmanlı'ya çok sayıda Sadrazam, vezir, paşa, müderris, mimar vermesinin önü açılır. Romanın başkahramanlarından Salimoviç'in deyişiyle İslâm'ı seçen Boşnaklar, “ayrıcalıklı bir hayat yaşamaya” başlarlar.

İstanbul'un Ruslar tarafından işgalini önlemek maksadıyla yani “şartlar gereği” Bosna'nın Berlin Antlaşması'yla Katolik Avusturya-Macaristan'a bırakılması Balkanlardaki Ortodoks Sırp, Yunan ve Bulgarları rahatsız eder. Abdülhamit, Ortodoks dünyasının lideri Fener Rum Patriği Juvakim III'le Katoliklere karşı bölgede denge oluşturmak için bir toplantı düzenler. Padişahın Patriğe anlattıkları arasında Osmanlı'nın fetih öncesi ve sonrasında Balkanlarda gerçekleştirdiği imar ve iskân hareketleri de vardır:

“... Şeyhler ile dervişler, Balkanlar'da kurmuş oldukları zâviye ve tekkeler vasıtasıyla bölgenin gayrimüslim halkını etkiliyor ve âdeta Osmanlı Ordusu'nun, bölgeyi fethetmesinden önce bir anlamda, halkı psikolojik olarak hazır hâle getiriyorlardı. Bu zâviye şeyhleri, dindeki müsamahalı tutumlarından dolayı Hristiyanların daha kolayca ihtida etmelerini sağladıkları gibi, fetih hareketlerine de katılıyorlardı. Osmanlılar tarafından iskâna tabi tutulan Türkmenler, Anadolu'dan Rumeli'ye dillerini ve kültürlerini de getirdiler. Bunların çoğu yeni isimler altında, yeni köyler ve yerleşim birimleri kurdular. Bu yönüyle Osmanlı fetihlerinin geçici macera ve çapulcu hareketi değil, kesin bir yerleşme ve yurt tutma gayesini hedeflediği âşikardır. İskân edilen Türkmenler, zamanla buralarda han, hamam, köprü, medrese, zaviye, imaret, tekke, cami ve mescit gibi Osmanlı-İslâm eserleri inşa etmişler, böylece Balkanlar'ı bir Osmanlı yurdu haline getirmişlerdir...” (Ertul, 2007: 23)

Fatih Sultan Mehmet tarafından 1463 yılında fethedilen Bosna, Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyetini en çabuk kabul eden ülkelerden biridir. Bosna'nın fethedilme sürecini ele alan romanlarda Osmanlı'nın vaat ettiği barış ve adalet düzeni özellikle öne çıkartılır. Bölgenin fethedilmesinde şeyh ve dervişlerin bölge halkıyla kurdukları sıcak ve samimi ilişkiler çok etkili olmuştur. Bogomilizm mezhebine

inanmalarından ötürü Boşnakların Ortodoks ve Katolikler tarafından dışlanmaları fethi kolaylaştıran bir diğer etken olarak zikredilir. Osmanlıların farklı inançlara müsamahalı davranması, etnik ve dinî aidiyetinden dolayı kimseye baskı yapmaması farklı mezhep ve milletlerin baskısından bunalan bölge halkının gönlünü kazanmıştır. Boşnaklar Osmanlılar sayesinde daha üstün bir medeniyet ve idare anlayışına bizzat şahit olmuşlardır. Ayşe Kulin, bu yaygın ve genel kabulün yanında Osmanlı'nın ekonomik gerekçelerle bölgeyi fethettiği düşüncesindedir.

2.2. Bosna'da Osmanlı İdaresi

Bosna 1463'ten 1878 yılına kadar resmen ve fiilen Osmanlı idaresinde kalmıştır. Bu dönem, aynı zamanda Bosna tarihinin en önemli devridir. Osmanlı idaresi zamanında Bosna'nın dini, dili, tarihi, kültürü ve sosyal-siyasî hayatı büyük oranda yeniden inşa edilmiştir. Modern Bosna'yı ve Boşnakları ortaya çıkartan değerler o dönemde şekillenmiştir. Osmanlı eğitim kurumlarında yetişen pek çok Boşnak; Türk siyasî, askerî ve kültürel hayatında önemli-etkili mevkilerde yer almıştır. Osmanlı idare şekli sadece Bosna değil, bütün Balkanlarda dinler ve mezhepler arası çekişmeleri bitirmiş, etnik unsurlar arasında kalıcı barışı sağlamıştır. Osmanlı, "Pax Ottomana" denilen barış ve huzur yıllarının Bosna'da vücut bulmasına vesile olmuştur.³⁶

Bosna'daki Osmanlı idaresi, olumlu ve olumsuz yönleriyle Türk romanında yer almıştır. Aslında Bosna'daki Osmanlı idaresi, bir önceki kısımda da görüldüğü üzere bölgenin fethiyle birlikte ele alınan bir mevzudur. 1970 sonrası Türk romanında özellikle 93 Harbi, Osmanlı'nın Bosna-Hersek'teki hâkimiyetinin sona ermesi, göçler ve farklı etnik unsurların birbirleriyle ilişkileri anlatılırken Osmanlı devri yönetim anlayışı da ele alınır.

Sevinç Çokum'un 1978 yılında yayımlanan *Bizim Diyar* romanında; Osmanlı'nın bölgedeki etnik ve dinî gruplar arasında bir denge oluşturduğundan, Balkanlara adalet ve düzen getirdiğinden bahsedilir. Avrupalı güçler, bu denge ve düzeni bozarak aslında sadece bölgedeki Müslüman ahaliye değil Hristiyan unsurlara da zarar vermişlerdir. Roman kahramanlarından Ali Bey; "Osmanlı nerden elini

³⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Göyünç, N. (2001). *Pax Ottomana*. İstanbul: Sota-Yeni Türkiye Yayınları.

eteğini çekse orası kurur, söner. Bu böyle bilinir.” (Çokum, 1978: 152) diyerek bu hususa dikkat çeker. Osmanlı’nın çekilmesi sonrası Balkanlarda beş asır süren barış yılları sona ermiş, farklı etnik ve dinî unsurlar arasında savaş ve katliam dönemi başlamıştır.

Selma Fındıklı’nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi* romanında Osmanlı devri Bosnası, yani “o eski ihtişamlı günler” ve Osmanlı son döneminde ortaya çıkan bazı yönetim problemleri yazarın sözcüsü konumundaki Firuz Ağa’nın bakış açısıyla anlatılır. Geriye dönüş tekniğinin kullanıldığı bu kısımlar romanda italik yazılmıştır. Firuz Ağa, mağlubiyetler sonucunda ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve önce İstanbul’a daha sonra da Bursa’ya yerleşmiş bir Boşnak’tır. Ömrünün son anlarına kadar vatan hasreti dinmeyen Firuz Ağa’nın mazi hasreti biraz da ayrılığın ve bozgunun ruh dünyasındaki sarsıntıları teselli amaçlıdır. Firuz Ağa eski günleri anarken bile Sultan II. Abdülhamid’in Bosna’yı “tek kurşun bile atmadan” Avusturya’ya bırakmasının sarsıcı etkisinden kurtulamaz.³⁷ Firuz Ağa’nın padişaha, padişahlara olumsuz bakış açısı mazi tahayyülünde özellikle kendisini göster:

“Osmanlı alınca o diyarı, boydan boya toprak vermiş yiğit sipahilere... Sürmüşler atlarını Bosna’dan yukarılara... Bey gibi yaşamışlar orada yıllar yılı... Ama ne zaman küffar dayanmış Kale Budin’e... Doksan bin askerle toprak kuleden yürüyüş etmiş Nemçe Çesarı... Kuşatmış kalemizi... Bir avuç asker yetmiş sekiz gün direnmiş yedi kuleli sur içinde... Ama ne çare? İstanbul’dan, padişah’tan, gelmemiş yardım... Kunparasla yıkmış düşman, Ali Osman kilidi Budin Kalesini... Yiğitleri Estergon’a götürmüşler elleri bağlı... Binlerce kadını esir almış, ziyan etmişler... İşte ondan sonra kına gibi topraklarını, yemyeşil bağlarını, bahçelerini Bosna’ya dönmüş beyler, ağalar... Dönemeyen de canından olmuş...” (Fındıklı, 1997: 9)

Bu bakış açısına göre Bosna tarih içinde zaman zaman padişahların ihmali ve yönetim zafiyetleri yüzünden yalnız bırakılmış, kaderine terk edilmiştir. Bunun yanında romanda; Osmanlı’nın geçmiş dönemlerindeki idarî aksaklıklar ile gayr-ı kanunî keyfî uygulamaların Balkanlardaki azınlıkların devletle bağını koparttığı ve devlete güvensizliği beslediği belirtilir. Romanda “devletin gücü ve otoritesini temsil eden” Yeniçerilerin Hıristiyan -Müslüman ayırt etmeden Balkan milletlerine eziyet ettiklerinden bahsedilir. Yeniçeri zorbaları gündüz vakti bile evlere girip kadınları

³⁷ Romancının bu bakış açısına dair değerlendirmeler için bkz. Güneş, M. (2015) “Yüreği Bosna’da Kalanların Romanı: Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi”, *III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 148-161.

taciz etmiş, halkın değerli eşyalarına el koymuşlardır. Bu gibi nahoş olaylar, Balkanlardaki Müslümanlar dışındaki etnik unsurların zamanla devlete isyan etmesine de sebep olmuştur. (Fındıklı, 1997: 110-111) 93 Harbi sonrasında yaşananların sebebi biraz da geçmişteki bu tarz hatalar yüzündendir.

Ayşe Kulin'in *Sevdalinka* romanında Boşnakların Müslüman olma süreci anlatılırken Osmanlı'nın Bosna'daki idare tarzı hakkında da bilgiler verilir. Boşnakların büyük kısmının İslâm'ı seçmesindeki temel etkenler, Osmanlı'nın adil yönetimi ve idaresi altındaki inançlara sağladığı özgürlük alanıdır. Katolik ve Ortodoks Hristiyanlar kendi cemaatlerine bile baskı yaparken, Müslümanlar diğer dinlere daha hoş görülme yaklaşır. Başka milletlerin dinî ve siyasî baskılarından bunalan ve özgürlüklerine düşkün olan Boşnaklar, Osmanlı'nın yönetim tarzının da etkisiyle aşama aşama Müslüman olmuşlardır. Romandaki Boşnak milliyetçisi kahramanlardan Raif, yeğeni Fiko'nun "Boşnaklar çaresizlikten Müslümanlığı seçtiler..." hükmü üzerine Boşnakların İslâmlaşma sürecini ve Osmanlı'nın Bosna'daki idare tarzını şu şekilde anlatır:

"Çaresizlikten değil (...) 'Eğer Katolikliği seçselerdi, Osmanlı'ya hiç fark etmezdi. Din baskısı yapmıyordu Osmanlı, onun derdi vergisini toplamaktı. İbadetlerinde serbest kalmak şartıyla, Osmanlı defterlerine Müslüman olarak geçmeleri teklif edilmiş. Hristiyan olarak kaydedildikleri takdirde, yine Katolik ya da Ortodoks kiliselerinin baskısı altında kalacaklarını düşünen Boşnaklar, bu teklifi kabul etmişler. İslâmlaşma bir gecede olmamış, Fiko. Yüzyıllara yayılmış. On beşinci yüzyılın sonlarına doğru, Bosna'da Müslümanların sayısı Hristiyanların sekizde biriye, on altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bir de bakıyorsun Boşnaklar'ın yarısı Müslüman olmuş." (Kulin, 1999: 298-299)

Sevdalinka romanında tarihî bilgilere olay örgüsünün içinde yazarın sözcüsü konumundaki kahramanların anlattıkları üzerinden yer verilir. Zaman zaman da anlatıcı-yazar devreye girer. Anlatıcıya göre, Bosna'daki yaklaşık 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti döneminde tam 42 vali görev yapmıştır. Bu süreçte Müslüman Boşnak Beyleri dillerini, geleneklerini, yazılarını değiştirmemişler; Osmanlı'nın yolladığı paşaların Osmanlı tarafından kurulan Bosna Saray'da yaşamalarına bile izin vermemişlerdir. Bölgeyi yönetmek için gelen valileri Saraybosna'ya 80 km uzaklıktaki Travnik'e göndermişler ki gelen paşalar işlere karışmasınlar. Bu tavra itiraz eden valiler padişaha şikâyet edilerek geri yollanmıştır. Yazara göre Osmanlı devrinde Boşnaklar kimseden emir almamışlardır. Yeniçeriler içindeki hâkim güçlerden biri de Boşnaklardır. Bu sebepten Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmak

istenmesini kabul etmezler, “isyan üstüne isyan” çıkartırlar. Üçüncü Selim’in ve İkinci Mahmut’un reform hareketlerine karşı çıkıp modernleştirilen ordunun üniformalarını giymeyi reddederler. Bütün Avrupa’da feodal sistemler çökerken Bosna beyleri yeniçerilerle birlikte eski düzenin devamı için direnirler. Yazara göre Bosna’nın sonunu getiren de bu olmuştur. 1826 sonrasında Bosna’da “tam bir kıyım” yapılır. Bu kıyımdan ötürü 1850’ye kadar adeta yaprak kımıldamaz. Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında gerçekleşen olaylar, Osmanlı’nın bölgedeki hâkimiyetini büyük oranda azaltmıştır. Yazarın Bosna’daki Osmanlı hâkimiyetinin bitişine dair düşünceleri şu şekildedir: “Onu baş tacı yapan, ona en büyük imtiyazları tanıyan, en geniş hakları veren Osmanlı’nın eliyle silinirken tarihten, efendisini de bitiriyordu Bosna kendiyse birlikte... Bosna ve Osmanlılar, birbirinin kucağında can çekişen iki sevgili gibi art arda tükeniyordu.” (Kulin, 1999: 302)

Ayten Aygen’in ana kahramanı Boşnak olan *Rumeli Benimdi* romanında inanç değerlerinin ve bölgedeki Müslüman ahalinin yönetim şekli üzerindeki etkisinden bahsedilir. Romanın ana kahramanı Mücevher Hanım’ın eşi olan Abdülkadir Bey, İştîp Ayanı Ali Bey’in oğludur. Abdülkadir Bey, Alemdar Mustafa Paşa tarafından sarayda olup bitenleri yakından takip edip zamanında haber vermesi için Topkapı Sarayı’na nazır olarak tayin ettirilir. Alemdar Paşa’nın devlet içinde nüfuzunun artması sonrasında padişahın yetkilerine “ortak olma” niyetiyle “Sened-i İttifak” anlaşmasını imzalatması üzerine Abdülkadir Bey, Valide Sultan tarafından saraya çağrılır. Hanım Sultan, Sened-i İttifak’ın “hükümlerlik haklarına ortaklık” demek olduğunu ve bunun kabul edilemeyeceğini sert bir dil ve tavırla söyler. Ayrıca beylerin devlete Sened-i İttifak’ı dayatarak “ayrıcalık isteme” sebeplerini sorar. Bunun üzerine Abdülkadir Bey Rumeli’ndeki dinî ve etnik çeşitlilikten bahsederek farklı ve karışık toplulukların bölgede bir arada yaşadığını, zaman zaman bu farklılıkların isyana sebebiyet verdiğini, bu ayaklanmalara zamanında müdahale edilmesi ve ayanlık içindeki anlaşmazlıkların ayanlık içinde çözülmesi için Sened-i İttifak’ın gerekli olduğunu anlatır. Ona göre; “her ayanlığın kendine göre zorlukları” vardır. Rumeli’nde Sırp, Bulgarlar, Arnavutlar, Yahudiler, Hırvatlar iç içedir. Sırp milliyetçileri “özerklik” isteyerek isyan çıkartırken Yahudilerle Hristiyanlar kendi mezhep ve dinlerini yaymak için faaliyette bulunurlar. Kiliseler çan çalma haklarını geri almak için mücadele ederler, fakat onlara “hükmeden” Müslüman topluluklar yani Türkler, Boşnaklar ve Arnavutlar buna müsaade etmiyorlardır. Abdülkadir Bey,

Valide Sultan’a bu gibi problemlerin anında çözüme kavuşması için ayanların yetkilerinin artırılması gerektiğini belirtir. (Aygen, 2003: 108-109)

Rumeli Benimdi romanında 16. ve 17. yüzyıl Osmanlısındaki devşirme politikasından da bahsedilir. Romanın ana kahramanı olan Mücevher’in büyükbabasının Müslüman olmasının arka planı anlatılırken devşirme sisteminin gayrimüslimler arasındaki algılanış şekline değinilir. Bir Hıdırellez günü günü farklı etnik ve dinî grupların bir araya gelerek şenlik düzenlediği sırada İştib’e bir haber gelir: “Osmanlı geliyor, Hotina deresini geçtiler, tahta köprüyü tuttular. Oğullarınız kaçırın çabuk olun!..” Bu haber üzerine halk telaşa kapılır ve kimisi dağlara kimisi evlerine saklanır. Mücevherin büyükbabası Markoviç, haberi aldığı anda kumaş dükkânındadır. Kendisi, bölgede her kesim tarafından sevilen ve saygı duyulan bir tüccardır. Üç yeniçeri dükkânına gelmiş ve çocuğunu ister. Markoviç, çocuğunu kurtarmak için o sırada dükkânın önünden geçmekte olan imam efendiden yardım ister. İmam; yeniçerilere, Markoviçlerin Müslüman olduğunu, dolayısıyla çocuğunu yeniçeri olarak askere alamayacaklarını söyler. Din adamına saygıları büyük ve güvenleri tam olan yeniçeriler bu şahitlik üzerine dükkândan ayrılırlar. Oğullarını kurtaran Markoviçler, kendilerini imama borçlu hissettiklerinden o günden sonra din değiştirip Müslüman olur ve “Malkoçlar” ismini alırlar. (Aygen, 2003: 43-44)

Olayların büyük oranda III. Selim ve II. Mahmud zamanında geçtiği *Rumeli Benimdi* romanında Yeniçeriliğin lağvedilmesi sırasında Balkanları çok etkileyen, eski büyük ve köklü ailelerin de ortadan kaldırılışı anlatılır. Bu politakalar, Osmanlı’nın bölgede zayıf düşmesine sebebiyet vermiştir. Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında Rumeli’de Bektaşiler ve ayanlara yönelik saldırılar artar. Bundan İştib Ayanı Ali Bey ile oğlu Köprülü Ayanı Osman Bey de nasibini alır. Ali Bey her ne kadar yönetimi altındaki şehirde önlemlerini alsın da Osmanlı askerleri tarafından köprüde pusuya düşürülüp hapse atılır. Gelini Boşnak asıllı Mücevher kendisini ziyarete geldiğinde ona “sen güçlü ve akıllısın, üstesinden gelirsın. Ayanlığı sahipsiz bırakma Osmanlı’ya karşı... Vergileri ve aşarı zamanında öde” diye tembih eder. (Aygen, 2003: 159) Mücevher Hanım, kardeşi Fazıl Bey’ e mektup yazıp İştib’ e çağırır. Sonra da kardeşini sarayda nazır olan ama bir nevi tutsaklık hayatı yaşayan eşi Abdülkadir Bey’i getirmesi için İstanbul’a yollar; fakat Saray ve Babıali bahaneler öne sürerek

Abdülkadir Bey'in İştib'e dönmesine mani olurlar. Romanda Mücevher'in kardeşi "Boşnak Fazıl Bey" diye tavsif edilir.(Aygen, 2003: 166)

Romanının son kısımlarında Sultan II. Mahmud, Mücevher Hanım'dan borç ister. Oğlu Nazım, "Osmanlı önce canımızı aldı, yetmedi, şimdi de paramızı mi istiyor?" diye karşı çıkar. Ama Mücevher Hanım, Sultan'a daha önce yazdığı mektubu hatırlatır. Bu mektupla birlikte âyanlık kemerini de gönderdiğini, dolayısıyla sözünden dönmeyeceğini ifade eder Kemerini göndermek sonsuza kadar Osmanlı'ya bağlılık yemini demektir. Ayanlık yetkileri elinde olan Mücevher Hanım çocuklarına; "Bizim topraklarımızdan başka hiçbir şeyimiz yok. Onları koruyacak olan da Osmanlı'dır. Osmanlı olmazsa biz de olmayız." (Aygen, 2003: 222) der ve padişahın istediği altınları İstanbul'a gönderir.

Osmanlı'nın yükseliş döneminde Bosna-Hersek'teki gayrimüslim unsurlardan savaş sırasında toplanan esirlerin İstanbul'da makbul görüldüğü Hıfzı Topuz'un *Abdülmecit İmparatorluk Çökerken Sarayda 22 Yıl*³⁸ romanında bahsedilir. Romanın "Kölelik" başlıklı kısmında kölelik ve cariyeliğin Osmanlı'da nasıl başladığı ele alınır. Sultan Abdülmecid tahta geçtikten sonra "yurdundan edilmiş insanların konaklarda ve saraylarda köle ve cariyeler olarak çalıştırılmasını" hoş karşılamaz ama bu düzeni nasıl değiştireceğini de bilemez. 1846 yılında esir ticaretinin yasaklanmasını duyurmak için devletin üst düzey yöneticilerinin de iştirak ettiği Meclis-i Vala toplantısına katılır. Bu toplantıda Avrupa, Asya ve Afrika'daki kölelik meselesi ele alınır. Köleliğin Osmanlı'daki serüveni bu toplantıda ele alınan bir başka konudur. Toplantıda Şeyhülislâm tarafından 16 ve 17. yüzyılda Bosna, Yunanistan, Arnavutluk, Eflak-Boğdan, Hırvatistan ve Sırbistan gibi Balkan ülkelerinden esirlerin getirilip Tavukpazarı'ndaki esir hanında satıldığından bahsedilir. (Topuz, 2009: 134) Aynı romanda devletteki savurganlık ve gösteriş düşkünlüğünün ulaştığı aşamalar anlatılırken hazineye para kalmamasından ötürü bölgedeki Müslüman ahaliyi çetecilerin baskınından korumak için Bosna sınırında asker bulundurulamadığından bahsedilir. (Topuz, 2009: 186) Bu durum, asayiş ve devlet otoritesini sarsmış, Sırp çeteciler için hareket alanı doğurmuştur.

³⁸ Topuz, H. (2009). *Abdülmecit İmparatorluk Çökerken Sarayda 22 Yıl*, Remzi Kitabevi, İstanbul. Romana yapılan atıflar eserin bu baskısındanadır.

Bosna Savaşı'nı ele alan Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanında Osmanlı'nın Balkanları idare ediş tarzından övgüyle söz edilir. Romanın kadın kahramanlarından Amine Çetiç; Bosna Savaşı sırasında yabancı gazetecilere yaptığı konuşmasında Osmanlı'nın Bosna ve Balkanlarda gösterdiği idareyi, hoş görüyü, dünyada başka hiçbir sistemin başaramadığını belirtir: “Biz köklü bir kültürün çocuklarıyız. Güzelliğimizi ve zekâmızı ülkemizin temiz havası ile suyuna borçluyuz. Bizim atalarımız, asırlarca Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli söz sahibi oldular. Bugün dünyada hâlâ Osmanlı'nın hoşgörüyeye dayanan sistemini hiçbir güç tesis edemedi.” (Ertul, 2007: 212)

Aynı romanda Boşnakların, 1878 sonrasında bile kendilerini Avusturya idaresine veren Osmanlı'ya bağlılıklarını sürdürdüğü ifade edilir. Padişah, onlar için din kadar mukaddestir. Nitekim Bosnalı Müslümanların liderlerinden Musto Mzadiç bunu bu şekilde ifade eder. Ona göre; “Osmanlı sultanı, Bosna'da yaşayan halk için çok önemli. Müslüman halka göre, sultana karşı tavır almak, dine karşı gelmek” (Ertul, 2007: 79) demektir.

Osmanlı idare şekline yer veren romanlarda Osmanlı'nın bölgedeki etnik ve dinî gruplar arasında bir denge oluşturduğu, Balkanlara adalet ve düzen getirdiği öne çıkartılır. Osmanlı'nın adalet ve hoşgörüyeye dayanan idare sistemi kendine mahsustur. Özgürlüklerine düşkün olan Boşnakların İslâm'ı seçmesindeki en önemli husus Osmanlı'nın adil yönetimi ve idaresi altındaki inançlara sağladığı özgürlük alanıdır. Osmanlı padişahının şahsı ve makamı, Bosna'da yaşayan halk için çok önemlidir. Müslüman Boşnaklar için padişaha tavır almak, İslâm dinine karşı gelmekle eşdeğerdir. Bunun yanında bazı romanlarda Osmanlı'nın geçmiş dönemlerindeki yönetim problemlerinin Balkanlardaki azınlıkların devletten kopmasına sebebiyet verdiği belirtilir. Balkanlardaki gayrimüslimlerin “devşirme politikası”ndan rahatsız olduğu da romanlarda vurgulanır. Yeniçeri Ocağı'ndaki hâkim güçlerden biri olan Boşnaklar ocak kaldırılırken isyan etmişlerdir. Ocağın kaldırılması sırasında Balkanlarda devletin gücü ve otoritesi olan büyük ve köklü aileler tasfiye edilmiştir. Âyanların yönettiği bölgelerde bu durum, yönetim boşluğuna sebebiyet vermiştir. Romancılara göre bölgenin yönetimi için can damarı hükmündeki âyanlara ve Balkanlardaki “manevî birliğe” katkı sunan Bektaşilere yönelik tavırlar devletin zayıflamasını da beraberinde getirmiştir. Âyanların, yeniçerilerin ve Bektaşilerin

tasfiyesi bölgede devlet otoritesini de zaafa uğratmıştır. Değınilen bir diğler husus da; etnik ve dinî sebeplerle Osmanlı'ya isyan eden Yunan, Bulgar, Sırp, Hırvat ve Karadağlıların Müslüman halka yönelik çetecilik faaliyetleridir. Güvenlik nedeniyle bölgeden göçen, geri çekilen Müslümanlarla beraber Osmanlı da Balkanlardan çekilmeye başlamıştır.

2.3. Doksan Üç Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Rumî takvime göre 1293 yılında vuku bulduğı için “93 Harbi” olarak bilinir. Savaşın çıkış sebebi Osmanlı'yı Balkanlardan tasfiye etmek isteyen Rusların sıcak denizlere inmek istemesidir. Hersek'teki olayların yanında 1876 yılında çıkan Bulgar İsyanı sırasında Osmanlı'nın on binlerce Hristiyan Bulgar'ı katlettiğini ileri süren Rusya, uluslararası çevrelerin desteğini arkasına alır. Rusya'nın desteğıyle Osmanlı'ya harp ilan eden Sırbistan ile Karadağ'ın savaşta yenilmesi üzerine 23 Aralık 1876'da toplanan İstanbul Konferansı'nda İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya gibi Avrupa devletleri Osmanlı'dan ilgili ülkelere toprak; Bosna ile Bulgaristan'a ise özerklik vermesini isterler. Konferansta Avrupalı devletlerin aldığı kararın Osmanlı tarafından reddedilmesi üzerine olası bir Osmanlı-Rus Savaşı'nı önlemek için 31 Mart 1877 tarihinde Londra Konferansı toplanır. Burada alınan kararlar, toprak bütünlüğü ve istiklaline aykırı olmasından dolayı Osmanlı Devleti tarafından reddedilir. Bunun üzerine Avrupa'nın haklarını koruyacağı iddiasıyla harekete geçen Rusya, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilân eder. Savaş; Tuna ve Doğu Anadolu olmak üzere iki cephede cereyan eder. Doksanüç Harbi; askerlerin geniş bir coğrafyaya yayılması, komutanlar arasındaki irtibatsızlık, silah ve malzeme eksikliği, donanmanın zayıflığı gibi sebeplerden ötürü kaybedilir.³⁹ Ruslar neredeyse bütün Balkanları ele geçirip Yeşilköy'e kadar gelirler. 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanır ve savaş sona erer. Bu antlaşmaya göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız; Bosna-Hersek ve Bulgaristan özerk olacaktır. Rusya'ya savaş tazminatı ödenecek ve Boğazlar üzerinde hak tanınacaktır. Savaş sırasında ve sonrasında Balkanlardaki yüzbinlerce

³⁹ Aydın, M. (1994). “Doksanüç Harbi”, *DİA*, cilt 9, İstanbul, s. 498-499.

Müslüman katledilmiş veya göçe zorlanmıştır. Bu savaş, Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyetinin büyük oranda bitmesine sebebiyet vermiştir.⁴⁰

Balkanların büyük bir kısmının kaybıyla sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Türk romanında muhtelif cepheleriyle ele alınmıştır. Türk romanında 93 Harbi'nin ele alınışında öne çıkan hususlar şunlardır: Yönetim zaafiyeti neticesinde vatan topraklarının elden çıkışı, 400 yıllık adelet ve hoş görü düzeninin sona ermesi, “gâvur idaresi”ni kabul etmeyen Müslüman ahalinin bölgeyi terk etmesi, Bosna’da kalan Müslümanların işgale direnişi, Avusturya’nın Bosna’ya yeni bir düzen getirmeye çalışması, Avusturya destekli Hırvatlar ile Rus destekli Sırp çetecilerin Müslümanlara yönelik hareketleri. Bütün bu hususlar; işgal, felaket, muhacerat, ölüm, çile, ayrılık, baskı, zulüm gibi temalarla desteklenerek anlatılmıştır.

93 Harbi’nden bahseden ilk eser, Mizancı Murad’ın 1891 yılında yayımlanan *Turfanda mı Turfa mı* adlı romanıdır. Yazarın idealize ettiği Rusya göçmeni Mansur Bey, romanın sonunda vatan topraklarını kurtarmak için gönüllü olarak 93 Harbi’ne katılır.⁴¹ Halit Ziya Uşaklıgil’in 1892 yılında basılan *Bir Ölümün Defteri*’nde de 93 Harbi’nden örtülü bir şekilde bahsedilir.⁴² Mizancı Murad ve Halit Ziya’yla başlayan bu değiniler özellikle II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 1908 yılında Avusturya’nın bir oldubittiyle Bosna-Hersek’i tamamen ilhak etmesi, Balkan Harbi sonrasında Balkanların tamamıyla elden çıkması, muhacir akını, Müslüman katliamı, Cumhuriyet devrinde coğrafyanın küçülmesi ve Balkanlardan Anadolu’ya göçün büyük oranda tamamlanması gibi sebeplerden ötürü daha da artmıştır. 1912 sonrasında ise Türk edebiyatçılarının ilgisi, “kaybedilen vatan” topraklarına daha fazla yönelmiştir. “Suyun öte tarafı”nda kalan Balkanlar için yazılanların bu tarihten itibaren arttığı görülür. Moralizade Vassaf Kadri’nin *Ölüm Habercileri*, Mithat Cemal Kuntay’ın *Üç İstanbul*’u, Kemal Tahir’in *Esir Şehrin İnsanları* ve *Yorgun Savaşçı*’sı 93 Harbi’nden bahseden romanlar olarak öne çıkar.⁴³ Kendisi de bir Balkan muhaciri olan *Üç İstanbul*

⁴⁰ 93 Harbi hakkında detaylı bilgi için bkz. Baykal, B. S. “93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şâyîâ ve Teşebbüsleri”, *TTK Belleten*, V/19 (1941), s. 351-392; Şahin, T. (1988). *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları; Keskin, A. (2000). *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

⁴¹ Bkz. Murad, M. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, (Haz.: Tacettin Şimşek), Ankara: Akçağ Yay., s.305.

⁴² Bkz. Uşaklıgil, H. Z. (2009). *Bir Ölümün Defteri*, İstanbul: Özgür Yayınları, s.135 vd.

⁴³ Doksanüç Harbi’nin Türk edebiyatına yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bıyık, M. (2013). *Türk Romanında Rumeli*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. s. 29-62; Sema Uğurcan, Uğurcan, S. (2012). *Edebiyatımız I: Edebiyat Tarih*

romanının yazarı, 93 Harbi felaketinin ne gibi sonuçlara yol açtığını şu cümlelerle ifade eder:

“Anadolu ve Rumeli ufkun iki ucunda iki ahşap konak gibi yanıyor. Yangından çıkanların uçan saçları ile ufukta insanlar koşuyor. Doksan üç muhacirleri... Muhacir, gideceği yer olmadan biteviye yürüyen hayalettir. Adını bilmediği bir başka hayaletin ekmeğini yiyecektir. Fakat Moskof atı ve neferinin altı ayaklı vahşetle kovaladığı Türk muhacirine nispet başka muhacirler seyyah kadar eşyalı, erzaklıdır. 93 Harbinde üç şeyin hududu yoktu: Hastalığın, açlığın, vatan toprağının!”⁴⁴

1970 sonrası Türk romanında bu konuyu ilk ele alan eser Orhan Kemal’in 1970’de yazdığı fakat ölümünden sonra, 2007’de yayımlanan ve yarım kalmış olan *93 Harbi* romanıdır. On dokuz ve yirminci asırların “siyasî panoraması”nı tasvir için kaleme alınan roman, Balkanlardaki Türk varlığının sona erişinin başlangıcı olarak görülen 93 Harbi’nden ismini almıştır. Plevne yenilgisinden sonra başlayan karışıklar insanları göçe zorlamış, aileleri parçalamıştır. Savaşın yıkıcılığı daha romanın ilk sayfalarında çarpıcı bir şekilde tasvir edilmiştir. (Kemal, 2007: 101) Romanda 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Rumeli’den bugünkü Türkiye topraklarına yapılan zorunlu göçlere anne babasını kaybetmiş iki çocuğun yaşadıklarından hareketle değinilir. Osmanlı-Rus Harbi sonrasında savaş meydanındaki manzara romanda şu şekilde anlatılır:

“Bardaklardan boşanırcasına yağan yağmursa ovayı çamur deryasına çevirmişti. Çocuklarını bırakmış analar, çamurlara saplanıp kalmış arabalar, beygir leşleri, kafası patlamış çocuk ölüleri, ağızları açık, sırtüstü yatan askercikler, genç, yaşlı kadın, erkek ölüleri, kolsuz, bacaksız ölümler, etlerine kan oturmuş ölümler, ölümler...” (Kemal, 2007: 99-100)

Yukarı Don Kazak Süvari Alayından Andre savaş sonrasında iki küçük kız çocuğuna rastlar. Bunlar telgrafçı Naşit Efendinin kızları Ziyet ve ablası Şefika’dır. Andre, bu iki çocuğun çaresizliğini görünce kendi kızını hatırlar ve çok üzülür. Onları bir kıl çul altına sokarak fırtınadan korur. Daha sonra çocukları Edirne’ye doğru yola çıkan muhacir kervanına katar.

İlişkisi. (içinde) “Türk Edebiyatında 93 Harbi”. İstanbul: Dergâh Yayınları; Mustafa Aydemir, “93 Harbi’nin Türk Romanına Yansıması”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2, Ekim 2020, s. 115-132. Bu makalede daha çok Doğu Cephesi’ndeki olaylara değinilmiş, meselenin Balkanlarla ilgili kısmı ihmal edilmiştir.

⁴⁴ Kuntay, M. C. (1956). *Üç İstanbul*, İstanbul: Oğlak Yay., s. 5.

Yılmaz Gürbüz'ün *Balkan Acısı* romanında 93 Harbi'nin Bosna ve Boşnaklar üzerindeki etkisine az da olsa yer verilir. Romandaki vakalar daha çok “Küçük Balkan” da, yani Bulgaristan ve Makedonya’da geçer. Parçalanmış aileler, terk edilen vatan toprakları, savaşa hazırlanan insanların acıları dramatik bir şekilde tasvir edilir. İngilizler ve Fransızlar, Sultan II. Abdülhamit’in Balkan siyasetini bozmak ve Osmanlı otoritesini Balkanlarda bırakmamak için her yola başvurmuşlardır. Özellikle bölgedeki Bulgar ve Rum eşkiyaları silahlandırıp onlara siyasî destek vererek cesaretlendirmişler ve Türklerin üzerine salmışlardır. Yazar; 93 Harbi sonrasında muhacirlerin yaşadığı acıları; içi Niş, Belgrad ve Saraybosnalı muhacirlerle dolu Belgrad Trenine Rum çetecilerin verdiği baskını anlatırken değinir:

“Öndeki Belgrad, Saraybosna ve Niş muhacirlerinin bulunduğu vagonlardan hala acı feryatlar ve ağıtlar yükseliyordu. Doğan Bey, koridora çıktı. Yabancıların çoğunlukta olduğu bu vagona sessizlik hâkimdi. Yunan çetecilerin vurduğu çocuk yüzü koyun yatıyordu. Üstü, elbiseleri ve yanındaki çıkın çığnemiş, ezilmişti. Rum eşkiyalar trenden alacaklarını almışlar, yapacaklarını yapmışlar, kaçmışlardı. Doğan Bey çocuğa doğru koştu. Başını kaldırdı. Selim’in ağzından kan gelmiş, gözleri açık ölmüştü. Doğan Bey Avrupa’ya gitti gideli ilk defa ‘Besmele’ çekiyordu.” (Gülbüz, 1975: 62-63)

İsmail Bilgin’in *Elveda Balkanlar* romanı esas itibariyle Şükrü Paşa ve Kuşçubaşı Eşref etrafında toplanan insanların Edirne’nin düşman işgalinden kurtarılması için verdikleri mücadeleyi anlatır. Edirne’yi müdafaa edenler umumiyetle Balkan coğrafyasından kopup gelen ve asıl vatanlarını özleyen muhacirlerdir. Nitekim roman kahramanlarından Rıfkı’nın babası, 93 Harbi’nde yaralanıp çok çileler çekmiş ve İstanbul’da vefat etmiştir. Rıfkı’nın savaşa katılma amacı babasının intikamını almaktır. Yazar, daha romanın başında 93 Harbi’nin Balkanlardaki Türk varlığının sona ermesine bir başlangıç teşkil ettiğini vurgular: “500 sene boyunca, dağıyla taşıyla, kurduyla kuşuyla, tozuyla toprağıyla” yar olan diyarlar; 93 Harbi sonrasında elden çıkmaya başlamış, Balkan Türkleri ve Müslümanları sonraki 125 yıl boyunca büyük acılar yaşamışlardır. “Fetih için başlayan gidiş”, bu tarihten sonra “büyük bir muhacerata” dönüşmüştür. (Bilgin, 2007: 7) Kırılma noktası ise bu harp sırasında farklı cephelerde alınan mağlubiyetlerdir. 1877 yılında başlayan kavga 1912 yılında büyük ve son bir kavgaya dönüşmüştür. (Bilgin, 2007: 9) Bu büyük kavganın kaybedilmesi ise Balkanların elden çıkmasına sebep olmuştur.

Bütün bu örneklerde de görüleceği üzere Türk romanında doğrudan 93 Harbi'nin çıkış sebepleri ve cereyan ediş şekli ele alınmamış, daha çok savaşın sonuçları üzerinde durulmuştur. Tezin bundan sonraki alt başlıklarında savaşın sonuçlarının Bosna ve Boşnaklar üzerindeki etkilerine değineceğiz. Bunun yanında romanlara yansıdığı kadarıyla Osmanlı yönetimine yapılan eleştiriler, Avusturya idaresine karşı Müslüman ahalinin direnişi, Avusturya ve Rusya etkisiyle artan zulümler neticesinde Bosna'dan İstanbul'a oradan da Andolu'ya doğru gerçekleşen göç akınından bahsedeceğiz.

2.3.1. Bosna'nın Avusturya-Macaristan Yönetimine Bırakılması Sebebiyle Osmanlı Yönetimine Yapılan Eleştiriler

Doksanüç Harbi'nden sonra Avrupalı devletlerin müdahale ve baskısıyla imzalanan Berlin Antlaşması'yla Bosna-Hersek'in fiilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılması, Sultan II. Abdülhamit ve devrin yönetiminin eleştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Romanlarda Avusturya'nın 1908'de Bosna'yı ilhak etmesine değinilirken devrin yönetimi de eleştirilir.

Yılmaz Gürbüz'ün *Balkan Acısı* romanında 93 Harbi felaketi için devrin sadrazamı Midhat Paşa eleştirilir. Midhat Paşa ve çevresi memleketin istikbali yerine kendi ikballerini düşündükleri için “memleketi uçuruma sürüklemiş”lerdir. Balkanlardaki “bütün hastalık” onlarla başlamıştır. Midhat Paşa; hürriyet, meşrutiyet gibi fikirleri çıkarıp “hilalin harim-i ismetine haçı sokmuş; çinegeneyi, Rumu, çıftı Türk'e eşit tutmuş”tur. Onun bu fikir ve uygulamaları Balkanlardaki karışıklıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Gürbüz, 1975: 178) Romanda, bunun yanında Osmanlı yönetimin iktisadî refahı sağlayamamasının Balkan milletlerinin isyan etmesine sebebiyet verdiğinden bahsedilir. Yazara göre; maddî olarak zor durumda olan diğer etnik unsurların isyan etmesinin en büyük sebeplerinden biri, bölgede ekonomik refahın sağlanamamasıdır. (Gürbüz, 1975: 325)

Sevinç Çokum, 1978 yılında yayımlanan *Bizim Diyar* romanında 93 Harbi'nin bölgedeki Müslüman ahaliye nasıl bir yıkım getirdiğini anlatır. Olay örgüsünün 1908 sonrasını kapsadığı romanda geçmişin muhasebesi yapılır. II. Abdülhamid'e rağmen büyük umutlarla ilan edilen II. Meşrutiyet; beklenen “bahar”ı getirmemiş, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu “kış” şartlarını değiştirmemiş, bölgedeki kargaşayı daha da arttırmıştır. Talat, Enver ve Cemal Paşalar gibi İttihat ve Terakki önderlerinin

resimlerinin bulunduğu Üsküp'teki bir odada, karlı bir kış günü Haşim ve Rifat Beyler iktidara kim gelirse gelsin kaybedilen vatan toprakları için bir şey yapılmadığından bahsederler: "Açtığımız kapıdan karanlık, ucu bucağı belirsiz bir yere varılmıştır... Girit için, Bosna Hersek için ne yapılmıştır? Bu bir çıkış değildir dayı, iniştir. Bugün Ahrar fırkâsı, yarın bir başkası... Düşman yine aynı düşman..." (Çokum, 1978: 193)

Sevinç Çokum; Osmanlı'nın bölgedeki etnik ve dinî gruplar arasında bir denge oluşturduğunu, Balkanlara adalet ve düzen getirdiğini, Avrupalı güçlerin bu dengeyi bozarak aslında sadece bölgedeki Müslüman ahaliye değil, Yahudi ve Hristiyan unsurlara da zarar verdiğini anlatır. Üsküp'ün ileri gelen ailelerinden Saffet Bey'in evine alıp iş verdiği, himaye ettiği Sırp kökenli Stefan da Bosna'nın Avusturya'ya verilmesinden rahatsızdır. Saffet Bey bu durumu şu cümlelerle ifade eder:

"Geçende bizim Stefan'ın elinde bir kâğıt gördüm. İşçilerle ilgiliymiş. İşçilere bazı haklar tanınmasından dem vuruyormuş. Bu Stefan'ın Saray Bosna bir saat rakkası olmuştur kafasının içinde. 'Saray Bosna Saraybosna' der durur. Avusturya'nın yayılışı oğlanı deli etmiştir. 'Burada Üsküp'te rahat değil misin Stefan?' dedim. Şu demiryolu canımı sıkar beyim dedi. Avusturya rahat vermeyecektir ne size ne bize." (Çokum, 1978: 152)

Saffet Bey'in bu cümleleri üzerine roman kahramanlarından Ali Bey "Osmanlı nerden elini eteğini çekse orası kurur, söner efendim. Bu böyle bilinir." diye mukabele eder. Romanın konuyla alakalı belki de en can alıcı cümlesi budur.

Attila İlhan'ın 1908-1918 yılları arasındaki olaylara yer verdiği Dersaadet'te *Sabah Ezanları* (1981) romanında 1908 sonrasında Bosna'nın bir oldubittiyle Avusturya tarafından tamamen ilhak edilmesinin İttihatçıların işbilmezlikleri yüzünden olduğundan bahsedilir. Romanın ana kahramanlarından Reşit Paşa, oğlu Hikmet Bey'le kahve içerken Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrasında çıkan karışıklıklarda Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edileceği öngörüsünde bulunur. (İlhan, 1981: 28) Sultan II. Abdülhamit'in doktoru olan Reşit Paşa padişah yanlısıyken, oğlu Hikmet padişahı deviren komitenin üyesidir. Romanın ilerleyen kısımlarında paşanın bu öngörüsü gerçekleşir. Romanda sosyalist dünya görüşüne mensup Ahmet Ziya Bey'in monoloğunda Bosna'nın birden bire, yok yere elden çıkışına esef edilir: "Bosna ve Tuna vilâyetlerini kaybettik, Makedonya'yı kurtarmak için sarf edilen mezbûhâne gayretler, vilâyât-ı selâse'nin elimizde

kalmasına kifayet edecek mi? Tam aksi bir neticeye vasıl olursa, maazallah ne yaparız?” (İlhan, 1981: 240)

Dış dünyada olup bitenleri ana kahramanlardan dinlediğimiz romanda Halıcızade Yalısında kahve içerken Selanik eski Mebusu Abdi Bey’in Abdülhamid’in Selanik’e getirildiği haberini vererek İttihatçıları övmesi üzerine Köse İsmail kızar ve Rumeli şivesiyle Girit, Bulgaristan ve Bosna’nın elden gitmesinin devlet işlerinden anlamayan Fethi Bey ve İttihatçılar yüzünden olduğunu belirtir:

“Sen büle ne sülersin o be Abdi? Üner mi sanırsın bu yaptığınız, yoksa marifet mi? Ürriyet mürriyet, geçtiniz reiskâra, iki ayda Girit’i aldılar elinizden, yalnız Girit’i mi, ne Bosna kaldı, ne Bolgarya! Kalkmış zât-ı şaaneyle uğraşırsınız, bu mıdır dirayetiniz? Hayda be! Pirlepe’li Fethi biyciğim umur-u devletten ne anlar? Sen ne kaa anlarsın?” (İlhan, 1981: 141)

Yılmaz Gürbüz’ün *Acılar Masal Oldu* romanında devleti yönetenlerin 1293 Osmanlı-Rus Harbi sırasındaki gerekli tedbiri almadıklarından, süreci iyi yönetemediklerinden bahsedilir. Romanın ana kahramanlarından Hafız Ahmet Efendi bu yöndeki eleştirilerini şu şekilde ifade eder:

“1293 yılı uğursuz geldi, 93 uğursuz oldu. Tuna giderse, Doğu Rumeli giderse Balkan Türklüğü çöker. Maazallah Küçük Balkan da aynı akıbete uğrarsa biz nereye hicret edeceğiz. Allah saklasın. Allah idarecilerimize akıl fikir versin de bu elim vaziyetlere bir daha milleti Müslüman giriftar eylemesinler...” (Gürbüz, 1984: 125-126)

Özellikle Boşnak kökenli yazarlar, Bosna’nın kaybı meselesinde romanlardaki kahramanlar vasıtasıyla padişahı eleştirirler. Romanlarında hususen Bosna’ya ve Bosnalı kahramanlara yer veren Selma Fındıklı’nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi* romanında olaylar Bosna-Hersek’in Nemçe Çesarı’na, yani Avusturya’ya bırakılmasıyla başlar. Romandaki bütün kişileri ve olayları etkileyen hadise, 93 Harbi ve bu savaş sonunda Bosna’nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idaresine bırakılmasıdır. Bu durum, bölgede yaşayan bütün etnik ve dinî unsurları, özellikle de Türkleri, derinden etkilemiştir.⁴⁵ Bosna yönetiminin bir anda Nemçelilere bırakılması Bosna’daki Müslüman unsurların tepkisini çekmiştir. Kendilerini yalnız ve sahipsiz görürler. Romanda yazarın sözcüsü durumunda olan ana kahraman Firuz Ağa, bu durumu Osmanlı’nın Rumeli’yi “gözden çıkarma”sı olarak kabul eder. “Gerçekten

⁴⁵ Bazı romanlarda Bosna’nın Müslüman ahalisi genel itibarıyla “Türk” olarak nitelendirilir.

bırakıldık mı biz? Osmanlı gözden çıkardı da Bosna kullarını, Nemçeli'nin pençesine mi bıraktı?" (Fındıklı, 1997: 5) cümleleriyle başlayan romanda devrin yönetimi, özellikle de Sultan II. Abdülhamit, eleştirilir. Bosna'dan göç etmeden hemen önce Kafkasya'daki Müslümanların da kendileriyle benzer bir kaderi yaşadığını işiten Firuz Ağa, Osmanlı Devleti'nin bu âcizliği karşısında şaşırır. Yakın bir zamanda bütün Rumeli'nin elden çıkacağını düşünür. Devlet, halkını sahipsiz bırakmıştır. Firuz Ağa, bir zamanlar Rumeli'yi vatan kılmak, bölgeyi Müslümanlaştırmak için Türkleri buraya getiren devletin kendilerini sahipsiz, yersiz yurtsuz bırakma hakkı olmadığını düşünür:

“Nasıl çıkarırsın bizi gözden Osmanlı? Rumeli Beylerbeyliği'nin can evi değil miydi Saraybosna? Rumeli'deki payitahtın... Erkekçe pistoluna davranıp da tek kurşun atılmadan verilir mi bu yurtlar? Doğrusu atacak halin de kalmamış ya... Batmak üzere olan geminin safrasıyız öyleyse biz. Alevler, dalgalar içinde çırpındıkça at birini daha... Bugün bizi, yarın Üsküp'ü... Niş'i... Kafkas diyarını da parça parça atıyormuşsun Rus Çarı'nın önüne... Batıncaya dek böyle mi sürüp gidecek bu iş? Buralarda çoğalsın diye bilmem kaç zaman önce Anadolu'dan zulümle söküp getirdiğin Türkmen boyları yurtsuz, yuvasız şimdi. Yakıştı mı yaptığın büyüklüğüne? Yakışmasa yapmazdın elbet. Belki de biz büyük sanmışız seni... Hep uzaktaydın çünkü. Mağarasında uyuyan koca dev gibi. Arada bir gölgen düşerdi üstümüze. Kimi zaman da homurtularını duyardık. Ama kendini görmedik hiç. İstanbul kaç konaklık yol? Uzaktan gözümüzde büyütmüşüz anlaşılan. Sancağın Travnik'ten kalkıp yeniden Bosna'ya geldiği gün bayram etmiştik. Dağ gibi, üç tuğlu paşamız var arkamızda, diyorduk. Korkumuz yoktu. Hele, Umum Bosna Fırka-yı Askeriyesi kurulduktan sonra... Yirmi sekiz yıl sonra sancaksız kalacağımıza kim inanırdı? Bistrig'de, ara sıra önünden geçtiğim yeni kışlalar, gülle işlemez kalemizdi sanki... Düşman askeri mi dolacak şimdi içine? Mazhar Paşa'mız da, 'Hâl böyle' diyorsa... Dayan yüreğim dayan..." (Fındıklı, 1997: 6-7)

Firuz Ağa, öz vatanının düşman bir devletin idaresine verilmesi karşısında kahrolur ve bu durumun müsebbibi olarak padişah II. Abdülhamit'i görür. Ağa, Bosna'yı Avusturya'ya bırakan imzayı attığı için hayatı boyunca II. Abdülhamit'ten nefret eder. Romanın muhtelif kısımlarında da devrin yönetimi eleştirilmeye devam edilir:

“Hey Osmanlı, bunu da mı edecektin bize? Çekip alıyorsun sancağı üstümüzden... Bakın başınızın çaresine mi diyeceksin bunca yıldan sonra... Nasıl bakalım? Nemçe'li geldi gelecek... Ama kökümüz toprağı öylesine sarmış ki sökülemiyoruz... Kolay iş değil... Zor da olsa kimin umurunda? Bizi düşünen mi var İstanbul'da? Padişah Efendimiz, atlas döşeli yatağında kimbilir hangi dilber cariyeyle oynamaktadır bu gece? Fitnelik etme Firuz Ağa... Hiç mi acı duymaz bedeninden bir parça kopup giderken? Duysa da bizimki gibi olamaz. Kurdun pençesine terk edilen biziz... Sultan Aziz tahtta kalsaydı bunlar gelmezdi belki

başımıza... Nereden biliyorsun? O da zayıftı ama böylesi değildi galiba... Seveni de çoktu sevmeyeni de... Oysa İkinci Abdülhamit Han'ı seven bir kul görmedim daha..." (Fındıklı, 1997: 22-23) "Lanet olsun sana Osmanlı... Tacına da tahtına da... Can bedenden ayrılınca dek 'Padişahım çok yaşa' dediğimi duymayacak kimse. Bir gün Mevla'dan bir hal gelir de aklımı yitirirsem o başka." (Fındıklı, 1997: 87-88)

Romanda bu bağlamda padişah yanlıları ile padişahı suçlayanlar arasında fikrî çatışmalar da çıkar. Firuz Ağa'nın damadı Ramiz, padişaha kayıtsız şartsız bağlıyken Ramiz'in oğlu Salih, Jön Türk taraftarıdır. Salih; öğretmendir, muhalif yayınları okur, devamlı padişahı ve yönetimini eleştirir. Sultan II. Abdülhamit'i "Kızıl Sultan, Kanlı Sultan, Hamiyetsiz, Baykuş" (s. 118) diye tavsif eder. Babası ise oğlunu "Devlet-i Al-i Osman"ı yıkmaya teşebbüs ettiği için beğenmez, sık sık azarlar.

Halide Alptekin'in *Balkan* romanında Selam Fındıklı'nın aksine II. Abdülhamit savunulur ve dönemin Sadrazamı Midhat Paşa eleştirilir. Romandaki mekân genel itibariyle bugünkü Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan'dır. Balkanların bu kısmından hareketle bütün Rumeli'nde 93 Harbi'nin yol açtığı olumsuzlukları anlatan yazar, özellikle Abdülhamid'i savunur, harbe girmek gibi bir büyük hatayı ona Midhat Paşa'nın işlettiğini belirtir. Anlatıcı-yazar, romanda sıkı bir Abdülhamit taraftarı olan Selami Hoca'nın şahsında bu görüşleri dile getirir. Selami Hoca, İngiliz politikaları yanlısı olan Midhat Paşa'nın savaşa girilirse İngilizlerin yardım edeceği ve Rusların yenileceğine dair yönlendirmeler yaparak Rumeli'nin kaybedilmesine sebep olan bu savaşa girildiğini belirtir. (Alptekin, 2006: 52)

Kendisi de baba tarafında Boşnak olan Ayşe Kulin'in, (Kulin 2010: Mülakat) otobiyografik özellikler taşıyan *Umut Hayat Akan Bir Sudur* romanında 93 Harbi sonrasında Bosna'dan göç etmek zorunda kalan Zeki Salih'in hikâyesi anlatılır. Roman kahramanı Zeki Salih ve ailesinin yaşadıkları bir yerde Kulin'in dedesi Zeki Salih'in hikâyesidir.⁴⁶ Sadece isimler değil hikâyeler de benzeşir. Romandaki Zeki Salih de aynen Kulin'in dedesi Zeki Salih Bey gibi 93 Harbi'ni müteakip Bosna'nın Avusturya-Macaristan'a bırakılması sonrasında İstanbul'a göç etmek zorunda kalan biridir. (Kulin 2010: 26) Zeki Salih Bey, Bosnalı zengin ve asil bir ailenin ferdidir. *Umut* romanı, padişah tarafından Bosna'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na silah bile atmadan teslim edilmesinin Bosnalı Zeki Salih Bey'de yol açtığı yıkımı

⁴⁶ Romanın girişinde Zeki Salih'in soy ağacı verilmiştir. Kökleri, Ayşe Kulin'in aile köklerine kadar ulaşır.

tasvirle başlar. 5 Ekim 1908 günü Zeki Salih, acı ve öfkeyle dolu bir şekilde evine gelir, hiç kimseye bir şey söylemeden odasına çıkar, çekmecedeki tabancasını alır ve bahçedeki kavak ağaçlarına kurşun atar. Eşi Gül Hanım'ın ısrarlı sorusu üzerine; "Gitti memleketim! Bosnamız gitti Gülüm! Artık geri dönebilecek bir vatanımız yok. (...) Sultan imzalamış muahedeyi. Bosnamız Avusturya-Macaristan'ın oldu. Resmen!" der. Haberi duyan Gül Hanım ağlamamak için kendisini zor tutar ve "Bizim vatanımız burası artık Salih Bey, Bosna zati çıkmıştı elden. İşgal altında değil miydi ne zamandır?" der. Zeki Salih, soruya cevap vermeden ağlayarak devam eder: "Bir kurşun atamadan verdik toprağımızı, bir tabur askerle olsun karşı koymadan, masa üzerinde gitti vatanım." (Kulin, 2008: 1-2) Çocuklarının silah seslerinden korkması üzerine Gül Hanım "Baban taa Bosna'daki şakileri korkutmak için silah sıkmış yukarıda" diye teselli eder. (Kulin, 2008: 4) Ve üzgün bir şekilde "Babanız bugün vatanını kaybetti Sado. Biz bugün Bosnamızı ebediyyen kaybettik kızım!" der. (Kulin, 2008: 5)

Umut romanının "Gurbet Ne Yana Düşer Usta 1878" başlıklı bölümünde Bosna'nın Avusturya'ya bırakılması şu ifadelerle eleştirilir:

"En umarsız en yakıcı ayrılıkları Osmanlı'nın Bosna'yı gözden çıkardığı 1878 yılında yaşamıştı Boşnaklar. Bosna-Hersek'in idaresi, Osmanlı'dan alınıp, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na verilmişti. Çaresizliğini kabullenmişti Osmanlı. Parça parça çözülmekteydi koskoca imparatorluk. Her kıpırdanışında, sanki bir toprak parçası daha kopuyordu bağrından. Koskoca Bosna vilayeti, Osmanlı'nın şanlı Rumeli sancağı tek kurşun atılmadan, savaşılmadan, uğruna kan dökülüp şehit olunmadan, masa başında alınan kararlarla, atılan imzalarla gâvura bırakılıyordu. Eriyordu Osmanlı." (Kulin, 2008: 24-25)

Halkın olup bu bitenlerden haberi olmamıştır. Rızası alınmamış, fikri sorulmamıştır. Bosna gibi bir vilayet masabaşında kaybedilmiştir. Yazar, Zeki Salih üzerinden bu tepkilerini ifade eder.

Gökhan Gökçe'nin *Rumeli'ye Veda* romanında, Bosna'yı Avusturya'ya teslim eden Babıali'ye ve padişaha tepki gösterilir. Bosna'nın direniş gösterilmeden teslim edilmesini isteyen payitahta Bosnalı Müslümanlar karşı çıkarlar. Bir heyet hazırlayıp aralarına Saraybosna'nın kanaat önderlerinden Meclis-i Mebûsan eski üyesi Hacı Bekir Bey'i de alırlar. Hacı Bey, Müşir Kamil Paşa'nın huzurunda "herkesi duygulandıran bir konuşma yapar" ve sözlerini şu cümlelerle bitirir: "Biz küffarın

bayrağı altında yaşayamayız, halifeye söyleyin, harp etmeden verecek toprağı varsa İstanbul'u versin.” (Gökçe, 2008: 15)

Türk romanında özellikle Boşnak kökenlilerin kaleme aldığı romanlarda Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bırakılmasında birinci dereceden sorumlu olarak Sultan II. Abdülhamit'in yanlış yönetimi gösterilir. Yazarlar, “tek kurşun bile atılmadan” Bosna'nın “gavur eline” bırakılmasına tepkilidirler. Bunu yanında zamanın sadrazamı Midhat Paşa'nın genç ve yeni padişahı bu savaşa sürükleyerek Bosna'nın kaybedilmesine sebep olduğundan da bahsedilir. Bosna'nın 1908 sonrası tamamen kaybedilmesinde de benzer bir durum söz konusudur. Bazı yazarlar Sultan II. Abdülhamit'i suçlarken bazı yazarlar ise ilhaktan İttihatçıları sorumlu tutar.

2.3.2. Bosnalıların Avusturya İşgaline Direnişi

1878 Berlin Antlaşmasıyla Avusturya-Macaristan yönetimine bırakılan Bosna-Hersek, 1908'de ilgili ülke tarafından ilhak edilir.⁴⁷ Bosna'daki Müslümanlar uzun süre bu durumu kabullenemezler. Birkısmı “gâvur boyunduruğı” altında yaşamamak için ülkeyi göç ederken bir kısmı da Osmanlı desteğı olmamasına rağmen işgale direnir. Bu işgal ve ilhak ediş Müslüman ahalinin verdiği tepkiler, romanlardaki olay örgüsü içerisinde az da olsa yer bulmuştur.

Selma Fındıklı'nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi* romanında Avusturya'nın Bosna'yı işgali üzerine tepkiler gösterilip yürüyüşler yapıldığı anlatılır. Saraybosna halkının ülkeleri üzerinde hak iddia eden Nemçe Çesarlığına tepkisi ilkin Avusturya mallarını boykot olarak kendisini gösterir. Romanda da bu durumu tasvir eden ifadeler vardır. Bosna'daki Müslümanlar; Nemçe feslerini sokaklarda, meydanlarda ayaklar altına alıp çiğner ve “Keçe külah giyeriz fesini giyeceğimize... Zehir içeriz şekerini yiyeceğimize... Ne elbisesini ne kundurasını...” (Fındıklı, 1997: 133-134) diyerek tepkilerini gösterirler. Avusturya'nın yanında Sırp ve Hırvat çetelerin de zulmünden kaçmak isten Müslüman ahali malını mülkünü bırakıp Osmanlı idaresi altındaki topraklara doğru göçmeye başlar.

⁴⁷ Öztuna, Y. (2006). *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı*, İstanbul: Babıali Kültür Yay., s. 70.

Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanında Avusturya işgali; Osmanlı'yla Bosna'nın arasında "iflah olmaz, dillere destan" olan aşk, 1878 Temmuz'unda "yürekləri dağlayan bir işgalle sarsılır." şeklinde tasvir edilir. "Ayrılığın yakıcı hüznü sevdalinka türkülerinin ezgileriyle" bütün Bosna-Hersek'e yayılır. (Ertul, 2007: 8) Yazarın romandaki bazı olayları onun gözünden aktardığı Macin Salimoviç, Avusturya'nın Bosna'yı işgal etmesini şu şekilde anlatır:

"Güzel Bosna'nın bütün şehirlerine bir anda gâvur askerleri akın etmişti. Mostar'a, Travnik'e, Saraybosna'ya, Tuzla'ya... Halk ne olduğunu bile anlayamamıştı. Katolik Hırvatlar, kendileri gibi aynı mezhepten olan Avusturya-Macaristan Ordusu'nu çiçeklerle karşılarlarken, Müslüman Boşnaklar ile Ortodoks Sırp'lar üzerlerindeki şaşkınlığı uzun süre atamamışlardı. İspanya ve Portekiz'den kovulan Yahudi cemaati ise, Osmanlı'nın daveti üzerine yeni bir hayat kurdukları Bosna'da, gelişmeleri kaygılı bir şekilde izliyorlardı. Çünkü Bosna, üzerinde yaşayan bütün topluluklar için paylaşılabilen, güzel ve nazlı bir sevgiliydi. Bu paha biçilemeyen sevgilinın sahibi ise Osmanlı'ydı. (Ertul, 2007: 8)

Boşnakların liderlerinden biri olan Macin Salimoviç, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı fiilen ele geçirmesi üzerine İstanbul'a gelerek Sultan II. Abdülhamit'le bir görüşme yapar. Bu görüşmede Sultan Abdülhamit kendisine Berlin Antlaşması'yla Bosna-Hersek'in idaresini bırakmak zorunda kaldıklarını, fakat Avusturya'nın orada bulunan başta Boşnaklar olmak üzere Müslüman tebaanın hiçbirine zarar veremeyeceğini, mabetlere dokunamayacağını; Müslümanların tekkeleri, camileri ve medreselerini boşaltamayacaklarını söyler. Padişah, Salimoviç ve beraberindeki heyetten özellikle bu süreçte Boşnakların "İslâm'a her zamankinden daha çok sahip çıkmalarını" isteyip (Ertul, 2007: 10) Fatih'in Bosnalılara verdiği "Ahitname"yi ezbere okur.⁴⁸ Bu "Ahitname", bir nevi vasiyetnamedir ve Osmanlı'nın Boşnaklara verdiği kıymeti göstermektedir. Padişah, görüşme biterken şunları söyler:

⁴⁸ Fatih Sultan Mehmet tarafından Bosna fethedildiğinde verilen *Ahitname* romanda aynen yer alır. *Ahitname*'nin metni şudur:

"Ben ki Sultan Mehmed Han'ım; üst ve alt tabakada bulunan bütün halk şu şekilde bilsin ki bu fermanı taşıyan Bosna rahiplerine lütüfta bulunup şu hususları buyurdum: Söz konusu rahiplere ve kiliselerine hiç kimse tarafından engel olunmayıp rahatsızlık verilmeyecektir. Bunlardan gerek ihtiyatsızca memleketimde duranlara ve gerekse kaçanlara emn ü aman olsun ki memleketimize gelip korkusuzca meskün olsunlar ve kiliselerine yerleşsinler. Ne ben ne de vezirlerim ve ne de halkım tarafından hiç kimse bunlara herhangi bir şekilde karışıp incitmeyecektir. Kendilerine, canlarına, mallarına, kiliselerine ve dışarıdan memleketimize getirecekleri kimselere dahi yeri ve göğü yaratan Allah hakkı için, Ulu Peygamberimizin hakkı için, yedi Mushaf hakkı için, yüz yirmi dört bin peygamber hakkı için ve kuşandığım kılıç için, en ağır bir yemin ile yemin ederim ki söz konusu rahipler benim hizmetime ve benim emrime itaatkâr oldukları sürece yukarıda belirtilen hususlara hiç kimse tarafından muhalefet edilmeyecektir." (Ertul, 2007: 12-13)

“Müslüman Boşnakların temsilcisi sizler, Osmanlı’ya Fatih Sultan Mehmet Han’ımızın kutsal emanetisiniz. Büyük dedem önce Bosna’yı, ardından Hersek’i, imparatorluk topraklarına kazandırdı.” (Ertul, 2007: 11)

Salimoviç, Bosna’ya dönünce tekke şeyhleri, medrese hocaları ve bölgenin ileri gelenleriyle bir toplantı yapar. Bu toplantıda Avusturya-Macaristan’a karşı direniş örgütleri kurmaları gerektiğini; bu direnişte Bektaşî, Kadiri, Halveti ve Nakşibendi gibi tarikatların yanında Ortodoks Sırplarla da yakın işbirliği yapılması gerektiğini söyler. (Ertul, 2007: 36)

Boşnak Müslümanlar örgütlü bir şekilde hareket ederek 1878 Temmuz’un Bosna’ya büyük bir ordu sevk eden Avusturya-Macaristan’a karşı sokak sokak; yaşlı, çocuk, kadın, erkek demeden hep birlikte destansı bir savunma yaparlar. Avusturya ordusu Saraybosna’yı ancak ağustos ayında işgal edebilir. Boşnak toplumunun üst düzey yetkilileri Avusturya’nın gözetiminde oldukları için direnişte görünür şekilde rol alamazlar. Boşnak Müslümanlara göre “Avusturya-Macaristan sınırlarını Osmanlı’nın aleyhine genişleten gayrimüslim bir devlet olduğu için Müslümanlar gayrimüslimlerin emrine giremez. Hristiyan ordusunda askerlik yapamaz.” (Ertul, 2007: 40) Bosna’nın yoksul kesimindeki Müslümanlar ile Boşnak köylüler Avusturya’ya karşı en sert direnişi yaparlar. Salimoviç de küçük çaplı bir ordu kurar. Ordusunda şehirli esnaf, köylüler, toprak ağaları ve mahkûmlar vardır.

Romanda Abdülhamit’in Bosna için verdiği mücadeleye özellikle dikkat çekilir. Abdülhamit ve onun şahsında Osmanlı, Fener Rum Patriği’nin tabiriyle Bosna’ya “hastalıklı bir aşk” duymaktadır. Padişah Bosna direnişine elinden geldiğince katkıda bulunur. Mücadeleye doğrudan destek veremese bile padişahın gönlü Boşnak direnişçilerle beraberdir. Romanda bu hal şöyle tasvir edilir:

“Bosna-Herseklilerin güzelliğine, nezaketine, zarafetine hayrandı. Bosna’nın kaybı yüreğini yakıp kavuran bir aşk acısı gibiydi. Sadece II. Abdülhamit için değil bütün padişahların gözünde, Bosna ruhlarını, yumuşak elleri ve sevgi dolu sesiyle tedavi eden bir sevgiliydi. Özellikle, Müslüman Boşnakları kaderlerine terk etmek zorunda olmasını ise onurlu bir erkeğin sevdiği kadına asla yapmaması gereken bir davranış olarak değerlendiriyor; fakat elinden yapacak bir şey gelmediği için kahroluyordu. Buna rağmen, Müslüman Boşnakların kendilerini yeni imparatora teslim etmemek için verdikleri mücadeleyi gururla takip ediyordu.” (Ertul, 2007: 84)

Gökhan Gökçe'nin *Rumeli'ye Veda* romanında Avusturya işgalini kabul etmeyen Müslüman Boşnakların bir heyet hazırlayıp Müşir Kamil Paşa'ya işgali kabul etmediklerini bildirdiklerinden bahsedilir. Bu görüşme sonrasında Payitaht'ın Ruslar tarafından işgalini önlemek için Halife'nin Avrupalı devletlerle mecburen anlaşıp Bosna'yı gözden çıkardığını anlarlar. Hacı Bekir Bey önderliğindeki Boşnak münevverler Payitaht'tan bir yardım alamayacaklarını bile bile direniş kararı alırlar. Şehir meclisinde aldıkları bu kararı Bosna'da yaşayan Sırp, Hırvat ve Yahudilere de tebliğ ederler. Asırlarca Osmanlı'nın gayrimüslimlere adil davrandığını, onların da "komşuluk hukukuna riyaetle" kendileriyle birlikte Avusturya'ya karşı mücadele etmeleri gerektiğini belirtirler. Dört yüz yıl Müslüman toprağı olan Bosna'ya 130 bin kişilik bir Avusturya ordusunun gelmekte olduğu haberini alınca sokak savaşı yaparak ülkenin işgalini önleme kararı alırlar. Kadın, çoluk çocuk, yaşlı, hasta, genç bütün Boşnaklar sokak sokak, ev ev Avusturya'nın işgaline direnirler fakat çoğu şehit olur ve maalesef Saraybosna düşer. (Gökçe, 2008: 15-16)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Boşnak direnişini kırmak için münevverler başta olmak üzere önde gelen Boşnak ailelerine yönelik operasyonlar yapar. Avusturya'yla birlikte hareket eden gayrimüslimler de Boşnaklara zulmetmeye başlar. Romanda anlatıcı, bu baskı ve zulümleri şu şekilde anlatır:

"Her gece zengin bir Müslümanın evi basılıyor, serveti talan ediliyor, konağı yakılıyordu. Bunu yapanlar mahallede eskiden emrinde çalıştırdığı, ekmeğini paylaştığı komşu Sırlar ya da Hırvatlar olabiliyordu. Şehirde Ezanlar susmuştu. Yüzlerce yıldır susmayan kilise çanlarına, havra ilahilerine rağmen, gayrimüslimler birkaç hafta bile Ezan sesine müsamaha gösterememişlerdi. Ezan sesi bir yana cami ve mescitlere tecavüzler eksik olmuyordu. Bazen minareler kurşunlanıyor, bazen sokak ortasında Müslümanlara küfrediliyor, hatta mezarlıklardaki taşlar devriliyor, kabirler çiğneniyordu." (Gökçe, 2008: 16-17)

Romanlarda Osmanlı Ordusu ve idarecileri Bosna'dan çekilse bile Müslüman ahalinin Avusturya-Macaristan işgalini kabul etmeyerek destansı bir direniş sergiledikleri anlatılır. Katolik Hırvatların kendi mezheplerinden olan Avusturyalıları çiçeklerle karşılamasına karşılık Ortodoks Sırlar arkalarındaki Rus desteğine rağmen bir süre geri durmuşlardır. İslâm, Hristiyan ve Yahudi inancına sahip insanların yaşadığı Bosna'da Müslümanlar sahipsiz, desteksiz kalmışlardır. Müslümanlar dört yüzyıl efendisi oldukları topraklarda bu yeni dönemde aşağılama ve zulümlere maruz kalmışlardır. İşgale ilk tepki boykot ve yürüyüşle kendisini göstermiş, daha sonra

kendi aralarında örgütlenen Müslümanlar yaklaşık 1,5 aylık bir direnişle işgali geciktirmişlerdir. Avusturya'ya karşı direnişler, aydınlarla ileri gelen Boşnak ailelerin tutuklanması veya öldürülmesiyle son bulmuştur.

2.3.3. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Döneminde Bosna

1878'de Berlin Antlaşması'yla Avusturya-Macaristan idaresine bırakılan Bosna-Hersek aynı ülke tarafından 1908'de ilhak edilmiştir. Bu tarihler arasında fiiliyatta Avusturya tarafından yönetilen ülke resmîyette Osmanlı'ya bağlı olmaya devam etmiştir. Bu yıllarda ikili bir anayasanın hüküm sürdüğü Bosna-Hersek, Avusturya'nın tayin ettiği askerî valiler tarafından yönetilmiştir. Bölge altı idari "okrug"a (kısım) ayrılmış 1908 ilhakından sonra da "sabor" (meclis) oluşturulmuştur. Bu meclisin seçilmiş 72 milletvekili, ayrıca tayin edilmiş yirmi üyesi vardır. Bu yirmi üyenin bazıları dinî temsilcilerden (Müslümanlarda Reîsülulemâ, vakıf idaresi başkanı, üç müftü), bazıları da devlet görevlilerindendir. Avusturya'nın yeni bir hukuk ve idari sistem getirmesi, barok tarzı binalar yapması, okullar açması ve yollar inşa etmesine rağmen Bosna'nın Türk-İslâm dokusu bozulmamıştır. Avusturya idaresi, Müslümanları ve dinî hayatı kontrol etmek için 1882'de Reîsülulemâ makamını kurmuştur. Avusturya'nın okullar ve basın-yayın yoluyla yeni bir "Boşnak" kimliği ortaya çıkartmak istemesine rağmen Boşnaklar kendilerini bu dönemde Müslüman ve Türk olarak nitelendirmeye devam etmişlerdir. Avusturya'nın ticarî hayatta yaptığı reformlar pek çok iş kolunun kapanmasına ve Müslüman nüfusun fakirleşmesine sebep olmuştur. Avusturya idaresinden memnun olmayan Müslümanların büyük bir kısmı Osmanlı hâkimiyetindeki topraklara göç etmiştir. I. Dünya Harbi'nde yenilen Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'teki hâkimiyeti 1918'de sona ermiştir.⁴⁹

1970 sonrası Türk romanında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1878 sonrasında işgal ettiği Bosna'da kendine ait bir ülke oluşturmak için gerçekleştirdiği idarî, siyasî ve ekonomik düzenlemelere yer veren tek eser Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanıdır. Romanda anlatılanlar tarihî bilgi ve belgelere uygundur. Yazar bu bilgi ve belgeri roman kurgusu içinde okuyucuya aktarır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i işgal edince yeni bir düzen getirmek için kendince

⁴⁹ Bosna-Hersek'teki Avusturya-Macaristan yönetimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Djurdjev B. (1992). "Bosna-Hersek". *DİA*. C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 299-304; Saltaga, F. (1991). *Muslimanska nacija u Jugoslaviji, porijeklo, İslâm, kultura, povijest, politika*, Sarajevo.

birtakım uygulamalar yapmaya başlar. İlk olarak 1878 öncesi özel bir organizasyona sahip olmayan Boşnak Müslümanları kendi politikasına uygun bir şekilde örgütlemeye başlar. Daha önce dağınık bir şekilde ülkede faaliyet gösteren Bektaşî, Halvetî, Kadirî, Melamî, Mevlevî, Nakşibendî, Rufaî, Sinanî ve Şazelî tarikatlarının şeyhleri ile Boşnakların lideri Macin Salimoviç'in katıldığı bir toplantı tertip eder. Bu toplantıda Bosna Müslümanlarının idaresi için şu kararlar alınır:

“Kontrolün rahatlıkla sağlanabilmesi için Reisü'l-Ulema'nın, Bosna-Hersek Müslümanlarının en üst dini makamı olmasına ve dört üye ile toplanacak bir de Ulema Meclisi'nin kurulmasına olanak tanındı. Üyeler, gizli oturumla Saraybosna, Banya Luka, Bihaç, Tuzla, Mostar ve Travnik'i temsil eden toplam 30 hoca tarafından seçilecekti. Seçilen heyet, İstanbul'daki Şeyhülislâma başvurarak, Kral Ferdinand tarafından atamaları yapılan heyeti onaylamasını talep edecekti. Bu başvuru da Şeyhülislâm'a, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul elçisi vasıtasıyla yapılacaktı.” (Ertul, 2007: 47)

Avusturya hükümeti daha sonra Reisü'l-ulema atamasında İstanbul'u, dolayısıyla Şeyhülislâm'ı devreden çıkartır. Müslümanların reisini artık Avusturya atayacaktır. Macin Salimoviç ve diğer Boşnak liderler bunun “Müslümanların dinî haklarını ihlal etmek manasına geldiğini” ilan ile Bosnalı Müslümanların İstanbul'la bağıını kesmek niyeti taşıyan bu kararı kabul etmezler. (Ertul, 2007: 79-80)

Mütegalibe devlet, Osmanlı'nın geride bıraktığı çok sayıda zengin ve güçlü vakfın idaresini Avusturya yasaları çerçevesinde yeniden belirler. Vakıfları incelemek, idareyi kontrol etmek ve vakıf yönetimiyle ilgili yeni düzenlemeler yapmaya yetkili geçici bir komisyon oluşturulur. Boşnak lider Salimoviç alınan bu kararlara itiraz etse de fikirleri Avusturyalı yetkililerce önemsizdir. Osmanlı zamanında kapitülasyonlar neticesinde kurulmuş olan çok sayıda yabancı mahkeme kapatılır. Hukuk düzeni yeniden yapılandırılır. Şeriat mahkemeleri önce kapatılmak istense de Macin Salimoviç ve diğer şeyhlerin itirazları sonucunda Müslüman cemaatin hususî ihtiyaçlarına cevap verecek özel bir organizasyon haline getirilir. Müslümanlar; miras, aile, boşanma, çocuk gibi konuları Şeriat Mahkemelerine götürmekte serbest bırakılır. Eğitim hayatı da yeni baştan düzenlenir. Evlatlarına “Batı tarzı İslâmî eğitim aldırarak isteyen aileler” için Viyana ve Budapeşte'de yüksekokullar açılır. Geleneksel eğitim ise artık sadece İstanbul'dan gerçekleştirilebilecektir. (Ertul, 2007: 48-49)

Belediye kanunlarını yeniden düzenleyen Avusturyalılar, Saraybosna'da Miljacka Nehri boyunca 24 saat çalışan tramvay sistemini kurarlar. Bankacılık,

ormancılık, madencilik ve ticarete dair kanunları yürürlüğe koyarlar. Şehirlerin mimarî dokusunu bozup kendi tarzına uygun hale getirmek isteyen Avusturyalılar bu doğrultuda ülkeyi “inşaat alanına” çevirirler. Saraybosna, Mostar, Travnik, Bihaç gibi şehirlerde geleneksel Avusturya mimarisine uygun bir şekilde “karmaşıklığı ve muğlaklığı vurgulayan Barok tarzı” yüksek binalar yapılır. (Ertul, 2007: 54)

Bu dönemde Müslümanlar, özellikle ticarî hayatta diğer kavimlerden geri kalmaya başlarlar. Romanda Balkan Savaşlarının yıkıcı-yıkıcı etkilerinden söz edilirken sanayinin ilerlemesinin Bosnalı Müslümanların diğer etnik ve dinî unsurlardan maddî anlamda geri kalmasına sebep olduğu belirtilir. Önceki asırlarda Müslümanlar, silah, bıçak ve pala imalatı, deri işlemeciliği, kundura imalatı gibi mesleklerde söz sahibi olmalarından oldukça zengin ve müreffeh bir hayat sürmüşlerdir. Bu meslek dallarının yeni ekonomik hayattaki ağırlığı ortadan kalkınca Müslümanlar da fakirleşmişlerdir. (Ertul, 2007: 106)

Müslümanlar, alışık olmadıkları bu yeni düzenden ve kendi geleneklerini, inançlarını yok sayan uygulamalardan rahatsız olmuşlardır. Efendi bir milletin “gâvur elinde” hor görülüp, fakirleşip, “öteki” haline gelmesi romanda özellikle vurgulanmıştır. Avusturyalılar işgal sonrası kendi kültürel ve dinî hegemonyalarını kurmak için düzenlemeler yapmış, şehirlerin mimarisini değiştirmeye kalkışmışlardır.

2.3.4. Müslüman Nüfusun Bosna-Hersek’ten Göç Etmesi

93 Harbi sonrasında Avusturyalıların baskısının yanına Hırvat ve Sırp çetelerin Müslüman ahalie yönelik hareketleri de eklenince nüfusun büyük bir kısmı Bosna’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Asırlardır bölgenin “efendisi” olan Müslümanlar bir başka dine mensup bir devletin hâkimiyeti altında yaşamamak için Bosna’yı terk ederek İstanbul ve Anadolu’ya doğru göç etmişlerdir.⁵⁰ Romanlarda bu zorunlu göç ve göçün sebepleri üzerinde özellikle durulur.

⁵⁰ Bu konuda bkz. Şimşir, B. N. (1968). *Rumeli’den Türk Göçleri I*. Ankara, s. 109-356; Yenisoy, H. S. (2005). *Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göç Kaderi*. Ankara: Toplumsal Gelişim Derneği Yayınları; Emgili, F. (2011). *Bosna-Hersek’ten Türkiye’ye Göç (1878-1934)*. (Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Geçer, G. O. (2010). “İşgal Sonrası Bosna-Hersek’te Göç Olgusunun Vatan Gazetesine Yansımaları”. *TÜBAR*, nr. XXVIII, s. 191-205; Gündüz, T. (2019). *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Vatan Neresi?- Uluslararası Sempozyumu*. (İçinde), “Boşnak Muhacirlerinin Gözünde Vatan Neresi?” İstanbul: Türk Ocağı İstanbul Şubesi Yay. s. 29-34; Bilgi, L. (2006). *Türk Romanında Savaş Sonrası Anadolu’ya Zorunlu Göçler*. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

1970 sonrası Türk romanında göç konusunu ilk ele alan eser Orhan Kemal'in 1970'de yazdığı ama 2007'de, ölümünden sonra yayımlanabilen *93 Harbi* romanıdır. Romanda anne ve babalarından ayrı kalmış iki Boşnak çocuğun kimsesiz bir şekilde bugünkü Türkiye coğrafyasına göçmek zorunda kalmasından bahsedilir. Çetin ve çileli yolculuk sırasında iki kız kardeş geçmiş günleri hatırlarlar:

“Ziynet en çok, arabanın başköşesine çökmüş, karanlıktaki ihtiyarın yanıp sönen sigarasıyla pembe pembe yanıp sönen aynalara dalmıştı. Arabanın tavanında, şurasında burasında o kadar çoktular ki, gökyüzüne avuç avuç serpilmiş yaz gecelerini hatırlatıyordu. Tahtaları kararmış, kırmızı kiremitli evlerinin penceresine dayanarak Orhaniye göklerindeki şıkır şıkır yıldızlara daldı. Su damlacıklarıydı bunlar. Ninesinin masallarındaki şehzadelerle yedi başlı devler oradaydılar. Ziynet, bu yedi başlı devlerle şehzadelerin memleketi yıldızlardan dünyaya sarkan ip merdivene tırmanarak göklere çıkar, yıldızdan yıldıza atlayarak dolaşırdı göklerde. Ablası, şu şimdi yanı başında koluna tutunmuş ablası rahat bırakmazdı ki...” (Kemal, 2007: 102)

Telgrafçı Naşit Efendi'nin biri sekiz diğeri dokuz yaşındaki iki kızının ailesinden ve vatanından savaş sebebiyle zorunlu ayrılığının konu edindiği roman bu tarafıyla yazarın “El Kızı” isimli eserini de hatırlatır.⁵¹ Boşnak kökenli iki kızdan Ziynet'i bir sorgu hâkimi, Şefika'yı ise İzmirli bir tüccar sahiplenir. Birbirinden ayrı düşen kardeşlerin acısı daha da artar. Ziynet, kendisini sahiplenene sorgu hâkiminin eşine epey bir süre ismini söylemez. Sorgu hâkiminin eşi daha sonra Ziynet'in adını beğenmez ve değiştirmek ister. Yufka yürekli, merhametli biri olan sorgu hâkimi için Ziynet, Rumeli'de yaşadığı günleri hatırlatan bir semboldür:

“Çocuk ona yalnız savaşı, savaşın kötülüklerini hatırlatmakla kalmamış, daha düne kadar adeta demini sürdüğü kırmızı kiremitli ahşap konaklarıyla, tahtaları yosun tutmuş, yıkıldım yıkılacak evleri, su başlarındaki kahveler, ördek sürüleri, havada gıcırtilarıyla eğriler çizen kargalar, ay boynuzlu öküzler, besili inek sürülerinin Rumeli vilayet merkezini de kafasında yeniden canlandırmıştı.” (Kemal, 2007: 120)

Yılmaz Gürbüz'ün *Acılar Masal Oldu* romanında da 93 Harbi sonrasında Balkanlardaki Müslüman unsurların yaşadıkları acı dolu göçlere değinilir. Anlatıcı-yazara göre harbin en kötü tarafı sivil insanların asırlarca vatan belledikleri topraklarından, evlerinden ve sevdiklerinden ayrılmak zorunda kalmasıdır. Olup bitenler Müslümanları dehşete düşürmüş, herkes Balkanların güneyine, kendilerini

⁵¹ Bkz. Gültekin, M. N. (2007). “Orhan Kemal'in Önemli Notları”, *Cumhuriyet*, 03.05.2007, s.7.

emin hissedecekleri beldelelere ulaşmak için yollara dökülmüştür. Romanda göçmenlerin çektiği sıkıntılar, yaşadığı acılar şöyle anlatılır:

“93 Harbi bir Nuh tufanı gibi yüksek dağlardan kopan gelen gaddar ve korkunç selini Tuna’dan Doğu Rumeli’ye Trakya’ya Küçük Balkan’a akıtmış; evlâd-ı Fatihânı acımasızca taş, çakıl kum yığınları gibi önüne katarak başlarını en sarp yarlara vura vura aylaca sürüklemiş, nihayet kana, ezaya, cefaya doymuş gibi ardında binlerce şehit, yetim, dul bıraktıktan sonra durulmuş, sakinleşmişti.” (Gülbüz, 1984: 134) “Tevekkeli bütün Balkan muhacirle dolmadı. Sanki kıyamet koptu. Sadece Selanik değil bütün köy ve kasabalılar Tunalı muhacirlerle dolup taşıyor. Sersefil aç susuz insanlar, yayan yapıldak geliyorlar. Çoğu anasız babasız kalmış çocuklar, kocasız dullar, ihtiyarlar, dedeler, nineler... dedi. ‘-Baba senin Selanik’te, Küçük Balkan’da gördüğünün yüz misli kalabalık Edirne’ye İstanbul’a yığılmış.’”(Gülbüz, 1984: 125-126)

Sırp, Rus, Bulgar katliamından kurtulmak isteyen Müslümanlar yollara dökülmüş, açlık sefalet, çete baskınları, soğuk ve hastalıktan ötürü tam bir katliam yaşanmıştır. “Sanki bütün Tuna vilâyetindeki Türkleri bir taun, bir kolera veya veba salgınından kaçır gibi” yollara düşmüşler. Rus ve Bulgar katliamından kurtulanları da yollarda açlık, hastalık, sefalet yakalamış. Sadece İstanbul’a, Selanik’e değil, emin gördükleri Üsküp’e, Manastır’a, Kavala’ya da binlerce muhacir göç etmiştir. (Gülbüz, 1984:127-128)

Ayla Kutlu, *Bir Göçmen Kuştı O* isimli eserinde 93 Harbi sonrasında Kafkasya’dan göç etmek zorunda kalan Cevahir’in oğlu Emir Bey ile annesinin hikâyesini anlatır. Romanda bu harbin özellikle Balkanlar ve Kafkasya’daki Müslümanları yerlerinden yurtlarından etmesi anlatılır.

Selma Fındıklı’nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi* romanında “tek bir kurşun bile atmadan Bosna’yı terk eden” Osmanlı’yı suçlayan Firuz Ağa’nın kendisi de ailesinin güvenliğini düşünerek Bosna’yı savunmak için “tek kurşun atmadan” göç etme kararı alır. Firuz Ağa’nın Boşnak asıllı damadı Aliya dışında bu göç olayını sorgulayan yoktur. Aliya, “Yerimizden kalkmakla yanlış mı ettik yoksa? Kalıp savaşırmaydık? Elimiz silah tutuyor çok şükür...” (Fındıklı, 1997: 38) diyerek Bosna’yı terk etmelerinin hata olduğunu düşünür. Firuz Ağa, vatanından ayrılmanın öfkesiyle “Sancağın devrilsin de altında kal Osmanlı... O zaman biz de toz toprak oluruz, biliyorum...” (Fındıklı, 1997: 36) diyerek beddua etse de “Kızısam da, ah etsem de yine senin eteğinde barınacağız Osmanlı... Senin ekmeğinle doyacağız.” (Fındıklı, 1997: 55) diyerek devlete bağlılığını ifade eder. Devleti, Tanrı’yla özdeşleştiren bir

bakış açısına sahiptir Firuz Ağa. Zaman zaman bu sebepten isyan ettiği Allah’a şu şekilde seslenir:

“Hey koca Tanrı... İstersen durduramaz mıydın bu gidişi? Belki de Tanrı filan... Neyse, tövbe ettim... Hikmetinden sual olunmaz... Ne senin hikmetinden ne de Osmanlı’nın... Peki, biz kimden hesap soracağız? Nedir bu işin çaresi? Yok... Çare mare yok işte... Kalmışsın başsız...” (Fındıklı, 1997: 34)

Gümüş ustası olan Firuz Ağa “Elden uçmuş gidiyor koskoca Bosna vilayeti. Hem de geri dönmemecesine. Bir daha belini doğrultamayacak Osmanlı. Bittik biz. Yanıp kül olmuş odun bir daha yeşil ağaca döner mi?” (Fındıklı, 1997: 6) düşüncesiyle Bosna’dan göç etme kararı alır. Göç kararı aldığı anda Osmanlı’nın mazideki güzel ve şaşaalı günlerini düşünerek hüznlenir. Dedesinin anlattığı Budin hikâyelerini hatırlar. Budin, destansı bir mücadele sonrasında elden çıkmış, burada yaşayanlar Bosna’ya sığınmıştır. Firuz Ağa’nın hüznü o derece artar ki Saraybosna’nın içinden akıp geçen Miljacka Nehri’nin sanki “Buraya kadarmış... Buraya kadarmış...” (Fındıklı, 1997: 10) diyerek aktığını düşünür. Aile fertleri, hatta eşi İsmihan Hanım, başlangıçta bu göç fikrine karşı çıkar. Firuz Ağa da tedirgin bir şekilde eşine hak verir:

“Göz açıp gördüğüm baba toprağından bilinmedik diyarlara atılacağımı düşünmek bile kanımı donduruyor. Atalarımın geldiği yerler de olsa yabancıdır artık bize. Adından gayri nesini biliriz Anadolu’nun? İstanbul’un? Gerçek vatan olabilir mi oralar bize bunca zaman sonra? Olamayacağını söylüyor aklım. Taşınmaz bir yükü omuzladığımı da.” (Fındıklı, 1997: 19)

Öz vatanında ayrı kalacak olmanın hüznüyle annesinden işittiği içinde “Gözüm yaşı Tuna selidir şimdi...” (Fındıklı, 1997: 33) mısraının da geçtiği türküyü hatırlar.

Firuz Ağa’nın “gâvur idaresi”nde yaşamaktansa öz vatanını terk edip İstanbul’a taşınmak istemesi ailesinin parçalanmasına sebep olur. Kızı Fatma’nın eşi Mustafa, İstanbul’a gitmek istemez. Ne olursa olsun vatanı olan Bosna’da kalmak ister. Hatta çocuklarını da göndermeyeceğini belirtir. Fatma, kızı Meryem’i kaçıtır ama oğlu Murat babasının yanında kalır. Çok sevdiği torunu Murat’ın Bosna’da kalması ağır-acı bir yıkım olur Firuz Ağa için. İstanbul’a göç sırasında yaşadıklarını yıllar geçse bile unutamazlar. Ruscuk, Varna yoluyla İstanbul’a göçe dair aile büyüklerinin hatıralarından şu sahneler hiç silinmez:

“Varna’dan buraya nasıl geldik?’ Vapurla... Onu da mı hatırla mıyorsun? Bulgar vapuruydu. Kadın erkek bir arada geldik... Hayvan sürüsü gibi tıkış tıkış...

Günlerce çarşafı peçeyi açmadık... Ağırlıklarımızın hepsini Aliya'ya verdik... Kolumuzdaki, koynumuzdaki altına heves edip saldırmasınlar diye... Fatma dayanamadı kustu yol boyunca..." (Fındıklı, 1997: 53)

Yolculuk sırasında Fatma'nın hamile olduğu anlaşılır. Bu durum aile fertlerinin daha da üzülmelerine yol açar. Fatma, doğum sonrasında çocuğunu hiç evladı olmayan kız kardeşi Şefika'ya verir. Zorlu bir yolculuk sonra İstanbul'a ulaşan Firuz Ağa ve ailesi, Süleymaniye'deki virane bir evde ikamet ederler. Burada türlü zorluklarla karşılaşır. Firuz Ağa'nın gururu çok incinir. Burada "üç gün humması"na yakalanır. Küçük bir kızın kendisine "pis..." diye hitap etmesi de onu derinden sarsar. Yazar o dönemde göçmenlere karşı olan tavrı küçük kızın hakaretleriyle yansıtır. "Yurdunda ağa olup da İstanbul'da iğrenilen biri olmak" onu çok üzer. Bu sırada bir zabıt, Hilal-i Ahmer'e sığınmaları tavsiyesinde bulunur: "Bu Doksan Üç Harbi bitirdi bizi, diyor. Çok gelen var Rumeli'den... Bir o kadar da Kafkasya'dan... Hepinizi almaz Dersaadet... Biraz toparlanınca gidecek başka bir yer bulun kendinize... Daha küçük bir yer... Barınamazsınız buralarda..." (Fındıklı, 1997: 56)

Firuz Ağa, "masal şehir" olarak bildiği İstanbul'da bulunmasına sevinemez. Her nereye bakarsa baksın gördüğü, hatırladığı daima Saraybosna'dır. Her caminin avlusunda bulunan mezarlar bile ona vatanını hatırlatıp hüznlendirir:

"Şimdi Saraybosna bir top ateşi gibi can evime düşüyor işte... Dirileri kurtardık ama ölülerimizi -son bir kez ziyaret edip- bıraktık düşman eline... Kimi sarıklı, kimi fesli nişanlarımız boynu bükük kaldı... Taşları yıkılsa da sahipsiz değil burada yatanlar. Bizimkilerin izi bile kalmayacak belki. Dümdüz edip bostan ekecek Nemçeli anamın, babamın kabri üstüne... Boy atmadan toprağa düşmüş kardeşlerim, civan delikanlıyken ciğerlerini telef etmiş Raşit amcam toz olup savrulacaklar esen yellerde... Halam da... Hışır hışır ses veren al feracesi, başımı döndüren kokusuyla evi dolduran Lebibe halamın adı silinecek Bosna'dan... Hiç yaşamamış gibi. Göz açıp görmemiş sanki hiçbiri bu yıkılası dünyayı..." (Fındıklı, 1997: 52)

Firuz Ağa, bu sırada eşi İsmihan Hanım'ı kaybeder. Bu vefat, acısına acı katar, ruhundaki ıstırap bir türlü dinmez. Firuz Ağa, Bursa'da küçük bir dükkân açıp tıpkı Bosna'da olduğu gibi gümüşçülük yapmaya başlar. Her ne kadar Saraybosna'nın benzeri olsa da Bursa, ona yabancısıdır. Gönlündeki Saraybosna'dan çok farklı bir yerdir. Onun bu psikolojisi kişilere olduğu kadar mekâna bakışını da etkilemektedir:

"Bursa'yı sevmiyorum. Güzel şehir. Sultan şehriymiş... Saraybosna'ya çok benzermiş... Yeşilliği benziyor. Evleri, çarşıları da belki. Ama benim gözüme

hoş görünmüyor. Bosna'daymışım gibi gelmedi bir gün olsun. Benimle söyleşen Milačka Deresi var mı bu memlekette? Çarşı yakasını karşı sahile bağlayan o güzelim köprüler... Her sabah ortalık ağarırken buğu altında düş ülkesi gibi göğeren, gün batımında ebrulanan yamaçlar..." (Fındıklı, 1997: 47)

Firuz Ağa'nın Bursa'yı sevmemesinin sebebi biraz da geride bıraktığı hatıralarıdır. Bursa'da Irgandı Köprüsü civarında dolaşır, camileri, türbeleri ziyaret eder; fakat bir türlü Saraybosna'dan ayrılışın içinde oluşturduğu boşluğu dolduramaz. Göçü, vatandan ayrı kalışını kabullenemez. Bu da onun acısını daha da arttırır. Bu sırada mahallenin kahvecisi Selim, Firuz Ağa'dan torunu Meryem'i kendisine kuma olarak vermesini ister. Firuz Ağa'nın öfkeli tepkisine Selim'in verdiği cevap o yıllarda belirli kesimlerin muhacirlere bakış açısını da yansıtır: "Verme de hayrını gör... Geberin yokluk içinde... Bitli muhacirler..." (Fındıklı, 1997: 56) Firuz Ağa, 1908 yılında Avusturya Kralı'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini duyurması üzerine Bursa'da gerçekleştirilen yürüyüş sırasında da Bosna'nın zaten 20 yıl önce elden çıktığını düşünür. (Fındıklı, 1997: 118) Balkan Savaşı'nın çıktığı sıralarda Firuz Ağa vefat eder. Ölmeden hemen önce bile Bosna'yı düşünür, ölen aile fertleri gözünün önüne gelir.

Romanlarda Tuna, tarih içindeki Türklüğü, kaybedilen vatan topraklarını, göçü, Sava'yla birleştiği için de Bosna'yı hatırlatır. Tuna, Balkanlardaki Müslüman varlığının somut göstergeleri arasındadır. Balkanların kaderi ve acısı Tuna üzerinden dillendirilir. Tuna Nehri; evinden barkından, dostundan toprağından ayrılmak zorunda kalan muhacirler için geride bıraktıklarının sembolüdür. *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi* romanında muhacirin ağzından dökülen şu cümleler Tuna'nın şahsında ayrı düşünülen vatana ağıt niteliğindedir: "Bosnalıyım... Nemçe askeri inip gelmeden yükledik göçümüzü. Toplandık gidiyoruz kız kızan... Tanrı'dan engel olmazsa İstanbul'a kadar... Arabalar aşağıda bekliyor. Tuna'yı en büyüleyici yerinde görüp öyle gitmek istedim..." (Fındıklı, 1997: 107)

Muhacirlerden ana vatana ulaşanlar akraba ve komşularıyla aynı yerlere yerleşmek isterler. Bu şekilde bir nebze de olsa vatan hasreti teskin edilecektir. Genel itibariyle coğrafi olarak terk ettikleri yerlere benzeyen yerlere yerleşirler. Saraybosna'dan İstanbul'a göçenler Bosna'ya benzediğini duydukları Bursa'ya yerleşmek isterler: "Bir yer varmış" diyor çekinerek. 'Hüdavendigâr vilayeti, derler kahvede... Bursa sancağı... Bir karlı dağın eteğindeymiş... Çok benzermiş bizim

memlekete... Görenler öyle söylermiş hep... Çarşılar aynı... Evler aynı... Varmış birçok güzel camii...” (Fındıklı, 1997: 62)

93 Harbi sonrasında yapılan göçlere temas eden bir diğer yazar da Ayşe Kulin’dir. Kulin, *Sevdalinka*’da göç meselesine değinirken şehirlerarasında kurulan yeni bağlara dikkat çeker. 1878 sonrası yapılan göçler Anadolu’yla, İstanbul’la Bosna arasında bir bağ oluşturmuştur. Bu bağ; tarih, din ve medeniyet bakımından İstanbul ile Bosna’nın birbirini tamamlamasına vesile olmuştur. *Sevdalinka* romanında bu bağ şu şekilde vurgulanır:

“Bosna ve İstanbul, aynı kaynaktan fışkıran ama değişik yataklarda çağıldayan iki nehir gibi, asırlardır birbirlerine kavuşamadan akıp duruyorlardı mecralarına doğru. İstanbul’a Bursa’ya, İzmir’e, Adapazarı’na göç veren Bosna, huzuru, güveni, mutluluğu yakalamak için, beş parmağını açarak, elini Trakya üzerinden Anadolu’ya uzatan güçsüz düşmüş bir dev gibiydi” (Kulin, 1999: 23)

Göç, ayrılık demektir. Göç; vatandan, hatıralardan, kültüründen, dilinden, sevdiklerinden ayrılmak demektir. *Sevdalinka* yazarı zorunlu göç sonrasında İstanbul’a gelen Boşnaklar için bu ayrılık meselesini özellikle öne çıkartır:

“İstanbul, ayrı düşen ana oğullar, karı kocalar, kardeşler, sevgililer demektir. Sönen ocaklar, solan bahçeler demektir. Dönüşü olmayan gidişler, hasreti dinmeyen gurbetler demektir. Ne zaman birileri gitmeye kalksa Bosna - topraklarından İstanbul’a doğru, acı ve özlem eşlik ederdi gidene, sonsuza kadar. (...) Ve bir kaçıştı İstanbul. Umudun yitirildiği noktaydı. Gözyaşları sel gibi akmaya başladığında, önüne katar İstanbul’a sürüklerdi umutsuzları.” (Kulin, 1999: 23)

Ayşe Kulin, *Füreye* romanında da göçün ayrılıkla ilişkisine değinir. Romanın kahramanlarından Füreye’nın ailesi üzerinden Osmanlı elit aile yapısı anlatılırken Boşnak, Gürcü, Libya, Suriye gibi kökleri ve geldikleri coğrafyalar ayrı olan insanların, farklı dinî ve etnik unsurların bir arada yaşadığı bir şehirde, İstanbul’da, ayrılığı yudumladıklarından bahsedilir. (Kulin, 2005: 37)

Aile büyükleri göçmen olan Ayşe Kulin, *Umut* romanının “Gurbet Ne Yana Düşer Usta 1878” başlıklı bölümünde de göç konusuna değinir. Bu kısım aynı zamanda romanı bir diğer romana, *Sevdalinka*’ya, bağlayan kısımdır. 93 Harbi sonrasında Bosna’dan yapılan göçlerin anlatıldığı sayfalarda Nimeta’nın annesi Raziyanım’ın büyükninesinin *Umut* romanında anlatılan Zeki Salih Bey’in Tvarnik’teki çiftliğinde yetiştiğini anlatır. Raziyanım’ın büyükdadesi Hüsrev,

Saraybosna Başçarşı’da gümüş dükkânı işletmektedir. İstanbul’a göç kararı alan Zeki Salih ve hanımı Gül’e Bosna hatırası olarak kolye yapar. Yazara göre Boşnaklar, “en umarsız en yakıcı” ayrılıklardan birini Osmanlı’nın Bosna’yı gözden çıkardığı 1878 yılında yaşamıştır. (Kulin, 2008: 24) Bosna’nın “tek kurşun atılmadan, savaşılmadan, uğruna kan dökülüp şehit olunmadan, masa başında alınan kararlarla, atılan imzalarla gâvura bırakılması” (Kulin, 2008: 25) sonrasında Raziyanım’ın büyükdedesi “haçın gölgesinde onursuz ve boynu bükük” yaşamamak için “kökünden, toprağından sökülüp”, evini barkını, işini gücünü bırakarak yollara düşme kararı alır. Hüsrev Ağa, Travnik’te Zeki Salih’le görüşükten sonra göçme kararını kesinleştirir. Zeki Salih’in “Gâvurun himayesi altına geçtikten sonra, bir hayrı kalmaz artık buraların. Ailenin yarısı zaten göçte; doğacak çocuğum Müslüman topraklarda doğsun İsterim. Eskiler anlatırlar hep, gâvurun zulmünü çok çekmiştir bu aile.” (Kulin, 2008: 26) sözlerinin onun kararını kesinleştirmesinde büyük etkisi olmuştur. Kızını, eşini yanına alıp “gurbet” olarak nitelendirdiği İstanbul’a doğru yola çıkar. Bosna’yı terk etmek istemeyen damadı İstanbul’a gitmez. Hüsrev Ağa’nın çok sevdiği torunu Memo damadıyla birlikte Saraybosna’da kalmıştır. Anlatıcı-yazara göre İstanbul, “çocukların analardan ayrı düşmesi” ve “kızlarını sevmeyen baba” demektir. (Kulin, 2008: 27)

Romanın “Zeki Salih’in Yeni Hayatı” başlıklı ikinci bölümü biraz da Boşnak Beyi olan Zeki Salih ve ailesinin Sırp ve “gâvur” baskısı sebebiyle vatan sevgisi-hasreti kalplerinde yollara düşüp Bosna’dan göçmelerinin hikâyesidir. Zeki Salih, Rami’deki evinden Sultanahmet’te aldığı yeni konağa taşınırken yük arabalarının arkasından hayır duasını okur ve hemen sırtını döner. Bu göç ona bir kere daha Bosna’dan göç etmek zorunda kaldıkları eski günleri hatırlar. Ona göre göç, “bildik hayatlardan, alışıldık mekânlardan ayrılıp bilinmeze yolculuk”tur. (Kulin, 2008: 6) Zeki Salih, her taşınma hayatında yeni bir sarsıntı yarattığı için taşınma fikrinden ürperir. Ne zaman bir göç görse yüreği burkulur, içini bir hüznün ve korku kaplar. Romanda bu duygular şu şekilde verilir:

“Zeki Salih, topraklarından sökülürken yaşadığı acıyı sindirmişti, ama korkusunu asla itiraf edememişti. Kendine bile. Oysa şimdi aşına olduğu semtten yeni bir ortama taşınırken yine korkuyordu ve bu sefer bal gibi biliyordu korktuğunu.

Yeni odalara, yeni sokaklara, yeni komşulara, yeni kahvelere gidiyordu. Kendini yeniden ispat edecek, yeniden anlatacağı. Yeni komşuları, Zeki Salih’in topraklarından sökülmüş herhangi bir muhacir değil, bir soylu olduğunu

bilmeyecekler, bir türlü düzeltemediği şivesine gülecekler, bir yerde çalışmıyor olmasını kınayacaklar, Osmanlıca yazıyı bilmemesini cahilliğine yoracaklar ve onu boş gezenin boş kalfası zannedeceklerdi. Onun bir Boşnak beyi olduğunu, beylerin iş tutmayıp arazilerinden gelen iratla geçindiklerini ve tarlalarını süren yüzlerce köylüyü de ayrıca geçindirdiklerini, Boşnak beylerinin sadece aralarında kullandıkları alfabeyle okuyup yazdıklarını, bu yazıyla Balkanların en güzel şiirlerini ve en mükemmel tarihi okuduklarını, cahil olmadıklarını hiç bilmeyeceklerdi. Zaman içinde en azından iyi bir insan olduğunu öğreneceklerdi belki, ama yeterli miydi? Saraybosna'daki evini boşaltırken, memleketinde gördüğü saygıyı, yeni vatanında göremeyeceğini tahmin ediyor ama önemsemiyordu. Çünkü o ailesiyle İstanbul'a doğru yola çıkarken, hala Balkanların efendisiydi Osmanlılar.” (Kulin 2008: 7)

Bu duygu ve düşünceler aynı zamanda muhacirlik hissinin göçmenlerin ruhunda nasıl bir incinmeye yol açtığını da gösterir. Avusturya idaresinde olan Bosna'dan göç etmeyi eşi Gül Hanım çok istemiştir ama Zeki Salih bu isteğe uzun süre direnir. Gül Hanım, “Haçın gölgesinde” tadı kalmayan Bosna'yı terk etmeleri için bir yıl boyunca eşini ikna etmeye çalışır. Zeki Salih, ancak erkek evlat verirse İstanbul'a gideceğine söz verir. Gül Hanım hamile olunca yol hazırlıklarına başlarlar. Zeki Salih, Travnik'in “neredeyse dörtte üçünü kaplayan” tarlalarını kâhyasına emanet eder. Saraybosna'daki konağını satılığa çıkarır. Konağın İstanbul'a götüremeyeceği eşyalarını Travnik'e taşıyan yük arabalarının ardından bakar ve hepsi birer anı olacak eski günleri hatırlar. Çocukluğu, gençliği, konakları, bağları, bostanları ve Gül'ü üzerinde ilk kez görüp ona âşık olduğu köprü birer anı olmak üzeredir. (Kulin, 2008: 8)

Zeki Salih ve ailesi “köklerinden sökülmenin korkusuyla memleketimiz değil mi, özledikçe gelir görürüz buraları” düşüncesiyle trene atlayıp İstanbul'a gelirler. Zeki Salih, daha sonra Balkan Savaşı sırasındaki göç dalgasında perişan olan insanların acılarını okuyup işittikçe “vakitlice” geldikleri için Allah'a şükreder. On binlerce insanın “yanan evlerin, yanan toprakların, yanan yüreklerin kokusu eşliğinde” Balkanlardan İstanbul'a bir sel gibi akışının hikâyesini dinledikçe yüreği yanar. Bu hikâyeler onu çok etkiler. “Gözleri dönmüş Sırpların mezaliminden kaçan insanlar “çektiklerini o kadar canlı anlatırlar ki ona; ırzına geçilen kızları ve kadınları, kuzu keser gibi kesilen çocukları, yakılan evleri, yağmaya uğrayan kervanları” bir türlü gözünün önünden silip atamaz. (Kulin, 2008: 9) Ailesi, eşi Gül Hanım'ın İstanbul'a gitme ısrarları sayesinde bu acıların hiçbirini yaşamamıştır. İstanbul'a geldiğinde ilk olarak Gül Hanım'ın kardeşi Fatma Paşe'nin Rami'de onlar için tuttıkları bir eve yerleşirler. Burada yazarın ifadesiyle bir “gurbet kuşu” daima yüreğini gagalar durur.

“Gâvurun elinden kurtulmuş”, “Hilafet Sancağı”nın altında güvendedirler ama yüreği Bosna’yı bir türlü unutamaz. Yazar onun “içini yakıp kavuran bu yangını” şöyle anlatır:

“Zeki Salih doğup büyüdüğü toprakları, içinde yıkandığı ırmakları, at koşturduğu yaylaları özliyordu. Anadilini özliyordu. Gençlik arkadaşlarını, tahta iskemleler üzerinde dostlarıyla sohbet ederken oturduğu kahvehaneleri Rumeli türkülerini çığırıldığı meyhaneleri özliyordu. Bosna’nın yeşilini, Milaç’ın berrak suyunu, mahallesinin cumbalı evlere doğru kıvrıla kıvrıla tırmanan yokuşunu, yeni geliniyle geniş yüklüklerinde saklambaç oynadığı konağını, kısacası İstanbul’a gelene kadar onun olan hayatı ve toprağı özliyordu.” (Kulin, 2008: 10)

Bosna’yı unutmak ve yeni vatanına intibak etmek için oğlunun doğuşunu bekler. Oğlu doğduğunda onu kucağına alır ve “Cenab-ı Hak’tan dileğim odur ki, doğduğun vatanı mesken tutasın. Benim gibi parçalanmayasın, bedeninin bir yerdeyken yerde bırakmayasın. Adetlerinden, dilinden dolayı kimseyi kendine güldürmeyesin.” diye hayır duada bulunur. Zeki Salih, Bosnalı beylerin çalışması ayıp görüldüğü için İstanbul’da bir işin ucundan tutmaz ve başlangıçta çok zorlanır. Çalışmayı bilmiyordur. Bir nevi “sudan çıkmış balığa” döner. Bir yandan terk ettiği vatanı, anıları; bir yanda adapte olmaya çalıştığı yeni hayatı vardır. Beylik adetlerinden mahrum kalması onu daha da üzmüştür. Zeki Salih, İstanbul’da adeta bir “hiç”e dönüşmüştür. Üstüne üstlük Boşnak beylerinin aralarında yazışırken kullandıkları eski alfabe dışında bir dil bilmediği için İstanbul’da kendini cahil gibi hisseder. (Kulin, 2008: 11-12)

Umut romanında İstanbul’a göç etmiş Boşnak ailelerinin arasında mebus, ayan azası veya yanlarında getirdikleri paralarla ticarete atılıp zengin ve başarılı olan kimselerden bahsedilir. Bunlar arasında Selimbey Şahinpasiç’in çocukları gibi bir semte ismini verenler bile vardır. Alibey semtinin adı bu şekildedir. Zeki Salih’in Osmanlı Parlamentosunda mebusluk yapan, Ayan Meclisi üyesi olan kuzenleri, nüfuz sahibi dostları vardır. Bazı akrabaları ise müteşebbis kimselerdi. Yanlarında getirdikleri paralarla mülk sahibi olmuşlardı. Zeki Salih’in bacanağı Şahin Paşazade Selim Bey, Sirkeci’de büyük araziler almış, tarihi yarımadanın en şık ve modern oteli olan Şahin Paşa Oteli’nin sahibi ve işletmecisi olmuştur. Zeki Salih ise bacanağının aksine bir işe girişmez. Bosna’da bıraktığı geniş arazilerin mahsulü ve kira gelirleriyle yaşamaya devam eder. Zamanının büyük bir kısmını, yaz aylarında Rami’deki yazlık

evin bahçesinde, kışları ise Kocamustapaşa’da, çoğunlukla Boşnakların devam ettiği bir kahvehanede geçirir. Akşamları memleket hasretini bastırmak için müdavimi olduğu meyhanelere gidip içerek geçirir. (Kulin 2008:12)

Eşinin aksine Gül Hanım bu yeni hayatı kısa sürede kabullenir. Bunda onun ablası ve başka akrabalarının daha önceden İstanbul’a gelip yerleşmesi, hayatını çocuklara vakfetmesi ve evdeki hizmetçiler sayesinde Türkçeyi çabucak öğrenmesi de etkili olmuştur. O, mantıklı bir kadındır. Geçmişteki acıları büyütmenin kendilerine fayda sağlamayacağını bilir. (s. 10) Bunun yanında son derece dindar ve mütevekkil de bir kadındır. Başörtüsünü hiç çıkartmaz. (Kulin, 2008: 102) Yazar, romanın bu kısımlarını biraz da muhacirlik duygusunun nasıl bir şey olduğunu okuyucuya göstermek isteyerek uzun tutmuştur.

Selma Fındıklı’nın *Nereye Yüreğim* romanının ana kahramanlarından Doktor Kerim’in ailesi de Bosna’dan İstanbul’a oradan da Bursa’ya göç etmiş muhacirlerdendir. Romandaki Zehra Hanım Boşnak asıllı iriyarı bir kadındır. Göç sırasında yaşadıklarını belirgin bir Rumeli şivesiyle şu şekilde anlatır:

“Doksan Üç’te göçümüzü indirdiğimizde de evvelbaharıydı Dersaadet’in. Kar serpeleyordu patlamış tomurcukların üstüne. Bizimse sırtımız ince, ayacıklarımız çıplak. Ciğerimize işlerdi ayaz. Çok duramadık. Sürdük geldik Hüdavendiğâr vilayetine. Sandık, memleketimiz Saraybosna da kalkıp konmuş Uludağ’ın eteğine. Sokaklar Saraybosna’nın sokakları, çarşılar Saraybosna’nın çarşıları. Havası, suyu bile aynı.” (Fındıklı, 2006: 31)

Roman kahramanlarından Doktor Kerim de annesi Muradiye Hanım’ın göçü müteakip çektiği acıları şu şekilde anlatır: “Bursa dışına çıkmaktan korkardı annem. Yoldan, yolculuktan, evinin dışında gecelemeden. Doksan Üç göçünün acısını daha beş yaşında tatmışlığından olsa gerek, bir gün kapımızı çalacak da birileri, ‘kalkın, buradan da başka yere.’ diyecekmişçesine titrerdi hep yüreği.” (Fındıklı, 2006:120)

Gökhan Gökçe’nin *Rumeli’ye Veda* romanında, 93 Harbi’nin Balkanların elden çıkmasındaki rolüne ve bu kaybın roman kahramanları üzerindeki ağır-acı etkilerine yer verilir. Avusturya’nın işgali sonrasında Bosna’da yaşayan Sırp ve Hırvatların kendilerine ve mukaddesatlarına hakaret etmeleri ve zulümlerini arttırmaları üzerine Müslüman ahali her şeylerini bırakıp daha güvenli bölgelere çekilmek üzere göç ederler. Bu zorunlu göç sırasında muhacirlerin yaşadıkları şöyle anlatılır:

“Yol güzergâhında muhacir kervanının kasabalarının yakınlarından geçeceğini öğrenen gayrimüslim tebaadan bazıları gece karanlığından istifade ederek bu mazlum insanların eğer kalmışsa, son liralarına iştah kabartıyor, vur kaç taktiği ile çalıp çırpıyorlardı. (...) Uzaktan bakıldığında rengârenk görünen bu kervana yaklaşıldığında yolcuların pejmürdeliğinden durumlarının vehameti belli oluyor, yaşlı ve hastaların iniltilerine bebek ağlamaları ekleniyor, ara sıra göğsüne yükselen keskin çığlıklarla yaşlı yolculardan birinin bu ağır ve meşakkatli yolculuğa fazla tahammül edemediğini gösteriyordu. En acısı da teslim-i ruh etmiş cesetlerin teyemmüm ettirilip üç kişilik bir cemaatle son namazları eda edildikten sonra isimsiz bir mezara defnedilmesi idi. (...) Geride bıraktıkları yüzlerce yıllık ata yadigârı topraklarını terk etmenin, akrabalarını, komşularını kurda kuşa yem vermenin, yenilmenin onulmaz hüznü yüreklerine çöreklenmiş, yüzlerine muhacirlik damgasının acı burukluğu yerleşmişti.” (Gökçe, 2008: 17-18)

Savaş sırasında akın akın güneye inen Bosna, Sancak, Kosova, Bulgaristan muhacirlerinin uğrak yerlerinden biri de Demirhisar’dır. Bir süre sonra aynı kadere mahkûm olacak olan Demirhisar sakinleri muhacirlerin sefaleti ve bu akın akın gelişleri karşısında hayrete düşmüşlerdir. Balkan şehirlerinden Demirhisar’a Bosna’dan gelen göçmenlerin ıstırapları ve hikâyeleri kasabanın Müslüman ahalisini çok etkiler. Romanın ana kahramanı Mehmet Cemil, bu muhacirlerden “korkulu bir masal” gibi dinlediği hikâyelerden çok etkilenir. (Gökçe, 2008: 15) Bu hikâyeler içinde en çok etkilendiği Lütü Efendi’den dinledikleridir. Bosna’dan kaçarak Selanik’e bağlı Demirhisar’a gelerek burada Mehmet Cemil ailesine komşu olan Lütü Efendi; olup bitenleri bir türlü içine sindiremez, hatırladıkça kahrolur. En çok kahırlandığı olay ise kız alıp verme dışında sosyal hayatta hep birlikte, kardeşçe yaşadıkları, Ramazan ayında tuttıkları oruca bile saygı gösteren Sırp, Bulgar, Hırvat komşularının Osmanlı Devleti’nin gücünü tamamen kaybettiği anlaşılınca adeta delirip birer “leş yiyici akbabalara” dönüşmesidir. Mehmet Cemil’in ihtiyar anne ve babası için de Bosna’dan ayrı kalmak “ölümünden beter” olmuştur. Bu ayrılığın mahiyeti romanda şöyle anlatılır:

“Ahir ömrümüzde bir de muhacirlik çıktı. Esir olmak ölümünden beter ama bu muhacirlik de ölüme denk. Yaşamadık mı biz bunları 93 Harbi’nde, kolay mı muhacirlik. Aha işte Hacı Lütü Efendi, alışmadı gitti adamcağız buraya ‘Saray Bosna’m, Saray Bosna’m’ diye diye gitti adamcağız, karısı da acısına dayanamadı, o da ölüverdi ardından. Artık geleni gideni, mezarına su dökeni de olmaz, başında Yasin okuyan da... İki yıla kalmaz mezarı da unutulur. Ah ne büyük bahtiyarlıkmış meğer doğduğun yerde evlatlarının arasında ölmek.” (Gökçe, 2008: 169)

Vatan hasretinden dolayı peş peşe vefat eden bu çiftten geriye bir mezar taşı bile kalmamıştır.

Mehmet Türker'in *Bozgun Zamanı* romanında 93 Harbi patlak verince bütün Rumeli'den Anadolu'ya akın akın bir göçün başladığı anlatılır. (Türker, 2006: 45) Avrupa ve Rusya'nın söz vermesine rağmen 93 Harbi sırasında yüzbinlerce soydaş ve dindaş yollarda vefat etmiştir. Ruslar için aslolan Balkanlardaki Müslüman nüfusun yok olmasıdır, Balkanların Hristiyanlaşmasıdır. Romandaki belki de en çarpıcı ifade "göç, ateşten gömlektir." cümlesidir. (Türker, 2006: 95). Yazara göre Balkanlardaki Müslümanların göç etmesinin esas sebeplerinden biri Rusların Balkanlara gelmesidir. Roman kahramanlarından Ali Molla; Osmanlı'nın bölgede barışı tesis ettiğinden bahisle Devlet-i Aliyye'nin yokluğunda Batılı devletlerin etkisiyle farklı etnik ve dinî unsurlar arasındaki iyi komşuluk ve insanî münasebetlerin ortadan kalktığını, farklılıkların ortaya çıktığını, bir arada yaşayan unsurların birbirlerine düşmanlık yapmaya başladıklarını belirtir. Özellikle 93 Harbi sonrası Balkan toprakları, Ruslar yüzünden yüzbinlerce Müslümana mezar olmuştur. Yazar, Tuna boyundan Anadolu'ya göç eden anaların "o kızıl kıyamet gününde canlarını kurtarmak için çocuklarını yol boyunca karların içinde ölüme terk etmek" zorunda kaldıklarını tahkiye eder. Avrupa gazetelerinin dahi yapılan vahşetin haberlerini yapıp fotoğraflarını paylaştıklarını ifade eder. (Türker, 2006: 111)

Ziya Yamaç'ın *Mehmet Balkan Muhaciri* (2007) adlı romanda da göç sırasında muhacirlerin çektiği zorluklara yer verilir. Doğrudan Bosna ve Boşnak ve meselesine yer yer verilmeyen romanda 1890-1900 yıllarına ait bir göç hikâyesi üzerinden Balkan Müslümanlarının yaşadığı zorluklar genel olarak dile getirilir. Vatanlarından ayrılmadan önce Müslüman ahali alışverişler yapar, arabalarını ve götürecekleri eşyalarını hazırlarlar. Köyler arasında işbirliği yapılır. Yol boyunca giyilecek eşyalar ve yiyecekler hazırlanır. Beş altı köy bir araya gelir ve her kafiye bir idareci seçilir. Eşyalar arabalara yerleştirildikten sonra çocuklar ve yaşlılar eşya yığınlarının üzerine oturtulur. Kadınlar ve erkekler arabaların yanında, yola koyulurlar. (Yamaç, 2007: 55 vd.) Yollar çetin ve engebelidir. Gençler arabaların kolay geçmesi için çukurları doldurur, bazen de dereleri aşmak için köprüler inşa eder. Geceleri büyük bir ateş yakıp etrafında sabahlarlar. Bazen de kafiyele arasında yok yere kavgalar çıkar.

93 Harbi sonrasında yapılan göçlere değinen bir diğer roman Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak*'ıdır. Romanda, Bosna-Hersek'in idaresinin Avusturya-Macaristan'a bırakılmasına Boşnak Müslümanlar bir türlü inanamaz. Ta ki "yeşil çuha üniformalı ve kırmızı fötr şapkalı gâvur askerlerini gözleriyle görene kadar..." Roman kahramanlarından Salimoviç'in tabiriyle Osmanlı, "Balkanlardaki en sevgilisini, en gözdesini" bırakmıştır. (Ertul, 2007: 8) 1878 Temmuz'unda Bosna işgal edilir. Başsız kalan Müslim, gayrimüslim bütün halk şaşkındır. (Ertul, 2007: 31) Bu sırada Boşnakların lideri Macin Salimoviç, Sultan II. Abdülhamit'le görüşmek üzere payitahta gider. Padişah'tan aldığı ferman doğrultusunda Bosna'ya dönünce Müslümanları örgütlemeye başlar. Müslüman halkın bir kısmı "gâvur idaresinde kalmamak için" akın akın Osmanlı'nın hâkim olduğu topraklara doğru göçmeye başlar. (Ertul, 2007: 51) İşgalin bir sonucu olarak Osmanlı askerleri "İslâm âleminin en önemli şehirleri arasında yer alan" Mostar'daki kışlaları boşaltıp Avusturya ordusuna tutanakla teslim ederler. Askerlerle birlikte pek çok aile de Mostar'ı terk etmeye başlar. Konvoylar halindeki bu terk ediş sırasında "başlarında Osmanlı'nın fesi, ayaklarında İslâm'ın mestli olan yüzlerce Boşnak yerlere kapanarak" kendilerini bırakmamaları için yalvarırlar:

"Bizi terk etmeyin. Bizi buralarda öksüz ve yetim bırakmayın. Bir yıl önce Sırbistan'da, Karadağ'da Müslümanlara neler yaptıklarını gördük. Acımasız Hristiyan, bizim de derimizi yüzecek Bosna'da. Ne olur bizimle kalın. Size ihtiyacımız var. Birlikten dirlik doğar. Gelin gitmeyin. Bizim çiftliklerimiz, hepimize yeter. Bizi Osmanlı Müslüman yaptı; şimdi de arkasına bile bakmadan çekiliyor. Ne olur gitmeyin. Biraz da bizim geleceğimizi düşünün, diye yalvarıyorlardı." (Ertul, 2007: 39)

Bu sözler üzerine askerlerden ve Anadolu'ya doğru yolan çıkan Türklerden bir kısmı geri dönüp Bosna'da kalırlar. Kervan yoluna devam ederken bölgeye Fatih'ten itibaren iskân edilen Türkler, geride bıraktıkları camilere, şehirlere ve "cennet parçası" Bosna'ya ağlarlar. Kalanlar gibi gidenler de isyanlardadır. Asırlarca Osmanlı'nın "Balkanlardaki göz kamaştıran zenginliğine ve ihtişamına bekçilik" yapan Türkler in bu "kaçarcasına geri dönüş" çok zorlarına gider. Osmanlı, bir zamanlar kendilerini apar topar köylerden toplayıp buralara iskân etmiş, şimdi de aynı şekilde bir gecede vatan bildikleri toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır. (Ertul, 2007: 39-40)

Görmedin mi Aliş'imi Tuna Boyunda romanında 93 Harbi'nde Osmanlı ordularının yenilmesi üzerine can telaşına düşen Müslüman ahalinin "sanki kıyamet

kopmuş gibi” yollara düştükleri, bir an önce devlet otoritesinin olduğu yerlere ulaşmak istedikleri ve bu sebeple yolların insan gölüne döndüğü anlatılır. Bu savaş sırasında çetecilik faaliyetleri artmıştır. Çeteler savaş sırasında köyleri basarak insanları katletmiş, evleri, tarlaları yakmış, mallara el koymuşlardır. Ayrıca Bosna’dan itibaren de muhacir kabilelerine saldırmışlar. Ruslar da harp sırasında geçtiğı yerlerdeki Müslümanları katletmişlerdir. (Delice, 2010: 45-46, 356-357) Romanda, Rumeli Orduları Komutanı Süleyman Paşa’nın İstanbul’a Mabeyn’e çektiğı telgrafta orduların geri çekilirken geride bıraktıkları yaralı askerlerle muhacirlerin Ruslar, Sırp ve Bulgarlar tarafından acımasızca katledildiğı anlatılır. Özellikle Meriç Vadisi ve Filibe Ovası kadın ve çocuk cesetleriyle dolmuştur. Kurtulabilenler dağlara sığınmış ve o dağlar ailelerini kaybeden çocuklar ile çocukları katledilen kadınların feryatlarıyla dolmuştur. (Delice, 2008: 375)

93 Harbi, Türk romanında özellikle göç ve katliamla özdeşleştirilmiştir. Bosna’da itibaren Rus ordusunun ve bölgedeki Rum, Bulgar, Sırp, Hırvat çetelerin önünden akın akın devlet otoritesinin bulunduğı bölgelere doğru kaçışan insanların acıları, ıstırapları 1970 sonrası basılan romanlarda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Göçmen kahramanların acı, ıstırap ve vatan özlemleri İstanbul ve Anadolu’ya geldikten sonra bile dinmemiş, büyük kısmının yüreğı vatan hasretiyle yanıp kavrulmuştur. Romancılar göç sırasında ve sonrasında yaşananları, hissedilenleri detaylı bir şekilde ele almışlardır.

2.4. Rusların Bosna Politikası

Rusya’nın Bosna politikası, ilgili ülkenin genel Balkan politikasının da bir parçasıdır. Rusların Balkan politikasının öne çıkan tarafı Ortodoks Slav birliğı kurma, sıcak denizlere inme ve Osmanlı’yı Balkanlardan atıp İstanbul’u alma idealidir. Rusların Balkan politikası genelde “panslavizm” kavramıyla ifade edilir. Panslavizm, başlangıçta Slovak ve Çeklerin “orta ve Doğu Avrupa’da yaşayan Slavların ortak geçmişinin kabul edilmesini ve bu Slavlar arasında kültürel ve siyasal birlik sağlanmasını” amaçlayan bir düşünce olarak çıksa da 1856 yılından itibaren Rus yayılmacılığının önemli bir enstrümanı haline gelmiştir. Rusya’nın Slav halklarını tek bir çatı altında birleştirme düşüncesi esasen Çar I. Petro zamanına dayanır. Modern Rusya’yı kuran Çar I. Petro, “açık ve sıcak denizlere inmeyi” ülkesinin temel politikası haline getirmiştir. Bu politikanın uygulanabilmesi için de Osmanlı hâkimiyetindeki

Ortodoks Rum ve Slav halklarının “Panortodoks” bir politika etrafında birleştirilmesi gerekir. Rusya bu gaye doğrultusunda II. Katarina zamanında 1768’de Osmanlı’ya savaş açıp Kırım’ı ele geçirir. Savaş sonunda yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması’na (1774) koydurduğu iki madde ile de Osmanlı’nın içişlerine karışma hakkını alarak resmen Ortodoksların hamisi konumuna gelir. 1855 Kırım Harbi sırasında Avrupalı devletlerin Osmanlı’ya yardım etmesi Rus kamuoyunun Panslavizm’i benimsemesinde çok etkili olmuştur. 1856 yılında “Moscow Slavic Benevolent Committee”nin kurulmasıyla da Panslavizm, Rusların “millî davası” olmuş, daha örgütlü ve sistemli bir harekete dönüşmüştür. Bu tarihten sonra Rusya, Balkanlardaki Ortodoks Sırp ve Bulgarlara aleni bir şekilde silah ve para yardımı yapmaya başlamıştır. 1875 sonrası çıkan Sırp, Karadağ, Bulgar isyanlarına da Rusya doğrudan müdahil olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz üzere 93 Harbi, bir yerde, Rusya’nın Panislavist siyasetinin en somut başarısıdır. Balkanların Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasının en büyük sebeplerinden biri Rusya’nın bu yayılmacı politikasıdır.⁵² Balkan milletleri arasında Rusların Panslavizm politikasından etkilenmeyen kavimler Pomaklar ve Boşnaklardır.⁵³

Türk romanında 93 Harbi’nin çıkış sebepleri arasında Avrupalı devletlerin Balkanlardaki etnik ve dinî unsurları silahlandırıp Osmanlı’ya karşı ayaklandırmaları, çetecilik faaliyetleriyle kurulu devlet düzenini yıkmaya çalışmaları, özellikle de Rusya’nın Panİslâmizm politikası öne çıkartılır. Balkanlara hâkim olmak için Panslavizm düşüncesini uygulamak isteyen Rusya Balkanlardaki Hristiyan etnik unsurların Osmanlı’ya başkaldırmasından birinci derece sorumludur. Ruslar, Ortodoks rahipleri ve öğretmenleri bölgeye faaliyet yapmaları için gönderir. Bölgedeki ayrılıkçı örgütlere para ve silah yardımı yapar. Özellikle aşırı milliyetçilikleriyle ve Ortodoksluklarıyla öne çıkan Sırp gençlerinin Rusya’da öğrenim görmelerini sağlar. *Bizim Diyar* romanında Rusların bu politikası şu cümlelerle ifade edilir:

⁵² Rusya’nın Balkan politikası hakkında detaylı bilgi için bkz. Hans, K. (1983). *Panislavizm Ve Rus Milliyetçiliği*, Çeviren: Ağâh Oktay Güner, İstanbul: Kervan Kitapçılık; Kurat, A. N. (1953). “Panslavizm”, *Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XI, 195, S.241-278; Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli’den Türk Göçleri*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Aydın, M. “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm Ve Rusya”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15 / 15 (Ocak 2004): 73-82; Keleş, E. “Rusya’nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (DLKE) Güz 2008 / 21, s. 123-140.

⁵³ Bkz. Vovchenko, D. (2019). “Bir Pan-Slav Hüsrânı: Doğu Krizi Boyunca Boşnakların Ve Pomakların Rus Algısı (1875-1878)”. *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) -Vatan Neresi?- Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: Türk Ocağı İstanbul Şubesi Yay. s. 458-465.

“Ama karşımızda Rusya ve öteki büyük devletler hep dimdik duracaklar öyle değil mi teğmen? Bize para ve silah gönderen, çocuklarımızın Odesa’da tahsilini sağlayan, bize ihtilâli öğreten Rusya’ya kendimizi hep borçlu sayacağız. Bu yüzden onun karşısında hep eğileceğiz. Öğretmen Pertev siz Slavsınız. Ben böyle biliyorum. Yanılıyor muyum yoksa? Bu bir Slav uyanışıdır. Rusya bu sebeple bize destek olmadadır.”(Çokum, 1978: 54)

Romanda Sırp gençlerinin bütün Balkanları ve İstanbul’u alıp büyük bir imparatorluk kurma idealleri olduğu anlatılır:

“Uyanışın artık yolu açıldı. Dersaadet’teyken o güzelim Boğaz’a bakıp buralar bizim olmalı derdim. Balkan dağlarını aşıp buralara varalım derdim. Bu hayal gerçekleşmek üzeredir. Zorluğunu göze aldık. Ama yalnız Türklerle değil, bizim fikrimizi kabullenmeyen Bulgarlarla, Sırp, Yunan çetecileriyle de mücadele etmek zorundayız. Yıllar önce hatırlarım, ailem muhtariyet isterdi. Bense bütün Balkanları ve Dersaadet’i istiyorum. Rusya bize yardıma hazır. Bu davayı kazanmak için her şey göze alınmalıdır. Halkı sindirmek ve korkutmakla yolun yarısından fazlası aşılır. Öğretmenler ve rahipler çocuklarımızın istediğimiz şekilde yetiştirilmeleri için daha da gayret göstermelidirler.” (Çokum, 1978: 52)

Romanda 93 Harbi sonrası Rumeli’deki Müslüman ahalinin nasıl bir katliama maruz kaldıkları, göçe zorlandıklarının yanında ailelerin dramı, sivil unsurların kayıpları ve kaybedilen vatan toprakları çarpıcı bir şekilde anlatılır. (Çokum, 1978: 49-55)

Attila İlhan’ın 1908-1918 yılları arasındaki olaylara yer verdiği Dersaadet’te *Sabah Ezanları* romanında Reval Mülâkatı’nı Jöntürkler’in özellikle Rumeli’deki Rus ilerleme ve etkisinin sona ereceği şeklinde değerlendirmeleri üzerine İstanbul’daki Alman Konsolos Yardımcısı Doktor Schlosser, Osmanlı’ya karşı Almanya dışındaki Avrupa ülkelerinin aynı politikayı güttüğünü belirtir:

“Avrupa’da iki kavmin mevcudiyetine tahammül edemiyorlar, hiç değilse hâkimiyetine: Almanların ve Türklerin! Slavlar Balkanlar’a sarkıyor diye dehşete kapılan İngiltere, Türklerle Almanlar’ın ittifakını görünce, Çar’a el uzatmaktan içtinap etmedi: Mamafih, bu, Asya’daki siyasetin bir devamıdır: Japonlara karşı teşrik-i mesaide bulunmuşlardı, Hindistan’da ve İran’da nüfuz mıntıkası muahedeleri imzaladılar...” (İlhan, 1981: 240)

Vaka örgüsünün büyük oranda Bulgaristan’da geçtiği Halil Delice’nin *Koca Yusuf -Yalnızca Güle Yenildi* romanında Demir Baba Dergâyı Şeyhi tarafından Sultan II. Abdülhamit’e Balkanlardaki gelişmelere dair bir mektup yazılır. Mektup, Koca Yusuf tarafından İstanbul’da padişaha arz edilir. 93 Harbinin hemen öncesinde yazılan mektupta Rusya’nın Balkanlardaki dengeleri değiştirmek için hazırlıklar yaptığı,

İstanbul’a hicrete zorlamak için Rumeli’deki Müslüman ahaliye saldırdığı, devşirdiği sahte hocalar vasıtasıyla Rus yanlısı propagandaların had safhaya çıktığından bahsedilir:

“Devletlü Hünkârım, Tuna ve Edirne vilayetlerinde gelişmeler endişe vericidir. Urus gâvurunun bu seferki saldırısı tamamen sivil Müslüman ahaliyi imha etmeye, bu olmazsa mutlak surette bu topraklardan hicrete zorlamaya yönelik olacaktır. Buna karşılık, buradaki ordu komutanları arasında tam bir birlik bulunmamaktadır. Genç yaşlı komutan ayrımı had safhaya ulaşmıştır. Bazı sahtekâr din adamlarının , ‘Urumeli, artık bize vatan olmaktan çıktı, yönümüz Anadolu’ya dönük olmalı’ şeklinde konuştukları işitilmektedir. Müslüman ahali de, en ufak bir hadisede paniklemeye hazırdır. Osmanlı askeri bozulursa, Rus askerine karşı koyacak ruh halinden çok uzaklar.” (Delice, 2005: 128-129)

Balkanlardaki Türkler ve Müslümanlar için “felaket’in bir diğer adı” olan 93 Harbi başlayınca Koca Yusuf, Plevne’ye gidip savaşa katılmak ister ama şartlar müsaade etmez. O da Balkanların her yerinden kopup gelen muhacirlere yardım etmek için Edirne’ye gider.

Balkan Harbi sırasında Bulgaristan Türklerinin yaşadıklarını ele alan Mehmet Türker’in *Bozgun Zamanı* romanında Rusya’nın “Balkanlardaki artan gücünü kırmak amacıyla” Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’i ilhak etmesine değinir. Balkanlardaki etkinliğinin engellenmek istediğini gören Rusya, Balkan Birliği oluşturma çabalarını hızlandırır. Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ, Yunanistan arasında dayanışma anlaşmaları yapılmasını sağlar. Balkan devletleri bu şekilde Osmanlı’ya karşı birlik oluştururlar. (Türker, 2006: 91) Bu birlik, daha sonra Osmanlı’ya savaş açarak Edirne de dâhil bütün Balkanları ele geçirmiştir. Nitekim romanda Balkanlardaki Hristiyan unsurların Ruslardan aldıkları cesaretle Osmanlı’ya harp açacaklarından bahsedilir. Romanda Bulgarların çekindiği bir güreşçi olan Salih Pehlivan’ın köylerine geldiğini duyan ahali misafirhanede toplanırlar. Burada Molla Ağa Bulgar komşusunun kendisine “Göç edersen, sakın Avrupa yakasında kalma, suyun öbür tarafına, Anadolu yamacına geçmeye bak.” dediğini aktarır. Köylülerin telaşını gören eski sancak beyi Şakir Ağa, bozgunun sebebini ve Rusya’nın bölgeye dair emellerini şu cümlelerle ifade eder:

“Her kemalin biz zevali vardır demelerine bakarsak, dünyada ilelebet yaşayana bir imparatorluk yoktur. Osmanlı güçlüydü, yaydığı adalet ve hoş görü sayesinde altı asırdan beri hüküm sürdü. Sanki artık Anadolu topraklarına sığınma zamanı

geldi gibime geliyor. (...) Arkasında Rus gücünü gören bu Hristiyan zevat er geç birleşecek ecdadımızı bu diyardan kovmaya çalışacak.” (Türker, 2006: 41-42).

Gökhan Gökçe'nin *Rumeli'ye Veda* romanında Rusların Bosna üzerindeki emellerinin öteden beri bilindiği, fakat 93 Harbi sonrasında İstanbul'un Rus işgalinden Avrupalı devletlerin desteğiyle kurtulması için Bosna'nın feda edildiği vurgulanır. “Halife Hazretleri Müslüman tebaasının bir tekinin bile kılana zarar gelmesini” istememesine rağmen içinde bulunulan şartlar sebebiyle Devlet-i Aliyye farklı hareket etmiştir. (Gökçe, 2008: 15) Ruslar ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 93 Harbi başlamadan önce Reichstad'ta gizlice anlaşarak Bosna ve Hersek'i aralarında taksim etmişlerdir. (Gökçe, 2008: 16)

Ruslar sadece 93 Harbi ve Balkan Savaşları sırasında bölgedeki Müslüman unsurlara yönelik katliam yapmazlar. II. Dünya Savaşı sırasında da bölgedeki Sırp çetnik gruplara silah ve para desteği vererek Müslüman unsurların Balkanları terk etmeleri için ellerinden geleni yaparlar. Faik Baysal'ın *Drina'da Son Gün* romanında bahsettiği Nevesni olayları Rus ve Almanların bölgedeki politikalarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bosna-Hersek'te bulunan Nevesni Kasabası'na Sırp Çetnikler gece yarısı herkes uyurken baskın yapmışlar ve şehri “tırpanla biçer gibi biçmişler”dir. Şehirde neredeyse kurtulan olmamıştır. Türk mukavemet teşkilatı olan Türk Diviası, Arnavut ve Boşnakların da desteğiyle Nevesni dışında bir ölüm kalım mücadelesine girer ve çetniklerin büyük kısmını öldürür. Almanlar meşhur Propaganda Bakanı Gobbels tarafından Rusya destekli sosyalist çetniklerin Nevesni'de yaptıkları katliamın fotoğraflarını bütün dünya basınına verirler. Almanlar kendilerinin işgali altındaki bölgede katliama izin vererek propaganda yapmayı düşünmüşlerdir. Şehre giriş çıkışlara da izin verirler ki bölgedeki Türk, Boşnak ve Arnavutlar katliamı görüp kendileriyle işbirliği içerisine girsin isterler. (Baysal, 1972: 261-288,317, 354, 392) Rus destekli Sırp ve Hırvat çeteleri, II. Dünya Savaşı boyunca Müslüman yerleşim yerlerine baskınlar düzenleyerek Boşnak, Arnavut ve Türkleri öldürmüşlerdir. (Baysal, 1972: 47)

Nurten Ertul'un Bosna tarihini bütün safhalarıyla anlattığı *Beyaz Zambak* romanında Rusların, Balkanlardaki etkilerini arttırmak için Ortodoks kimliğin yanında Slavlarla akrabalığı öne çıkarttığı anlatılır. Bölgenin önde gelen itibarlı ailelerini saflarına çeker, bazı kiliselere yardım ederek onları Rus Kilisesine bağlarlar. Dinî ve

etnik aidiyet Rusların Panslavizm politikası için önemli birer enstrümandır. Sırp, Ortodoks oldukları için Katolik Avusturya'ya karşı Müslüman Boşnaklarla birlikte hareket etme kararı alırlar. Sırp Kilisesinin başı Milos, destek almak için İstanbul'a gelip Fener Rum Patriği Juvakim III'le görüşür. Juvakim, bu toplantıda Bosna-Hersek'in Katolik Avusturya yönetimine girmesinin bölgedeki Ortodokslar için çok kötü olduğunu, Fatih Sultan Mehmet Han'ın 1454 yılında Ortodoks Hristiyan milleti kurduğunu ve bu milleti "kültürel ve siyasî açıdan İstanbul Patriği'nin yetkisi altında topladığını" vurgular. Bu vurgunun amacı, Sırp Ortodoks Kilisesi üzerindeki Rus etkisinin azaltılmasını istemektir. Patrik, Osmanlı'nın kurduğu millet sisteminde Hristiyanların yönetimini kendilerine bıraktığını, gayrimüslimler üzerinde hiçbir zaman baskı kurmadığını, etnik kimlik yerine dinî kimliği ön planda tuttuğunu belirtir. Patrik, Milos'tan Rus etkisine giren önemli ailelerle Rus Kilisesini tanıyan metropolitleri yakından takip etmesini ister. Milos daha sora Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nde Boşnakların lideri ve kanaat önderleriyle bir araya gelir. Slav zulmünden kaçarak İstanbul'a sığınan Boşnakların da yer aldığı bu toplantı Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı'ya isyan sonrası bağımsızlıklarını ilan edip Müslüman halka zulmetmeye başladıkları için gergin bir havada başlar. Musto Mzadiç bu zulümleri hatırlatarak Sırp'ların dinî lideri Milos Slobos'a hitaben; "Ne yüzle bizile işbirliği yapmak istiyorsun? Bir Sırp'a güveneceğime, koynuma zehirli bir çingiraklı yılan alır yatarım. Sonu değişmez." der. Diğer Müslümanlar da aynı doğrultuda eleştiriler yöneltince Milos; "Olayı çok farklı noktalara çekmeyin. Biz, buraya işgal altındaki topraklarımızı kurtarmak için nasıl bir işbirliği yapacağımıza karar vermeye geldik." der. Salimoviç ise, Sırp'ların tarih boyunca Boşnakları katlettiğini, 1868'te bağımsızlık isyanından sonra da Müslümanlara yönelik zulümlerine devam ettiklerini içeren bir konuşma yapar:

"Bak Milos, tarih boyunca senin kavmin, Bosna-Hersek başta olmak üzere yaşadığımız topraklara sadece kan ve nefret kusturdu. Cennet gibi bir ülkede yaşıyoruz; bunun için bir kere bile hepimizin tek olan Tanrısına şükretmediniz. Tam tersi, sürekli komşu ülkelere saldırdınız, ancak bugüne kadar hiçbir şey kazanmadınız. Osmanlı'nın bölgede güç kaybetmesiyle birlikte Ruslarla ilişkiye geçerek, komşunuz Müslümanlara, Sırbistan'da insanlık dışı işkenceler yaptınız." (Ertul, 2007: 28)

Milos bu suçlamalara, karşı suçlamayla cevap verir. Osmanlı'nın Balkanları işgal etmesinden sonra Boşnakların sahip oldukları toprakları kaybetmemek için

Müslüman olduğunu, öncesinde de zaten sapkın bir mezhep olan Bogomilizm'e inandıklarını bu yüzden Sırların kendileriyle savaştığını iddia eder. Müslüman Boşnakların "Rusya Panslavizm propagandasıyla imparatorluğumuzu yıkmak istiyor, siz de onların gönüllü askerliğini yapıyorsunuz" demesi üzerine iki grup arasında kavga çıkar. Ve Sırlar toplantıyı terk eder. (Ertul, 2007: 29)

1970 sonrası Türk romanında bütün Balkanları etkisi altına almak isteyen Rusya'nın Panslavist bir politikayı adım adım uygulamaya başladığından söz edilir. Rusya Ortodoksluk ve Slavlık damarlarını kullanarak Balkanlardaki Hristiyan unsurların Osmanlı'ya başkaldırmasına sebep olmuştur. Bölgeye gönderdiği Ortodoks rahipler, öğretmenler ve sahte hocalar vasıtasıyla azınlıkları kışkırtmış, Müslüman halka dehşet saçmıştır. Balkanlardaki çetecilik faaliyetlerinin arkasında Rusya vardır. Bölgedeki ayrılıkçı, aşırı milliyetçi, Osmanlı düşmanı örgütlere para ve silah yardımı yaparak devlet otoritesini sarsmış; Müslümanların bölgeden göç etmesine sebep olmuştur.

2.5. Yugoslavya Döneminde Bosna

Yugoslavya, kuruluşundaki ismiyle "Demokratik Federal Yugoslavya", Almanya'ya direnen partizanlar tarafından 1943 yılında kurulmuştur. 1946 yılında ismi Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti, 1963'te ise Yugoslavya Sosyalist Federativ Cumhuriyeti (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija) olarak değiştirilmiştir. Kurucusu ve meşhur lideri Josip Broz Tito'dur. Ülke, altı cumhuriyet (Bosna-Hersek, Sırbistan, Hırvatistan, Makedonya, Slovenya, Karadağ) ve iki özerk bölgeden (Voyodina ve Kosova) oluşmuştur. 1980'e kadar ülkeyi Tito yönetmiştir. Onun ölümünden sonra iç kargaşa çıkmış ve Yugoslavya 1991 yılında resmen yıkılmıştır.⁵⁴

Bosna'nın Yugoslavya'ya bağlı olduğu dönemden bahseden romanlar genel itibarıyla bu devri Tito'yla özdeşleştirirler. *Sevdalinka*'da, dağılan Yugoslavya'yı ve Bosna Savaşı'nı anlatan Ayşe Kulin'in Tito devrine bakışı olumlu ve olumsuz olmak üzere iki şekildedir. Ona göre Tito, ülkede birlik ve beraberliği, düzeni sağlayan önemli bir liderdir. Roman içerisinde bu bakış açısı özellikle ana kahraman Nimeta

⁵⁴ Yugoslavya'ya dair ayrıntılı bilgi için bkz. Zulfikarpaşić, A. (1998). *The Bosniak*, Hurst and Company, London; Avdović, H. (1991). *Položaj Muslimana u Sandžaku*, Sarajevo; Aruçi M., (2003). "Yugoslavya", *DİA*, İstanbul, s. 573-579.

veya anlatıcı-yazarın Bosna Savaşı sırasındaki katliamları anlatırken görülür. Romanda Boşnak milliyetçiliğinin sözcüsü konumundaki Raif üzerinden de Tito döneminde Boşnak kültürüne ve Müslümanlığa dair yapılan tahribatlar anlatılır.

Sevdalinka'nın anlatıcı-yazarı, Bosna Savaşı sırasında farklı etnik ve dinî unsurların birbirine düşman olup birbirleriyle savaşmalarını anlatırken Tito dönemi Yugoslavyasını bir yerde Osmanlı devriyle özdeşleştirir. Hatta bir arada yaşama kültürü açısından Tito döneminin Osmanlı devrinden daha ileri olduğunu iddia eder:

“Beş yüz yıldan beri birlikte yaşıyordu bu insanlar. Mahallelerini, işyerlerini, okullarını zaten hiç ayırmamışlardı. Tito devrimi sonrasında ise, bu kaynaşma günlük yaşamlarında her türlü etnik ve dini ayrımı silmiş gibiydi. Her çocuk, doğduğu andan itibaren, komşu evdeki çocuk her kimse, onunla en yakın arkadaş olarak büyüyordu. Aliya’lar Bptis’lerle, Boris’ler Janko’larla aynı bahçelerde ve avlularda oynuyor, aynı okullara gidiyor, Sırp kadınları, Müslüman erkeklerin, Müslümanlar Katolikler’in koynuna hiç gocunmadan girebiliyor, değişik inançlara ve kökenlere sahip insanlar birbiriyle dost, meslektaş, ortak oluyor veya evleniyordu. Çeşitli dinlere, ırklara sahip oldukları için zenginleşen, güzelleşen bir mozaik oluşturuyordu Bosnalılar.” (Kulin, 1999: 101-102)

Aynı romanda Boşnak milliyetçisi olan Raif’in aklından geçenler ise daha farklıdır. Raif, Tito zamanında Boşnakların kültür ve inançlarına esaslı darbelerin vurulduğunu düşünür. Raif’in düşüncelerine göre -ki sadece içinden geçirir bunları- Tito, “Boşnakların hafızalarında silinmez etkiler bırakacak birçok davranışta bulunmuş”tur. Tito, kimsenin ses çıkartmaya cesaret edemediği eylemleri arasında Müslüman mezarlarını ailelere haber bile vermeden parklara, yüksek binaların inşa edileceği arsalara dönüştürür. Camiler müzeye, depoya veya ahıra çevrilir. Müslümanların dernek ve okulları kapatılır. Raif’in en çok gücüne gidenlerden biri de “1530’dan bu yana sürüp giden dört yüz yıllık Gazi Hüsrev Bey Vakfı”nın Tito tarafından kapatılıp yok edilmesidir. Tito’nun, Müslümanlar’ı kayırmaya başlaması “Üçüncü Dünya Ülkeleri”nin liderliğine soyunduktan sonra başlamıştır. Samimi değildir, menfaati gereği diğer Müslüman devletleri etkilemek için adı Ahmet, Mehmet, Mustafa olanları bu ülkelere atamaya özen göstermiştir. (Kulin, 1999: 31) Tito zamanında malları mülkleri ellerinden alınıp Türkiye’ye göçe zorlanan çok sayıda insan vardır. Raif’in Tito’ya yönelik olumsuz fikirleri yeğeni Fiko’ya Bosna tarihini ve Boşnakların Müslüman olma sürecini anlatırken de kendini gösterir: “Tito’ya kadar Bosnalı Müslüman’a Boşnak denirdi” diyen Raif’e göre Tito, kendi politikası gereği Boşnak kimliğini yok sayıp onlara “Müslüman” demeye başlamıştır. Oysa “Müslüman

olmak başkadır, Boşnak olmak başka"dır. (Kulin, 1999: 106) Yazar, roman boyunca Müslüman ve Boşnak kimliğini birbirinden ayırmak için ısrarla bu konunun üzerinde durur. Tezin ilerleyen kısımlarında daha detaylı bir şekilde anlatacağımız üzere 12. yüzyıl Bosnasını ve Bogomilizm'i öne çıkartması, Boşnakların İslâm anlayışını Sünnî çizgiden ayırıp Zerdüştlük ve Alevilikle özdeşleştirmesi bu ayrımı vurgulamaya yönelik kurgulardır. Ayşe Kulin'in kadın roman kahramanlarına Boşnak kültür, gelenek ve inançlarına aykırı bir şekilde Hristiyan erkeklerle aşk yaşatması da bu zihniyetin bir parçasıdır.

Yugoslavya döneminden bahseden bir diğer eser, Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanıdır. Romanın beşinci ve son bölümünde Bosna Savaşı ve bu savaş sırasında Bosna insanının çektiği acılar anlatılırken içinde bulunan şartlar Tito dönemiyle mukayese edilir. "Ülkede hem gücün hem de birliğin sembolü" (Ertul, 2007: 191) olarak nitelendirilen Tito'nun ölümü sonrasında Yugoslavya hızla parçalanır. Nurten Ertul'un Tito dönemine bakışı tarihî realieteye biraz daha uygundur.

Beyaz Zambak romanında ayrıca Tito'nun Müslümanlara yönelik uyguladığı baskılar ve asimilasyon politikası öne çıkartılır. Romanda, Bosnalı Müslümanların kanaat önderlerinden Musa Çetiç, Tito'nun Müslümanlara yönelik baskı ve zulümlerini şu şekilde ifade eder:

"Ülke, Tito'nun birleştirici ve bütünleyici çabalarıyla 'zoraki mozaik' oluşturma görünümünde. Bu mozağın önemli parçaları arasında yer alan Müslümanların konumu ise pek parlak görünmüyor. Tito, iç savaş sırasında Müslümanları kendi safına çekmek için onlara sosyalist düzendeki 'din özgürlüğü'nden dem vurdu. Ama kurduğu rejimde din özgürlüğünün olmadığı kısa zaman sonra anlaşıldı. Yeni yönetimde yasaklara ilk önce Müslümanlardan başladı. Her şeyden önce İslâmî mahkemeleri yasaklayan bir kanun çıkarttılar. Ardından Müslüman kadınların, tesettürlü olarak kamu hayatında yer almalarını engelleyen bir başka yasa onaylandı. Müslüman topluma yönelik, özellikle de kadınları ilgilendiren pek çok hakkın yanı sıra kısıtlamalar da bu dönemde uygulandı. Müslüman kadınlara, eğitim ve öğretim mecburiyeti getirilirken öte yandan evlerinde dahi başörtüleriyle yaşamaları yasaklandı. Müslüman çocuklara Kur'an öğretmek için kurulmuş olan bütün okullar kapatıldı. Çocukların camii ve medreselerde eğitim görmesi kesin biçimde yasaklandı. (...) Bizi biz yapan bütün değerlerimiz, tek tek elimizden alınıyor. Mesela; tekkeler, zaviyeler, dergâhlar, tarikat evleri ve tarikatlar yasadışı ilân edildi. Oysa, buralar bizim kışlamız, eğitim yerimiz, kutsal mabedimizdi. Askere alınan Boşnak gençlerine tahmin edemeyeceğimiz saygısızlıklar yapılıyor. Diğerleriyle benzerlik oluşturmaları için aynı şeyleri yemeye zorlanıyorlar. Bunların başında da domuz eti gelmekte. Devlet memuru Boşnaklara, çocuklarını sünnet ettirmemeleri için sürekli yazılı ve sözlü uyarılar

gönderiliyor. Cemaatimizin kurduğu Gajret, Narodna, Uzdanica gibi kültür dernekleri de kapatılıyor. Yalnızca devletin kontrolündeki İslâmi Birlik Derneği'nin varlığına izin verildi. Bu derneğin, sosyalist devletin ideolojisine uygun 'din adamları' ve bir 'diyanet' kültürü yetiştirmesine olanak tanındı. Saraybosna'da İslâmi eserler basan matbaalar kapatıldı. Kadınlarımızın, başı kapalı kamu hayatına katılmalarına kesin yasak getirildi. Kız çocukları da erkek çocuklarıyla birlikte eşit şartlarda eğitim almak zorundalar." (Ertul, 2007: 151-152)

Roman boyunca Boşnak Müslümanlar için en önemli değerin İslâmiyet olduğu, Müslümanlıkla aralarındaki mesafe açılırsa Boşnakların millî kimliklerinden de uzaklaşacakları vurgulanır. Nitekim Tito da özellikle buna uğraşmıştır. Kendi rejiminin bekası için İslâmî değerlerle mücadele etmiştir. Müslüman kanaat önderleri Tito'nun bu politikasına karşı çıkıp direnmişlerdir. Bu direnişin bayraktarlığını yürütenlerden biri de romandaki tarihî karakterlerden biri olan Aliya İzzetbegović'tir. Bosna'da İslâm'ın yaşaması için çevresine topladığı aydınlarla "Genç Müslümanlar" hareketini kuran Aliya, hayatı boyunca Tito'yla mücadele eden bir liderdir. Aliya'ya göre Boşnakların kendi kimliklerini koruyabilmeleri için Müslümanlığa dört elle sarılmaları gerekmektedir. 1945 Nisan'ında komünistlerin Saraybosna'ya girmesi üzerine Aliya ve arkadaşları gösteriler yapar, antikomünist yazılar kaleme alırlar. Bu sırada Aliya, Tito tarafından mahkemeye verilip üç yıl hapse mahkûm edilir. Aliya, Yugoslavya rejimi tarafından defalarca susturulmak istenmiş, yargılanmış, hatta hapse atılmıştır. "İslâm'ı ancak Müslüman kitlelerin yeniden canlandırabileceğini" düşünen Aliya bu baskılar karşısında yılmamış, mücadele etmeye devam etmiş ve İslâm üzerine makaleler, eserler yazmıştır. (Ertul, 2007: 156)

Tito döneminde Müslümanların maruz kaldığı bir başka zulüm de yerlerinden yurtlarından edilmeleridir. Balkanlardaki Müslüman unsurlara tahammülü olmayan Tito, türlü baskılarla onların Türkiye'ye göç etmelerine sebebiyet vermiştir. Tito Yugoslavyasında Müslümanların inançlarını özgürce yaşamaları engellenince Boşnaklar bir kere daha kitleler halinde İstanbul'a göç etmeye başlamışlardır. (Ertul, 2007: 156) 1950'den 1996'ya kadar aralıklarla bu göçler devam eder. 1980'li yıllardaki yoğun göç dalgası sırasında İstanbul'a gelen Boşnakların sefil ve perişan durumlarını gören Boşnak sanatçı, siyasetçi ve işadamlarının bulunduğu organizasyonlar göçmenlere yardımcı olur. (Ertul, 2007: 167-169). Aliya İzzetbegović de Boşnak diasporasına yönelik faaliyetler yürütür.

Romanlarda Yugoslavya'nın birliği için önemli bir figür olarak anlatılan Tito'nun Müslüman Boşnaklara yönelik baskı ve zulümlerine de değinilmiştir. Tito, kendi rejiminin güvenliği için Müslümanları bir engel olarak görmüş ve iktidarı boyunca Müslümanlara yönelik baskı ve zulümlerini arttırmıştır. Müslüman Boşnaklar, kültür ve inançlarına yönelik düşmanlığı en çok onun zamanında görmüşlerdir. Bosna Savaşı'nın devam ettiği yıllarda yapılan katliamlar ise Tito dönemini aratır olmuştur.

2.6. Bosna Savaşı

Yugoslavya'nın dağılmasından sonra “Büyük Sırbistan” hayali kuran Sırpların referandum sonucunda bağımsızlığını ilan eden Bosna'ya saldırmasıyla gerçekteşen savaştır. 1 Mart 1992'den 14 Aralık 1995'e kadar süren savaş sırasında çoğunluğu Müslüman Boşnak olan 110 bin civarında insan ölmüş, 2 milyondan fazla insan da Bosna'yı terk etmiştir. Almanya ve Avusturya destekli Katolik Hırvatların Slovenya'yla birlikte bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Bosna-Hersek de bağımsızlığını ilan eder. Parlemonta kararıyla yapılan referandum neticesinde (Bosna'daki Boşnak ve Hırvatların % 99,7'si bağımsızlık lehine oy kullanmıştır) Bosna Cumhuriyeti'nin kuruluğu ilan edilir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Ruslar tarafından desteklenen Sırbistan ise bu kararı kabul etmez ve Bosna içinde “onotom bölge” ilan edip Saraybosna'yı kuşatır. Uluslararası güçlerin ekonomik ve silah ambargosuna rağmen Milosoviç ve Karadžić önderliğindeki Sırp lar şehirleri, kasabaları kuşatır ve on binlerce Boşnağı katleder. Hırvatlar da Bosna bölgesinde hak iddia edip savaşa dâhil olurlar. Savaşın başlangıcında ordusuz ve silahsız olan Boşnaklar, Aliya İzzetbegović liderliğinde kısa sürede ordularını kurup cephede zaferler kazanmaya başlarlar. 1994'te Hırvatlarla barış antlaşması imzalayan Bosnalılar güçlerini tamamen Sırlara yönlendirirler. Savaşı kaybedeceklerini anlayan Sırp lar, Bosna Savaşı'nın sembol mekânlarından biri olan Srebrenitsa kasabasında soykırım gerçekleştirirler. Savaş sırasında Sırp lar tarafından öldürülen çocuk sayısı 17 bindir. Savaşın sonunda Dayton Antlaşması imzalanır ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti resmen kurulur.⁵⁵ Yakın dönemin en acımasız ve vahş i soykırımlarından bir tanesi bu savaş sırasında Sırp lar tarafından gerçekleştirilmiştir.

⁵⁵ Bosna Savaşı'yla ilgili detaylı bilgi için bkz. Şafak, Y. (2010), *Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın Parçalanması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Kadir Has Ün v. Sosyal Bilimler Enstitüsü;

Türk edebiyatında⁵⁶ özellikle roman, hatıra, gazete yazısı ve hikâyelerde Bosna Savaşı'nın konu olarak işlendiği görülür.⁵⁷ Bosna Savaşı'na yer veren başlıca eserler şunlardır: Ayşe Kulin, *Sevdalinka*; Nurten Ertul, *Beyaz Zambak*; Sinan Akyüz, *İncir Kuşları*; Berkant Karakaya, *Ağlayan Bosna-Ölüme Giderken*.⁵⁸ 1970-2010 yılları arasında ise Bosna Savaşını konu edinen üç roman vardır.

Bunlardan ilki Ayşe Kulin'in *Sevdalinka* romanıdır. Romanda bir ailenin ihanetlerle parçalanması üzerinden Yugoslavya'nın dağılma süreci anlatılır. Romanın ana kahramanı Nimeta'nın ailesi, bir yerde parçalanan Yugoslavya'dır. Nitekim bu durum, yazar tarafından Nimeta'nın şu monoloğunda özellikle vurgulanır:

“Bu evde üç değişik görüş hâkim sürüyor, diye düşündü; çalışan kadınlara saygı duyan ama kendi karısının evinde isteyen kocam, çalışan kadın fikrinden nefret eden annem ve ne istediğini bilmeyen ben! O günlerde Yugoslavya'da üç değişik görüş hüküm sürüyordu: Ülkeyi tek bir bütün olarak tutmakta ısrarlı ordu, başka cumhuriyetlerin topraklarında yaşayan Sırları Sırbistan'a bağlamaya kararlı Miloseviç ve Yugoslavya'dan ayrılmayı kesinlikle kafasına koymuş olan Slovenya ile Hırvatistan. Bir de henüz ne istemesi gerektiğini bilmeyen ama iç savaşı önlemek için elinden geleni yapmaya hazır Bosna vardı.”(Kulin, 1999: 67)

Yazar, romanında Nimeta'nın eşine ihanetiyle Sırların Bosna'ya, “barış ruhu”na ihaneti arasında paralellik kurar.⁵⁹ Ayşe Kulin, daha romanın başında romandaki tarihî ve siyasî kişilerin gerçek, diğerlerinin ise kurgu olduğunu belirtir ve asıl amacının Bosna'nın ve Bosnalıların tarih boyunca çektikleri sıkıntıları romanlaştırmak olduğunu ifade eder. (Kulin, 1999: IX) Romanda, Sırların Boşnaklara yönelik gerçekleştirdikleri katliamın ilk üç yılı ele alınır. Bahsedilen

DJOVIĆ, D. (2002). *Yugoslavism*, Denison Rudinow, London: Hurst; İzzetbegović, A. (1995). *Bosna Mucizesi*, Yöneliş: İstanbul; İzzetbegović, A. (2003). *Konuşmalar*, İstanbul: Klasik Yay.

⁵⁶ Bosna Savaşı'nın Türk şiirindeki akisleriyle ilgili bkz. Emina Vildiç, (2010). *Bosna Savaşı'nın Modern Türk Şiirine Yansıması*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁵⁷ Sadece Türk edebiyatı değil dünya edebiyatında da akis bulmuş bir konudur. Alexandra Cavelius'un *Leyla*, İsnam Taljic'in *Srebrenitsa'nın Öyküsü*, Nermina Kurspahic'in *Çığlık: Ölümle Direniş Arasında Bir Bosnalının Romanı*, Velibor Çoliç'in *Bosnalılar*, Roger Cohen'in *Yıkık Evler Kırık Yüreklere* gibi eserlerinde Srebrenitsa Katliamı'na değinilmiştir.

⁵⁸ Bu konuyu ana hatlarıyla ele alan bir makale için bkz. Doğan, Â.-Hatipoğlu, S. (2013). “Günümüz Türk Edebiyatında Bosna Savaşı”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bildiri Kitabı 1*, Ed. Mustafa Arslan. Sarajevo: International Burch University, s.7-14.

⁵⁹ Nitekim Ayşe Kulin üzerine doktora tezi hazırlayan Vedat Yeşilçiçek de bu hususu vurgular: “Bir ailenin içsel olayları ile o ailenin ait olduğu çevre, toprak ya da etnik grubun yaşadığı o zamana ait felâketler, olaylar, savaşlar at başı verilir. Çoğunlukla hangisinin önemli olduğu okuyucunun tercihi bırakılmış gibidir.” Yeşilçiçek, V. (2010). Ayşe Kulin'in “*Hayatı, Sanatı, Eserleri*” (Basılmamış Doktora Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 124.

tarikhler, olaylar ve siyasî kişilikler romana “tarihî belgesel” hüviyeti kazandırır. (Kulin 1999:IX). Saraybosna’da gazeteci olarak çalışan evli ve iki çocuk annesi Nimeta ile Hırvat asıllı gazeteci Stefan arasındaki yasak aşkın merkezde olduğu romanın ismi “aşk şarkıları” anlamına gelir. Olaylar bu aşktan hareketle ikilinin gazeteci kimliğiyle bağlantılı olarak Saraybosna’da yaşanan katliamlara ve insanlık dramına yönelir. Romanın ilk bölümü “Sevdalinka-Saraybosna, Eylül 1986” başlığını taşır. Anlatıcı-yazar bu bölümde Nimeta ve ailesini tanıtır. Nimeta’nın eşine ihanetinin sebeplerini ortaya koyar. Eşinin kendisini ihmali ve iş hayatına ağırlık vermesinden ötürü Nimeta; aralarında evli olmak, din ve etnik farklılık gibi engeller olmasına rağmen “istekleri”ne yenik düşer ve Hırvat kökenli gazeteci Stefan’la eşini aldatır. Çocuklarının ve eşinin öğrenip üzülmeye ihtimalinden ötürü pişman olur ve Stefan’la ilişkisini sonlandırır. Eşi Burhan, Nimeta’nın kendisini aldattığını öğrenince evi terk eder ve Boşnak direniş güçlerin yanında savaşa katılır. Nimeta’nın oğlu Fiko da annesinin ihanetini öğrenince evden ayrılır ve babasının peşinden Bosna’nın kurtarılması için savaşıyan direniş gruplarına katılır. Romanda aynen Nimeta’nın ailesi gibi Yugoslavya’nın da ihanetler neticesinde parçalandığı anlatılır. Sırp ve Hırvatlar Boşnaklara ihanet eder, çatışmalar çıkar. Roman, Fiko’nun bir çarpışma esnasında bacağından yaralanmasıyla son bulur. *Sevdalinka*’da savaş devam ederken bir başka Boşnak kadın olan Mirsada ile Sırp Petar arasında da tabii olmayan bir aşk yaşanır. Mirsada Petar’la yaşamak için her şeyi bırakır, ismini değiştirip “Mirza” adını alır. Ve sonunda ne kadar kimliğini gizlemiş olsa, hayat tarzı itibariyle değişse bile Sırp tarafından vahşice katledilir. Aslında farklı dinî grupların birbirleriyle evlenmesi Balkanlarda çok görünen bir durum değildir. Her ne kadar bu tarz evlilikler olsa bile kendi toplumu tarafından kabul görmez dışlanır. Hele de Bosna katliamı sırasında kendi dindaş ve milletini katleden Sırp ve Hırvatlara âşık olmak, yasak ilişki yaşamak, geleneklerine ve dinlerine bağlı olan Boşnak kadınlar için söz konusu değildir. Yazarın kurgusunda, yukarıda bahsettiğimiz üzere dinî ve kültürel değerlerin ötelenmek istenmesiyle bağlantılı bir duruş söz konusudur.

Romanın ana kahramanı Nimeta’nın mesleği, anlatıcı-yazarın romanı bir belgesel şeklinde kurgulamasına da yardımcı olur. Romanda Boşnakların uğradığı katliam muhtelif gazete ve gazeteciler üzerinden okuyucuya aktarılır. Örneğin Sırp bir akademisyenin 24 Eylül 1986 tarihli “Vecernje Novisti” gazetesinde yayımlanan makalesinin bir kısmı Sırpın yeni dönemde hangi amaçlarla hareket edeceğinin bir

göstergesi olarak romanda alıntılanır. Bu şekilde Bosna üzerinden oynanan siyasî oyunları tasvir edilmiş olur. Romandaki zaman unsurunun kullanılması da gerçeklik algısını pekiştirecek şekildedir. “Knin Olayları (1990-1991)”, (Kulin 1999: 53); “Slovenya ve Hırvatistan’da Ayak Oyunları (Nisan 1990- Ocak 1991)”; “Mart-Haziran 1991” gibi başlıklar romandaki olayların tarihle paralel ilerlemesini sağlar. “5 Nisan 1992-Bosna’yı Bölmeyin” yürüyüşü, “8 Nisan 1992”, “9 Nisan 1992”, “10 Nisan 1992”, “2-3 Mayıs 1992”, “Mayıs-Haziran 1992” (Kulin, 1999: 104-181) tarzındaki başlıklar Yugoslavya’nın parçalanmasını anlattığı kadar Nimeta’nın hususî hayatını da yansıtan tarihlerdir.

Romanın “Boşnaklar” başlıklı kısmında Bosna tarihinin 1180- 1190 yılları anlatılırken Nimeta’nın kardeşi Raif, Sırp ve Hırvatların Boşnaklara nasıl baktığını şöyle anlatılır: “Onlara göre Boşnaklar zorla Müslüman edilmiş Sırlardır. Aslında Boşnak kimliği diye bir kimlik de yoktur. Sırp böyle düşünürken, Hırvatlar da Boşnakların Katolik’ten dönme Hırvat olduklarını iddia ederler.” (Kulin, 1999: 108)

Bu bakış açısı, bahsi geçen etnik unsurların Boşnaklara yönelik nerede durduklarının da bir göstergesidir. Boşnak milliyetçisi olarak romanda yer alan Raif, düşman tarafın bu görüşlerinin bir propagandadan ibaret olduğunu belirtir. Raif’in anlattıklarına göre Boşnakların eski dini olan “Bogomilizm” ile İslâmiyet arasında benzerlikler vardır. On ikinci yüzyılda Sırp ve Hırvatların baskısından ötürü Boşnaklar kendi kiliselerini kurmuşlar ve teslis inancını terk ederek tek Tanrı’ya iman etmişlerdir. Bu sebepten Hırvatlar ve Sırp, Boşnakların inançlarına saygı duymak yerine, baskı kurup onları katletme yoluna gitmişlerdir. Bosna Savaşı sırasında da Boşnakları Müslüman oldukları için katletmeye başlamışlardır. Soykırım sürecinin arkasında işte bu tarihten gelme dinî çatışma ve tahakküm etme isteği vardır.

Romana göre Polis Akademisi’ni kuşatan Sırp milislerin kalabalığa ateş açması fiilen iç savaşı da başlatır. Anlatıcı-yazar; “8 Nisan 1992” başlıklı kısımda Radovan Karadžić’in sözlerine atıfla “Eğer Avrupa topluluğu Bosna-Hersek’i tanıyacak olursa, Bosna’yı ‘ölü doğmuş bebek’ yapacaktı. Sırf bu sözünü tutmak için kana buladı kenti.” (Kulin, 1999: 104) der. Karadağlı bir “köylü” olan Karadžić olayların başfailidir. Sırpın bir diğer korkusu ise Aliya’nın “bir şeriat devleti” kurmasıdır. Yazar, Nimeta’nın eşi Burhan üzerinden bu fikri söyler: “İzzetbegoviç’in 1991 Temmuz’unda, Türkiye’de İslâm Ülkeleri konferansına katılması, Sırp’ın tüylerini

diken diken etti. Zaten ‘ezelden beri, Aliya’nın bir şariat devleti kurmasından korkmuşlardır.” (Kulin, 1999: 107)

Olaylar Sırp milliyetçiliğinin ve Bosna Sırplarının lideri olan Miloseviç’in tehlikeli yükselişiyle birlikte çığırından çıkar. Nimeta bu sırada gazeteci olarak Türkiye’ye gelir ve Ankara Kızılay’da Bosna’ya asker gönderilmesine dair Türk halkıyla röportajlar yapar.

Romanda Boşnaklara yönelik yapılan soykırım özellikle “Etnik Temizlik” başlıklı kısımda detaylı bir şekilde anlatılır. Nimeta, soykırımı ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak için araştırmalar yapar. Kendisine destek veren bir İngiliz gazeteciyle birlikte Tuzla kampını ziyaret eder. Buradaki bir anne ve çocuğunun yaşadıklarını haberleştirip dünyaya duyururlar. Nimeta’nın bir anne, bir insan ve gazeteci olarak gözlemleri romanda şu şekilde ifade edilir: “Evlerinden, yurtlarından edilerek göçmek zorunda kalan Boşnak kadınların ve çocukların doluştukları kamyonlara, taşlar atmış, kaynar sular dökmüştü pencerelerden Sırp kadınları.” (Kulin, 1999: 197)

Zvornik’te beş bin Boşnak Müslümanın katledildiği olaylar Sırp vahşetinin boyutlarını gözler önüne serer. “Ortak paydaları Müslüman olmak” olan 5 bin Boşnak burada katledilmiştir. Yazar, “9 Nisan 1992” başlıklı bölümde kendilerine “Arkan’ın Kaplanları” adını veren Sırp milislerinin yaptığı katliamı şu satırlarla okuyucuya aktarır:

“Beş bin kişi! Tam beş bin kişi... Kadın erkek, çoluk çocuk, yaralı ya da ölmek üzere binlerce insan... Ve yığınlarla ceset... Kurşunların, bıçakların açtığı yaraları kanayarak ağır ağır ölenler... Lime lime kesilmiş kadınlar. Karınları deşilmiş, bağırsakları dışarda erkekler... Gözleri yuvalarından uğramış, şok geçiren bebeler... Defalarca tecavüze uğradıkları için, bacaklarının arasından kan sızan genç kızlar. Kurşun ıskalamış ama sonuçta kalp krizinden ölmüş ihtiyarlar. Dili tutulmuşlar. Aklını kaybetmişler...” (Kulin, 1999: 114)

Geceleyin şehre gelen Arkan ve askerleri şehirdeki gençlerin tamamını öldürmüşler, bebekleri şişlemiş, 7 yaş ile 70 yaş arasındaki bütün kadınlara tecavüz etmişlerdir. Vahşetten kurtulabilenler arasında bir tane bile genç yoktur.

Romanda, Nimeta’nın aktardıklarının yanında, Hırvat gazeteci Stefan aracılığıyla da vahşetin boyutları gözler önüne serilir. Stefan, Hırvatistan’daki mülteci Boşnaklarla alakalı araştırma yapmak üzere kimliğini değiştirir. Sırp kimliğine bürünerek “Jovan Plaaviç” adını alır ve kamptaki Boşnakların acılarını haberleştirir.

Stefan’ın temel amacı bu vahşete seyirci kalan Batı kamuoyunun gerçekleri öğrenip harekete geçmesini sağlamaktır. Romanın “Etnik Temizlik” (Kulin, 1999: 173 vd.) bölümü özellikle Hırvat gazeteci Stefan’ın gözünden aktarılır. Zaman zaman Stefan, zaman zamansa anlatıcı-yazar kamplardaki Sırp vahşetini detaylı bir şekilde okuyucunun gözleri önüne sererler:

“6 Nisan’dan itibaren, ‘etnik temizlik’ Karadziç’in şevk ve zevkle uyguladığı bir oyun haline dönüştürülmüştü. Müslüman Boşnaklar’ın ileri gelenlerini; yani varlıklılarını, okumuşlarını, aydınlarını, sanatçılarını ve özellikle orduda görev yapmış olan asker kökenlilerini ayıklıyor, akıl almaz işkencelere tabi tuttuktan sonra, birbirlerine öldürttüyorlardı. Ölüm, Müslüman Boşnaklar’a kurtuluş gibi geliyordu. Ama ölümü kolaylaştırmıyordu Sırlar. Öldürmeden önce, onlara karılarının kızlarının, kız kardeşlerinin ve annelerinin nasıl ırzlarına geçtiklerini anlatıyorlar, kadınların nasıl kıvrandığını, yalvardığını tarif ediyorlar, sonra daha da ileri boyutta bir manevi işkence tekniği uyguluyorlardı. Erkekleri soyuyor, silahlarının namlularını üstlerine doğrultuyor ve birbirleriyle cinsel ilişkiye girmeye zorluyorlardı. Kabul etmeyenlerin kollarını bacaklarını ve yumurtalıklarını kesiyor, ya da birbirlerine kestiriyorlardı. Ayakta duracak gücü kalanlar, kendilerine çevrili namluların gölgesinde mezarları kazıyor ve son gövdeyi çukura bıraktıklarında, kafalarına kurşunu yiyerek en son cesedi de kendilerinin oluşturacağının bilincinde, arkadaşlarını teker teker mezarlarına sürüklüyor ve kurtuluşu, yani ölümü bekliyorlardı. (...) Çok genç ve güzel kadınlar, yakışıklı erkekler ve iştah kabartan gül yüzlü çocuklar vardı aralarında. Ve Sırp militanları, dünyaya tecavüz için gönderilmiş şehvet makineleri gibi çalışıyorlardı. Yedi yaşındaki çocuklardan, yetmiş yaşındaki ihtiyar ve felçli ninelere kadar, herkes alıyordu nasibini. Erkeklerin de kafalarına tabanca dayıyor, pantolonlarını aşağı indirip, organlarını ağızlarına almaya zorluyorlardı. Çoğu ölümü seçiyordu. Ölüm korkusuna yenilenler, ölmediklerine pişman ediliyordu.” (Kulin, 1999: 173)

Romanda Sırp vahşetinin çocukları nasıl etkilediği Nimeta’nın kızı Hanna’nın günlüğü üzerinden de aktarılır. Hanna’nın “2 Temmuz 1992” ve “7 Mart 1993” (Kulin 1999: 229-230) tarihli günlüğünden aktarılan satırlar bir kız çocuğu üzerinde savaşın etkilerini göstermesi bakımından anlamlıdır.

“Boşnaklar Yayçe, 1180-1190” (Kulin 1999: 250) başlıklı kısımda aktüel zamanda geriye gidiş söz konusu olur. Yazar olay akışını keser ve sekiz asır öncesine gider. Sekiz asır önce Bosna’da yaşananlar o gün yaşananlarla benzerlikler göstermektedir. Yazar, Boşnakların dinî ve etnik kökeni üzerine düşüncelerini bu

kısımda aktarır. Boşnak Krallığı'nın (Ban'lık) kuruluşu ve ilk Ban'ın oğlunun adının Stefan olması ilginçtir. İki zaman arasındaki figüratif yapının benzediği imgelerdir.⁶⁰

Boşnakların savaş sırasında karşılaştığı bir başka sorun da açlıktır. *Sevdalinka* romanında bu konuda da ayrıntılı bilgi verilir. Saraybosna, Karadziç komutasındaki Sırp'lar tarafından kuşatıldığında gıda, su, temizlik gibi temel ihtiyaç maddelerini bulmak zorlaşmıştır. Bunun yanında kasaplar, bakkallar yağmalanmış, şehre yeni ürünler gelmez olmuştur. Karadziç'in nihaî amacı şehri Sırp, Hırvat ve Müslüman halklara göre bölmektir ve bu amacına ulaşmak için Saraybosna'yı ablukaya almıştır. Şehrin giriş ve çıkış noktalarını ele geçiren Sırp'lar, Boşnakların açlıktan ölmeleri için ellerinden geleni yapıyorlardır. (Kulin, 1999: 120) Saraybosna'da bir "ortaçağ ortamında yaşar gibi" hayat zorlaşır; kahve, ilaç, ekmek gibi ihtiyaç malzemelerini bulmak çok zor bir hale gelir. Havagazı, elektrik ve su sık sık kesilir. (Kulin, 1999: 124) Açlık, sefalet ve zor hayat koşulları neticesinde Bosna sınırları içinde yaşayan kadın-erkek her Boşnak siskalaşır. Savaş başladığı andan itibaren hemen herkes beşer onar kilo kaybetmiştir. (Kulin, 1999: 149) Daha sonra su, gaz ve elektrik şebekelerinin olduğu binalar bombalanınca durum daha kötü hale gelir. Çarşıda gıda maddesi bulamayan insanlar bahçelerinde, evlerinin balkonlarında domates, patlıca, patates yetiştirmeye başlar. Nimeta'nın maharetli bir kadın olan annesi Raziyanım da arka bahçede sebze yetiştirip pazarda makul fiyata satar. Şehrin diğer ucundaki bira fabrikasında bulunan su kaynağına ulaşmak için Saraybosnalılar ölümü göze alırlar. (Kulin, 1999: 165)

Romanın "Sonsöz" (Kulin, 1999: 308) bölümü savaşın nasıl sona erdiğinin anlatıldığı kısımdır. 1993 Mart'ında Saraybosnalılar havaalanı altında tünel kazmış ve kuşatma altındaki insanlara erzak ve gıda taşımışlardır. 5 Nisan 1992'de başlayan savaş 26 Şubat 1996'da sona ermiş. Savaş sırasında Saraybosna'da 1.600'ü çocuk olmak üzere 10.600 Boşnak öldürülmüştür. Yazar romanın sonunda kaynakça da vererek, romanın dayandığı tarihî gerçekliğe atıfta bulunur (Kulin, 1999: 310).

Kulin, Bosna Savaşı'nı anlatırken "hiç bitmeyen bir çileydi Boşnakların dramı" diyerek tarihten de örnekler verir. Çetnikler II. Dünya Harbi sırasında da, 1942 ve 1943'te, Büyük Sırbistan hayali kurarak çocuk kadın yaşlı demeden binlerce Müslüman Boşnak'ı katletmişlerdir. Daha sonra "ustaşe" denen faşist Hırvatlar da

⁶⁰ Vedat Y., a.g.e. s. 187.

katliamlar yapar. Boşnaklar Sırp Çetnik ve Hırvat ustaşelerin katliamlarından kurtulmak için savaş sırasında Almanların safına geçmişlerdir. 1945'te Saraybosna Alman işgalinden kurtulduğunda bilanço ortaya çıkar. Çetnik ve ustaşeler Müslüman Boşnaklardan 75 bin kişiyi katletmişlerdir. (Kulin, 1999: 28)

“Savaş, insanların başına gelebilecek en pis, en korkunç şey” (Kulin, 1999: 91) düşüncesinde olan Kulin, romanın sonunda Fiko'nun yaralandıktan sonra kurtarılması için Nimeta'nın eşi Burhan'la sevgilisi Stefan'ı bir araya getirir. Stefan, eski sevgilisi Nimeta'nın isteği üzerine çok kan kaybeden yaralı Fiko'nun kurtarılması için ambulans ayarlayıp cephe hattına getirir. Amacı Fiko'yu Hırvatistan'da bulunan bir hastaneye götürmektir. Bu sırada anlatıcı-yazar devreye girer ve savaş, insan olmanın anlamı üzerine şunları söyler:

“Aynı ırktan, kim bilir belki de aynı soydan geliyorlardı. Aynı yaşlarda, aynı boylardaydılar. Aynı kadını sevmişlerdi. Ataları aynı Tanrı'ya ayrı yollardan ulaşmak istedikleri için, biri Boşnak diğeri Hırvat'tı. Bunu kendileri seçmemişlerdi, savaşmayı ve kaderlerini de seçmedikleri gibi. Ve ambulanstaki çocuğu kurtarmanın dışında, beklentileri yoktu yarınlar için.

Yarınlar, kurşun, havan topu ve bombaydı, kandı. Ama her ikisi de farkına bile varmadan ‘daha güzel günleri’ bekliyorlardı. İnsanlar, değişik inançlarla ve hırslarıyla ne kadar karıştırırlarsa karıştırırsınlar, kana, acıya, şiddete bulaştırırsınlar bu muhteşem dünyayı, yaşam bir umuttu sonuçta. Hiç bitmeyen bir umuttu.” (Kulin, 1999: 307)

Bu düşüncelerin fazlasıyla iyimser ve hayalî olduğunu izahtan varestedir. Aslında yazarın kendisi de bu durumun farkındadır.

Bosna Savaşı'nı ele alan romanlardan bir diğeri de Ülkü Uluırmak'ın *Zlata'nın Öyküsü*'dür. Romanın önsözünde kısaca Bosna'dan bahsedilir ve hemen akabinde Bosna Savaşı'nın kronolojik zaman dilimi okuyucuyla paylaşılır. *Zlata'nın Öyküsü*, büyük oranda 11 yaşındaki küçük bir çocuğun tuttuğu günlüklerden oluşur. Savaşın yıkıcı etkilerini okuyucu, çocuğun notlarından okur. Zaman zaman da anlatıcı devreye girer. Savaşın başladığı zaman bütün Boşnaklar gibi ilk aşamada Zlata da olayları anlamlandıramaz. Savaştan ilk etkilenenlerden biri de onun ailesi olmuştur: “Bu salak savaş çocukluğumu yok ediyor. Annemle babamın yaşamlarını mahvediyor. Niye? Savaşı durdurun! Barış! Barışa ihtiyacım var.” 2 Eylül 1991 Pazartesi günü tutmaya başladığı günlüğün ilk cümleleri olan bu duygular, esasen savaşın çocuk zihninde nasıl yer ettiğini gösterir. Yazar-anlatıcı, bir yandan Bosna Savaşı sırasında olup bitenleri

anlatırken bir yandan da savaşın acımasızlığını zaman zaman Zlata'nın günlüğünden naklettiği parçalarla okura sunar. Henüz 11 yaşında olan Zlata'nın barış çılgılığını maalesef kimse duymaz. Savaştan önce bir arada yaşayıp giden Sırp, Hırvat ve Boşnaklar bir anda birbirlerine düşman kesilmiş savaşımaya başlamışlardır. Zlata'nın çocuk muhayyilesi bunu bir türlü kabullenemez. (Uluirnak, 2005: 17) Her şeyin güzel gittiği, ailecek mutlu ve eğlenceli bir hayat sürdükleri sırada 1991 yılının ekim ayı sonlarında iç savaşın başlaması Zlata'nın çocuk dünyasını değiştirir. Zlata okuldan döndüğünde annesini ağlarken bulur, sonra babasını asker üniformasıyla görür ve şaşırır. Babasının askere alınacağını duyunca bütün akraba evde toplanıp birbirlerine destek olurlar. (Uluirnak, 2005: 18-19) Sonraki günlerde Slovenya ve Hırvatistan'da devam eden savaşın Bosna'ya sıçrama ihtimalinin getirdiği gergin dolu günler başlar.

Saraybosna'da savaşı başlatan olay 1 Mart 1991'de gerçekleşir. Silahlı bir grup Saraybosna'ya yapılan bir düğünü basarak bir Sırp'ı öldürür, bir papazı da yaralar. Ertesi gün Saraybosna Kuşatması başlar. Şehrin etrafına barikatlar kurulur. Halk ekmek bile alamaz. Akşama doğru halk sokaklara dökülür. Katedral, parlamento binası ve Mareşal Tito Ordu Kışlaları önünde “Bosna, Bosna”, Saraybosna, Saraybosna”, “Beraber yaşayacağız” diye sloganlar atar. Zlata, anne ve babasıyla birlikte bu barış alayına katılır, akşam mutlu bir şekilde evlerine dönerler. Ertesi günü Saraybosna'da günlük hayat devam eder. Ama sonra birden Sırpların toplanma alanı olan Pale'den 3 bin civarında silahlı çetecinin şehrin kadim ve en büyük çarşısı olan Başkale'ye baskın düzenleyecekleri haberi gelir. Bu haber şehirde telaşa sebep olur ve insanlar evlerinin önünde barikat kurmaya başlarlar. Bölgede yayın yapan Yutel TV'de Bosna'daki Sırpların lideri Radovan Karadžić'le Boşnakların lideri Aliya İzzetbegović tartışır. Sunucu onları Yugoslavya ordusu genereli Kukanyaş ile buluşturur programdan sonra, fakat taraflar anlaşamaz. Bu sırada Bosna'nın Müslümanların çoğunlukta olduğu yerleşim yerlerinden; yani Bosanski, Brod, Derventa ve Modrica'dan katliam haberleri gelmeye başlar. Mavi Bereliler'in, yani Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün Bosna'ya gelmesiyle şehir halkı kendini güvende hisseder. Babası, Zlata'yı Birleşmiş Milletler karargâhına götürüp bu “mavi bayrak dalgalandığı sürece Saraybosna'da iyi şeylerin beklenebileceğini” söyler. (Uluirnak, 2005: 32-34) Bu aslında içi boş bir umuttur.

Romanda Bosna Savaşı adeta bir belgesel havası verilerek gün gün anlatılmaya çalışılır. 4 Nisan 1992 tarihinde, yazarın deyişiyle “Şeker Bayramı”nın birinci günü,

Saraybosna’da 10 bin çocuğun katılacağı İskenderiye Konser Salonu’na bomba konulacağına dair bir söylenti dolaşır. (Uluirmak, 2005: 33) Saraybosna’nın bombalanacağı haberini duyanlar tren istasyonlarına, otobüs duraklarına akın ederler. Anneler ve çocuklar Saraybosna’yı terk etmeye çalışırken babalar, erkekler geride kalır. Saraybosna savunulacaktır. Saraybosna tepelerinden silah seslerinin gelmeye başlaması üzerin radyolar “Saraybosna, aşkım benim” şarkısını çalmaya başlarlar. Parlamento binası önünde barış için toplanan halk, Vrbanya Köprüsü’ne doğru yürüyüşe geçer. Köprüde halkın üzerine ateş açılır ve Dubrovnikli bir tıp öğrencisi öldürülür. Genç kızın son sözleri “Korkunç, korkunç! Burada hiçkimse ve hiçbir şey normal değil!” olur. (Uluirmak, 2005: 37) Parlamento binası önünde bekleyenlere de ateş açılır. Artık silah sesleri mahalle aralarında da duyulur olmuştur. Anlatıcı-yazara göre savaşın en kötü tarafı etrafta yayılan söylentilerdir. Her gün bir yerlerin bombalanacağına dair söylentiler dolaşır. Okullar tamamen kapatılır. Ağır top atışları ve patlamaların yanında bu söylentiler de yaşanan korku ve dehşeti artırır, güven duygusunu tamamen ortadan kaldırır. (Uluirmak, 2005: 37) Zlata ve annesi bu arada ellerinden geldiğince yiyecek depolarlar. 12 Nisan günü Saraybosna’nın yeni semtleri tamamen bombalanır ve yıkılır. Halk sığınaklara iner. Eski Saraybosna civarı nispeten sakinidir. Anne ve babalar çocuklarını da yanlarına alıp Vaso Miskin Caddesi’nde barış yürüyüşüne katılırlar. Bir yandan da halk akın akın Saraybosna’yı terk eder. İngiltere, İtalya, Makedonya ve başka ülkelere doğru bir kaçış başlar. Havalimanları, terminaller ve istasyon şehirden ayrılmaya çalışan insanlarla dolup taşar. Televizyonlar bu acı ve hüznü ayrılığı gösterirler. Savaş, insanları birbirinden ayırmıştır bir kere daha. Anne ve babası Zlata’yı Makedonya’nın Ohrid şehrine gönderme kararı alır. Bavullarını hazırladıkları 20 Nisan günü Başçarşı’ya bombalar düşmeye başlar. Aile korunaklı olmasa da kilere saklanır. Ertesi günü bombaların şiddeti artınca bu sefer daha güvenli olan komşuları Bobar’ın kilerine sığınır. Elektrikler kesilir, fırınlar çalışmaz olur. Artık ekmek bulmak sıkıntılı bir hale gelmiştir. Zlata’nın bütün arkadaşları Saraybosna’dan ayrılmış, çocuk adeta yapayalnız kalmıştır. Zlata savaşa dair düşüncelerini sık sık günlüğüne kaydeder. Hepsinde de savaş karşıtlığı söz konusudur. (Uluirmak, 2005: 40-41)

2 Mayıs 1992’de Saraybosna en kötü günlerinden birini yaşar. Ağır bombardıman ve çatışma arasında Zlata’nın babası, kendi anne ve babasını eve getirir. Bu arada Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç de kaçırılır. Tito Caddesi ağır

bombardıman sonucu tamamen kullanılamaz hale gelir. Evin içini çatışma durumuna göre ayarlar bu arada aile. Yatak odası çatışma yaşanan tepelere baktığı için yatakları oturma odasına taşırlar. Evlerinin önündeki parka düşen bir bomba Zlata'nın arkadaşı olan 11 yaşındaki bir kız çocuğunu, Nina'yı, öldürür. Dayısı Braco ayağından yaralanır. Zlata'nın hayatı artık; savaş, ölüm, top sesleri, acı ve üzüntüden ibaret hale gelmiştir. İsyan etse de yapabileceği bir şey yoktur. Zlata, 27 Mayıs 1992 tarihinde günlüğüne şunları yazar: “Bir mezbaha! Katliama! Cinayet! Kan! Çığlıklar! Gözyaşları! Umutsuzluk!” (Uluirmak, 2005: 47) Yaşanan bombardıman sonrasında hastaneler, doğum evleri, caddeler kullanılamaz hale gelir. Halk Vaso Miskin Caddesi'nde toplanıp ölenlerin anısına açılan defteri imzalayıp çiçek bırakır. Caddenin ismi, “Faşizme Karşı Koyan Muhalefet Caddesi” olarak değiştirilir. (Uluirmak, 2005: 48) Haziran ayının aşlarında bombardıman biraz durur ama uzun süren elektrik kesintisi nedeniyle buzdolabındaki yiyecekler çürümeye başlar. Savaşın yanında bir başka tehlike de artık açlıktır. Evden çıkamayan insanlar haberleri Boşnakça yayın yapan Uluslararası Fransız Radyosu'ndan takip ederler.

Zlata artık, okula gidemeyen, oyun ve eğlenceden, kuşlardan, doğadan, meyveden, şekerden uzak, “çocukluğu elinden alınmış” bir savaş çocuğudur. “Çirkin ve iğrenç bir savaşın ortasında kalmış binlerce çocuktan biri”dir. (Uluirmak, 2005: 54) Zlata hassas bir çocuktur. Savaşta hayvanların bile acı çekmesi onu çok üzer. (Uluirmak, 2005: 59)

Haziran ayı boyunca kentte dolaşmak son derece tehlikeli bir hal almaya başlar. İnsanların yiyecek almak için geçmesi gereken Milyacka Nehri'nin üstündeki köprü keskin nişancılar tarafından gözetlenmekte, geçmeye çalışanlar öldürülmektedir. (Uluirmak, 2005: 55)

Hiçkimse savaş sırasında ölen dost, akraba ve yakınlarının cenazesine katılamaz, insanlar çaresizce ağlarlar. Zlata bu durumu günlüğünde şu şekilde ifade eder:

“İşte savaş zamanı işler böyle yürüyor Mimmi. Sevdiklerin ölüyor ve senin bundan haberin bile olmuyor. Savaş dışında senin bundan haberin bile olmuyor. Savaş yüzünden komşular dışındaki insanlarla bağlantını yitiriyorsun. Burada komşuluk artık yaşam demek oluyor. (...) Bildiğin, tanıdığın bütün ortam bu. Bundan başka ne varsa o kadar uzak ki!” (Uluirmak, 2005: 60- 61)

Ağustos ayında artık insanlar savaşa biraz daha alışmıştır. Zlata da evlerinin 200 metre uzağındaki yaz okuluna katılmaya başlar. Savaş devam ederken bir araya gelen

çocuklar için bu adeta “yaşama yeniden dönmüş” gibi olur. (Uluırmak, 2005: 64) Kötü koşullarda yaşamaya alışan insanlar yeni imkânlar dener, ihtiyaçlarını gidermek için yağmur suyu biriktirirler. (Uluırmak, 2005: 68)

Zlata’nın annesi ve arkadaşı İvanka’ya Hollanda’da ihtisas yapmaları için ödenek çıkar. Anne ve kızı bir süre diğer aile fertlerinden ayrılmamak için çelişkili bir ruh hali yaşarlar ama en nihaye savaş ortamından uzaklaşmak için anne ve kızın Hollanda’ya gitmesi kararlaştırılır. (Uluırmak, 2005: 69) Fakat hazırlık ve izin süreci uzar, bir süre sonra da Saraybosna dışına çıkmak yasaklanınca kuşatma altındaki şehirde mahsur kalırlar. (Uluırmak, 2005: 85)

Halk yarı aç yarı tok yaşarken pazar yerinde her şey çok pahalıya satılır. Halk buna çare olarak bulabildikleri her yerde sebze yetiştirmeye başlar. Balkonlar, bahçeler birer sebze bahçesine dönüştürülür. (Uluırmak, 2005: 95)

1992 yılının son gününde Saraybosnalılar yeni yıla merhaba derken, savaşın birbirinden ayırdığı ailelerin yeniden bir araya gelmesini dilerler. “Barış, umut ve mutluluk” isterler. (Uluırmak, 2005: 81)

Romanın sonunda Zlata’nın ve ailesinin Saraybosna cehenneminden kurtulduğu söylenir. Ama bunun nasıl olduğu anlatılmamıştır. Roman kendi içinde çelişkilerle doludur. Yer yer elektrikler kesikken bile kahramanlar TV izlerler. Tekrarlar çok fazladır. Yazar kronolojik bir şekilde savaşı bütün safhalarıyla anlatacağını söylemesine rağmen savaşın çok küçük bir kesitini sunar. “Zlata günlüğüne son bir cümle yazdı.” denilir ama daha sonraki sayfalarda Zlata günlük yazmaya devam eder. Bütün bunların yanında bir Türk yazarın Bosna Savaşı’nı anlatırken başka ülkelerin desteklerini anlatıp Türkiye’nin bölgeye olan ilgi ve desteklerini anlatmaması çok ilginçtir. Savaş için politikacıları suçladığı kısımlarda Müslümanları da suçlaması yazarın Bosna Savaşı’nı yakından takip etmediğini, meseleleri iyi bilmediğini gösterir.

Bosna Savaşı’na değinen bir diğer eser de Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanıdır. Romanın beşinci ve son bölümünde Bosna Savaşı ve bu savaş sırasında Bosna insanının çektiği acılar anlatılır. “Ülkede hem gücün hem de birliğin sembolü” (Ertul, 2007: 191) olarak nitelendirilen Tito’nun vefatı sonrasında Yugoslavya parçalanır ve iç savaş başlar. Özellikle Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin artması bölgedeki Müslüman Boşnakların bir varoluş mücadelesiyle karşı karşıya kalmasına sebep olur. Yazar; Saraybosna felaketinin başlangıcını “Bosna Hersek’te beklenen

felaket bütün dünyanın gözünün önünde adım adım gerçekleşti. Boşnaklar, savaşa hazırlıksız yakalandı.” diyerek anlatmaya başlar. Yugoslavya ordusunun silahları Sırp tarafında kaldığı için silahsız Boşnakların yaşadığı şehirler, yerleşim merkezleri, eski konaklar tek tek bombalanır. Saraybosna Birleşmiş Milletler Barış Gücü’nün korumasında olmasına rağmen “Arkan’ın Kaplanları” olarak bilinen Sırp keskin nişancıları sokağa çıkan halka kadın, çocuk, yaşlı demeden tek tek ateş ederek öldürür. Nitekim roman kahramanlarından Amina da tramvayla yolculuk yaparken bir keskin nişancı tarafından öldürülmüştür. (Ertul, 2007: 220-221) Kuşatma sırasında Saraybosna’da halk günlük hayatını dahi sürdüremez hale gelmiştir. Romanın Müslüman kadın önderlerinden Amine Çetiç bombalar sonucu yıkılan konağına bakıp şöyle çığlık atar:

“Ne istiyorsunuz bizden? Size ne yaptık? Düne kadar birbirimizin en iyi komşusuyduk. Aynı okullarda okuduk, aynı eğlence yerlerinde hep birlikte eğlendik. Her şeyimiz aynı. Bırakın da biz özgür irademizle kabul ettiğimiz İslâm dinini yaşayalım. Ancak şunu unutmayın: Hiçbir Boşnak, baskılara boyun eğerek dininden dönmeyecektir!.. İsterseniz Bosna’da taş üstünde taş bırakmayın.” (Ertul, 2007: 198)

Yoğun Sırp bombardımanı altında yapılan seçimi Aliya İzzetbegović ezici çoğunlukla kazanıp Bosna’nın ilk cumhurbaşkanı olur. Bu durum Sırları daha saldırgan hale getirir. Sırlar köyleri, şehirleri yakıp yıkar, kadınlara tecavüz eder. Boşnak erkek ve çocuklarını ise çeşitli işkencelerle öldürürler. Özellikle Boşnakların ileri gelenlerini, okumuşlarını, aydın ve sanatçılarını ayıklayıp işkence yaptıktan sonra birbirlerine öldürtürler. Anlatıcı-yazar, “ölüm artık Boşnaklar için bir kurtuluş halini almıştı” der. (Ertul, 2007: 201) Amina ve Musa Çetiç, Türkiye’deki Boşnaklarla iletişim kurup yardım isterler. Özellikle İstanbul’daki Boşnakları örgütleyen Emir, Enes ve Samire Yakuphan; “Bosna-Hersek’teki Müslümanların direnişini örgütleyecek gönüllülerin listesini hazırlarken” Boşnaklara, özellikle de kadınlara ve çocuklara yapılan tecavüz görüntüleri televizyonlarda yayınlanır. Bütün Türkiye’de infiale yol açan bu görüntülerden sonra “her kesimden insan Bosnalı Müslümanlara yardım etmek için gönüllü olarak cepheye koşmak ister.” (Ertul, 2007: 216) Nurten Ertul, bu bağlamda Bosna Savaşı’nda Türkiye’nin yardımlarına değinen tek romancıdır.

2.6.1. Bosna Savaşı Sırasında Uluslararası Çevrelerin Durumu

Bosna Savaşı sırasında silahsız ve masum Boşnak çocuklar, kadınlar, yaşlılar Sırp ve Hırvatlar tarafından katledilirken uluslararası çevreler, özellikle de Avrupa hemen yanı başlarında olan soykırımı görmezden gelmişlerdir. Barışı sağlamak için bölgede bulunan Birleşmiş Milletler askerleri de soykırım karşısında seyirci kalmış, “sessizliklerini” korumuşlardır. Bosna Savaşı’nı anlatan romanlarda uluslararası çevrelerin bu tutumu eleştirilir. Yerli ve yabancı gazeteciler Batılı devletlerin bu vurdumduymazlığı karşısında dünya kamuoyunun vicdanını harekete geçirmek için haberler yapar, katliamlara dair fotoğrafları paylaşırlar. Dünya milletlerinin tepkisi oluşunca uluslararası güçler Bosna Savaşı’na, diğer bir deyişle Boşnak soykırımına dur demek zorunda kalırlar. Romanlarda uluslararası çevrelerin bu durumu eleştirel bir dille anlatılır.

Sevdalinka romanının “Ne Giysek Alev ‘Eylül 1991-Mart1992’” başlıklı üçüncü bölümünde Bosna’daki hadiselerin uluslararası çevrelerdeki yansımaları ele alınır. Bosna “kurbanlık koyun gibi kaderini beklerken”, Cumhurbaşkanı Aliya; Hırvatistan ve Slovenya’nın Yugoslavya’dan kopuşlarının başka devletler tarafından tanınmasını önlemek için uğraşır. Bu onay olursa Bosna da Yugoslavya’dan kopacak ve Sırplarla iç savaş başlayacaktır. Aliya’nın önceliği ve çabası iç savaşı önlemektir. Yazar, Aliya’yı anlayan tek kişinin İngiltere eski Dışişleri Bakanı olan ve Yugoslavaya’ya temsilci olarak atanan Lord Carrington olduğunu söyler. Bosna’daki Sırpların liderlerinden Radovan Karadžić, Hırvatistan’da yaptığı taktiği burada da uygular: Emrindeki “Arkan’ın Kaplanları” isimli çetnik askerleri Sırp bölgelerine konuşlandırır. Halk arasında Sırpların katliam yapacağına dair dedikodular yaptırır. Sonra diğer etnik unsurların Sırp azınlığa yönelik hareketlerini savaş için “meşru gerekçe” olarak gösterip Müslüman Boşnaklara veya Hırvatlara saldırılar düzenler. Bu sırada Sırp lar arasında da yoğun bir propaganda yapmaya başlar. 1991 Ekim’inde Sırp lider Milosoviç, Lord Carrington’un hazırladığı, tüm cumhuriyetleri aynı ölçüde gözetken, Bosna’daki Hırvat, Sırp ve Boşnaklara dil, din, eğitim ve bayrak özgürlüğü planını reddeder. (Kulin, 1999: 97) Bu durum Bosna Savaşı’nın “yaklaşan ayak sesleri”dir. Sırp lar, Büyük Sırbistan hayalini gerçekleştirmek için hazırladıkları planı adım adım uygulamaya sokmuşlardır. Bir tekrarla söyleyecek olursak tarihî şahsiyet ve olaylara yer verilmesi romandaki gerçeklik algısını daha da pekiştirir. 15 Ocak

1992’de Hırvatistan ve Slovenya’nın bağımsızlığının Avrupa Birliği tarafından tanınması üzerine Sırp hâkimiyetinde olan Yugoslavya ordusu Bosna’ya yönelir. 29 Şubat, 1 Mart günlerinden yapılan bağımsızlık oylamasında çoğunluğun “evet” demesi üzerine Bosna-Hersek Cumhuriyeti kurulur. Sırp lider Karadziç, bağımsızlık kararına şu cümlelerle tepki verir: “Bu çocuk ölü doğar. Topraklarımızda bir Müslüman piçinin doğup büyümesine, elbette izin vermeyeceğiz.” (Kulin, 1999: 101)

Başçarşı’ya Sırp bayrakları asılmasına tepki gösteren sarhoş birinin düğün konvoyuna ateş etmesi üzerine Karadziç bunu fırsat bilip birkaç saat içinde Saraybosna’yı kuşatır. Kuşatma sonrasında, 5 Nisan 1992’de, “Bosna’yı Bölmeyin” yürüyüşüne her milletten ve dinden insan katılır.

Romanda, Bosna soykırımındaki rolü dolayısıyla Birleşmiş Milletler ordusunun Saraybosna’daki Kanadalı kumandanı Lewis MacKenzie eleştirilir. Mackenzie; “asker kafasıyla düşündüğü için siyasi manevraları” anlayamaz. Müslüman Boşnaklar’ı sevmez, Hristiyan oldukları için Sırp’ları kendine yakın bulur. Bosna’daki “durumunun vahametini savaşın en kanlı gününde bile anlayamamış”tır. Onun gözünde İzetbegoviç, “kumandasındaki askerleri savaşın içine sokmakta ısrar eden, mantıksız bir politikacı”dır. Kanadalı askere göre Aliya; “sürekli olarak Sırp’lar’la Hırvatlar’ın Bosna’yı haritadan silmek için komplo kurdukları rüyasını gören inatçı bir paranoyaktı”r. İzetbegoviç, Sırp militanlar tarafından kaçırıldığı gün bile “başına bir sürü sıkıntı açtığı için ona kızmıştı”r. (Kulin, 1999: 140)

Dünya ülkeleri ve kamuoyu Cumhurbaşkanı İzetbegoviç’in ve Birleşmiş Milletler’in Bosna Elçisi Mehmet Sacirbey’in anlattıklarına kulaklarını tıkamış, dosyalanıp gönderilen delillere gözlerini yummuştur. Batı devletlerinin görmezden geldikleri hemen yanlarında olup biten soykırma karşı tavırları basın-yayın organlarında kamplardaki akıl almaz işkenceler ve olaylar gösterilmeye, yazılmaya başlanınca değişir. Biraz da olsa kıpırdanmalar, yardımlar başlar. (Kulin, 1999: 190) Uluslararası çevreler barış için Boşnak lider Aliya’nın taviz vermesini isterler. Toplantılarda Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasında bölünmüş bir Bosna, bölünmüş bir Saraybosna projesinde ısrar ederler. Aliya ülkesinin birliğini ve onurunu korur, bu planlara şiddetle karşı çıkar. Bosna’da yaşanan vahşete, uluslararası çevrelerin seyirci kalması üzerine, Bosnalılar sivil kurtuluş milisleri kurarlar. Bu milislere daha sonra

Nimeta'nın kocası ve çocuğu da katılacaktır. Aliya da kendi ordusunu, yani bağımsız Bosna ordusunu, kurar. (Kulin, 1999: 247)

Bosna Savaşı sırasında uluslararası çevrelerin durumunu ele alan bir diğer roman *Zlata'nın Öyküsü*'dür. Romanda kronolojik bir şekilde savaşın anlatıldığı kısımlarda BM ve diğer uluslararası çevrelerin rolüne dair değerlendirmeler yapılır. Bosna kuşatma altındayken Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün Bosna'ya gelmesiyle şehir halkı kendini güvende hisseder. Barış gücünü temsil eden “Mavi bayrak dalgalandığı sürece Saraybosna'da iyi şeylerin beklenebileceğini” umut ederler. (Uluırmak, 2005: 34) Fakat büyük hayal kırıklığına uğrarlar. Kuşatma altındaki Saraybosna'ya ilk yardım dört ay sonra BM eliyle ulaşır. Zlata ve ailesi 8 Temmuz günü BM'den, içinde konserve et, konserve balık, peynir, deterjan, sabun, şeker ve yağ bulunan bir yardım paketi alırlar. İnsanlar bu yardım paketini alabilmek için saatlerce kuyrukta beklemek zorunda kalırlar. (Uluırmak, 2005: 60)

Bosna'dan yaşanan dram ve katliamlara dünya kamuoyunun ilgisi çok geç oluşmuştur. *Zlata'nın Öyküsü* romanında bir çocuğun günlüğü üzerinden bu meseleye değinilir. Kuşatma bütün şiddetiyle devam ederken Saraybosnalı bir çocuğunu günlüğünün yayınlanacağı haberini alan Zlata, arkadaşı Maya'nın teklifiyle günlüğünün bir kısmını temize geçirip incelenmesi için Şehri Meclisi'ne gönderir. (Uluırmak, 2005: 69) Günlüğün bir kısmı 1993 Temmuz'unda kitap olarak basılır. 17 Temmuz'da kitabın tanıtımı yapıldıktan sonra haberciler, televizyoncular Zlata'nın evini ziyaret etmeye başlarlar. ABC News onu haftanın insanı programı için görüntüler. (Uluırmak, 2005: 105) Günlüğün yayınlanmasını takip eden günlerde dünyanın her tarafından savaşın mağdurlarından olan Zlata'ya ilgi gösterilmeye başlanır. Haberciler, televizyoncular evlerine gelip savaşa dair sorular sorarlar. O günlerde Zlata, savaşın yol açtığı olumsuzlukları bir nebze de olsa unuttur. (Uluırmak, 2005: 106-107)

Bosna'da savaş bütün şiddetiyle devam ederken uluslararası güçlerin baskısıyla hazırlanan Vance-Owen Barış Planı da devreye sokulamaz, çünkü hazırlanan haritalardan kimse memnun değildir. Roman kahramanı Zlata'ya göre halk bölünmeyi istemez ama politikacılar tam tersini düşünüp yapıyorlardır. (Uluırmak, 2005: 92-93) Bir yandan barış görüşmeleri sürerken diğer yandan da savaş bütün şiddetiyle devam

eder. Okullar, evler, huzurevleri, hastaneler, dükkânlar tamamıyla yıkılır. 17 Ekim 1993 tarihinde Saraybosna'ya 590 top mermisi düşer.

Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanında uluslararası çevrelerin Bosna katliamı sırasında ne yaptıkları belgesel niteliğindeki bilgiler eşliğinde aktarılır. Avrupalı siyasetçiler, hemen arka bahçeleri kadar yakın bir yerde gerçekleşen soykırıma seyirci kalıp müdahale etmezler. Avrupa toplumu ise olan bitenden habersizdir. Bosna-Hersek'teki Müslüman Boşnaklara, yönelik yapılan işkence ve katliamlar Fransız gazeteci Danny Baglieto'nun gönderdiği fotoğraflardan sonra Avrupa kamuoyunda bomba etkisi yapar. Bu haberlerden sonra "68 Kuşağı" olarak bilinen insanlar Bosna'ya yardımcı olmak için gelmeye başlar. (Ertul, 2007: 209) Yazar, Bosna'ya sol çevrelerin yardımda bulunduğunu özellikle vurgular.

BM Güvenlik Konseyi; Bosna-Hersek'te, Saraybosna, Zepa, Tuzla, Gorazde ve Bihaç'ı "güvenli bölge" ilan eder. Sırp çetecilerin liderleri Karadziç ve Mladiç; "Biz İslâm'ın Balkanlar üzerinden tekrar Avrupa'ya yayılmasını, saldırıya geçmesini önleyen; Avrupa'nın ve Batı medeniyetinin öncü gücüyüz. Bize engel olmanız Hristiyan medeniyetine, kültür değerlerine ihanettir." (Ertul, 2007: 224) diyerek bu kararı yok sayarlar. Bosna-Hersek'in doğusunda bulunan Srebrenica'daki 36 bin Müslüman, Sırp kuşatmasına rağmen ellerindeki derme çatma silahlarla bir buçuk yıl direnirler, fakat sonunda büyük bir katliam yapılır şehirde. Güvenli bölge olmasına rağmen Sırpların yaptığı bu katliama BM Barış Gücü müdahale etmez. Romanda bu katliam haberi Cumhurbaşkanı Aliya'ya telsizle bildirilir. Telsizdeki ses şunları söyler:

"Sayın Cumhurbaşkanım, artık her şey bitti. Çetnikler şehrin kenar mahallelerinden merkeze doğru ilerliyor. Her tarafı yakıp yıkıyorlar. İnsanları evlere toplayıp ateşe veriyorlar. Esir aldıklarını otobüslere ve kamyonlara bindirip kaçırıyorlar. Kendimizi savunacak bir avuç mermimiz yok. Her an burası basılabilir, bu ses kesilebilir. BM Güvenlik konseyinin ilân ettiği güvenli bölgeler bir tuzaktır. Srebrenica bitiyor Zepa'yı, Bihaç'ı, Tuzla ve Saraybosna'yı kurtarın, Bosna size emanet." (Ertul, 2007: 226)

Elinden telsiz düşen Aliya'nın sesi titrer, yanında bulunan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Eyüp Ganiç, Başbakan Haris Slajdiç ve Genel Kurmay Başkanı Rasim Delić; "BM ve NATO yetkililerine ulaşın, dünya ülkelerini arayın, yardım isteyin acele edin. Türkiye başta olmak üzere İslâm ülkeleri devreye girsin, her saniye aleyhimize olacak çabuk olun." diye emreder. Romanda Türkiye'nin tavrına, Türk

kamuoyunun soykırım sürecindeki desteklerine dair bilgiler de verilir. Katliam haberine Türk kamuyoyu çok sert tepki gösterir. Savaşa katılmak isteyen gönüllüler yola çıkar, silah ve para yardımı yapılır. (Ertul, 2007: 216) Aliya'nın Bosna'ya yardım isteğine bazı Arap ülkeleri ise sırtını dönmüşlerdir. (Ertul, 2007: 218) Roman, Bosna topraklarına barışın geldiği ve katliam sorumlularının mahkemelerde yargılandığı haberiyle sona erer. Nurten Ertul romanın sonuna bazı ekler koymuştur. "Ekler" kısmında Dayton Barış Antlaşması'nın bazı maddelerini, Aliya İzzetbegoviç'in savaş sırasında yaptığı tarihî konuşmayı, Bosna tarihinin kronolojisini ve romanı yazarken kullandığı kaynakların isimlerini yazar. Roman bu bağlamda büyük oranda tarihî-siyasî bilgi ve belgelerden hareketle yazılmıştır.

2.6.2. Bosna Savaşı'nda Din Faktörü

Bosna Savaşı sırasında Sırp ve Hırvatların yaptıkları katliamların asıl sebebi Müslüman Boşnaklara yönelik geçmişten beri devam eden etnik ve dinî düşmanlıktır. Romancılar Boşnaklara yönelik katliamın esas sebebinin İslâm düşmanlığı olduğunu özellikle belirtirler. Hristiyan Avrupa'nın soykırımı görmezden gelip sessizce geçiştirmesinin arka planında da hemen diplerinde kurulan Müslüman bir devlete tahammül edememeleri vardır. Türk romanında bu durum detaylı bir şekilde örneklendirilir. *Sevdalinka* romanında iç savaşın çıkış sebepleri Hristiyan unsurların Müslümanlığa, dolayısıyla Müslüman Boşnaklara tahammül edememesi, yükselen ırkçılık ve Batı dünyasının olanlara seyirci kalması olarak gösterilir. Bunun yanında parçalanmanın ve iç savaşın sebepleri arasında Tito'nun vefatı da zikredilir. Yazara göre Tito zamanında her şey iyidir, hoştur. Tito zamanı, Osmanlı yılları gibidir, hatta ondan bile iyidir. Farklı etnik ve dinî unsurlar barış ve huzurla bir arada yaşamaktadırlar. Onun gitmesiyle durum tam tersine dönmüştür. (Kulin, 1999: 102). Nimeta'nın kardeşi Raif ise Tito'nun bilinenin aksine oldukça problemli biri olduğunu, planlı bir şekilde Balkanlardaki Müslüman unsurları ve onlara ait değerleri yok ettiğini düşünür. Tito'nun bu tavrı kendisinden sonra gerçekleşen savaşın asıl sebepleri arasındadır. Tito'nun vefatıyla birlikte Sırp ayrılıkçılarla liderlerinin, özellikle de Miloseviç'in, Bosna'daki iç huzuru bozdukları, iç savaş çıkmasına sebep oldukları vurgulanır. Sırpların bölgede Müslüman olana tahammülleri yoktur. Yazar da bunun farkındadır. Sırpların sadece Müslüman oldukları için Boşnaklara uyguladıkları vahşet insanlık dışıdır. Kadın, erkek, yaşlı, çocuk, hamile demeden insanları, hatta onlara ait

hayvanları bile hunharca katlederler. “Hiçbir Müslüman’ın, en amansız düşmanına bile böyle davranmayacağına içtenlikle inanan” Nimeta, bu katliamlar karşısında Müslüman olduğuna şükreder. (Kulin, 1999: 197) Çünkü Müslümanların tarihinde bu tarz vicdansızlık ve katliamlar yoktur.

Yazar romanda sık sık Bosna’da çok vahim bir hal alan etnik ve dinî ayrımcılığın zararlarına değinir. Boşnak lider Aliya İzzet Begoviç’in Sırp tarafından kaçırılması iç savaş ve sonrasında vuku bulan vahşeti tırmandıran önemli bir etken olmuştur. Boşnakları diğer etnik gruplardan ayıran en bariz hususiyetin “din” olduğuna dikkat çeken yazar, katliamların asıl sebebinin de bu olduğunu roman boyunca muhtelif vesilelerle vurgular. (Kulin, 1999: 234-236) Ayşe Kulin; Bosna Savaşı sırasında Müslüman oldukları için Boşnakların katliama uğradıklarını şu satırlarda da özellikle belirtir:

“Kendileriyle aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan, aynı heyecanları duyan, yortu ve Noellerini onlarla birlikte kutlayan, kutsal günlerinde onlara armağanlar sunan, acılı günlerinde dertlerine ortak olan insanlardan kurtarmışlardı. Zvornik’i kurtarmak uğruna, evlerini yağma ettikleri, kestikleri, dipçikledikleri, derilerini yüzdükleri, ırzlarına geçtikleri bu insanların kendilerinden tek farkları, yılda bir ay oruç tutmaları, iki dini bayram kutlamaları, bayramlarda bayram namazı kılmaları ve erkek evlatlarını sünnet ettirmeleriydi.” (Kulin, 1999: 116)

Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanında da Boşnakların sırf Müslüman oldukları için katledildiklerinden ve evlerinin bombalandığından bahsedilir. Yugoslavya dağıldıktan sonra başlayan savaş sırasında Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin artması bölgedeki Müslüman Boşnakların bir varoluş mücadelesiyle karşı karşıya kalmasına sebep olur. Boşnakların yaşadıkları yerler tek tek bombalanır. “Arkan’ın Kaplanları” olarak bilinen Sırp keskin nişancıları sokağa çıkan Müslüman halkı kadın, çocuk, yaşlı demeden tek tek ateş ederek öldürürler. Saraybosna’nın bombalanması sonrasında romanın Müslüman kadın kahramanlarından Amine Çetiç yıkılan konağına bakıp şöyle çığlık atar:

“Ne istiyorsunuz bizden? Size ne yaptık? Düne kadar birbirimizin en iyi komşusuyduk. Aynı okullarda okuduk, aynı eğlence yerlerinde hep birlikte eğlendik. Her şeyimiz aynı. Bırakın da biz özgür irademizle kabul ettiğimiz İslâm dinini yaşayalım. Ancak şunu unutmayın: Hiçbir Boşnak, baskılara boyun eğerek dininden dönmeyecektir!.. İsterseniz Bosna’da taş üstünde taş bırakmayın.”(Ertul, 2007: 198)

Amine Çetiç'in bu haykırıları savaşın asıl sebebini de gösterir. Boşnaklar sırf Müslüman oldukları için katliama maruz kalmışlardır.

2.6.3. Bosna Savaşı'nın Bosna'nın Nüfus Yapısına ve Mimarisine Etkileri

Bosna Savaşı'nın önemli ve acı sonuçlarından biri de savaş sırasında Müslüman nüfusun soykırımdan kaçmak için Bosna'yı terk etmesidir. Mostar, Travnik, Saraybosna, Srebrenitsa gibi Türk-İslâm hüviyetini haiz şehirlerin mimarî dokusu da savaş sırasında büyük oranda zarar görmüştür. Bosna Savaşı'nı anlatan romanlarda bu durum özellikle ele alınır.

İlk olarak bu meseleyi ele alan Ayşe Kulin'dir. *Sevdalinka* romanında göçün Boşnakların kaderi haline geldiğini vurgulayan yazar, tarih boyunca süregelen göçler neticesinde İstanbul, Bursa, İzmir, Sakarya gibi şehirlerle Saraybosna arasında kader birliği oluştuğuna dikkat çeker. Romanın “Sevdalinka-Saraybosna, Eylül 1986” başlıklı ilk bölümünün sonunda yazar, İstanbul ile Saraybosna'nın bu kader birlikteliğini öne çıkartır. Osmanlı'nın Bosna'daki 400 senelik hâkimiyeti sona erdikten sonra “Balkanların efendileri” kendilerini göç yollarında bulmuşlardır. O tarihten sonra, yani 1878 sonrasında, defalarca göçler olmuştur. 1908 sonrasındaki sıkıntılı yıllar Saraybosnalı Müslümanların bir kere daha İstanbul'a göçmesine sebep olur. Yazar bu kısımda İstanbul-Saraybosna arasındaki birlikteliği özellikle vurgular:

“İstanbul, ayrı düşen ana oğullar, karı kocalar, kardeşler, sevgililer demekti. Sönen ocaklar, solan bahçeler demekti. Dönüşü olmayan gidişler, hasreti bitmeyen gurbetler demekti. Ne zaman birileri gitmeye kalksa Bosna topraklarından İstanbul'a doğru, acı ve özlem eşlik ederdi gidene, sonsuza kadar. Bosna ve İstanbul, aynı kaynaktan fışkıran ama değişik yataklarda çağıldayan iki nehir gibi, asırlardır birbirlerine kavuşamadan akıp duruyorlardı mecralarına doğru, İstanbul'a, Bursa'ya, İzmir'e, Adapazarı'na göç veren Bosna, huzuru, güveni, mutluluğu yakalamak için beş parmağını açarak, elini Trakya üzerinden Anadolu'ya uzatan güçsüz düşmüş bir dev gibiydi. Ve bir kaçıştı İstanbul. Umudun yitirildiği noktaydı. Gözyaşları sel gibi akmaya başladığında, önüne katar İstanbul'a sürüklerdi umutsuzları.” (Kulin, 1999: 26).

Romanda Sırp ayrılıkçıların bölgedeki demokratik yapıyı kendi lehlerine çevirmek için insanları göçe nasıl zorladıkları anlatılır. Sırp, şehir ve kasabalarda kendi lehlerine nüfus çoğunluğunu sağlamak ve Müslüman Boşnakların bölgeyi terk etmesi için akla gelebilecek her türlü yöntemi denemişlerdir. Silahsız ve sivil Müslüman Boşnaklar canlarından olmamak için mallarını, mülklerini, her şeylerini

terk ederek asırlardır yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Romanda Celinac şehrindeki Sırların insanları yıldırıp göçe zorlamaları şu şekilde anlatılır:

“Priyedor yakınlarındaki Celinac’da Belediye Başkanı, bir bildiri yayınlayarak, Boşnaklar’ın uymak zorunda oldukları yasakları sıralamıştı. Araba kullanmaları yasaktı. Postane dışında, herhangi bir yerden telefon etmeleri yasaktı. Üçten fazla kişinin bir arada bulunması yasaktı. Şehir dışına çıkmaları yasaktı.

Her şeylerini, taşınır taşınmaz tüm mal varlıklarını, evlerini, arazilerini, arabalarını, evlerindeki ve işyerlerindeki bütün eşyalarını, banka hesaplarını ve mücevherlerini kayıtsız şartsız Sırlar’a devrettikleri takdirde, kentten ayrılmasına izin veriliyordu. Bu şartları kabul edenler, pencerelerine beyaz bez bağlıyorlar, evlerinden alınarak ‘Devir Teslim Büroları’na götürülüyorlar ve orada her şeylerinden vazgeçtiklerine dair imza atıyorlardı.” (Kulin, 1999: 174)

Savaş devam ederken sivil insanlar kendilerini güvenli bulacakları bölgelere ulaşmak için harekete geçmişlerdir. Müslüman Boşnakların büyük kısmı Türkiye’ye göç etmiştir. Bunun yanında Makedonya, Belçika, Almanya, Hırvatistan ve İtalya da savaş sırasında insanların sığındığı ülkeler arasındadır.

Sevdalinka’da kuşatma sırasında şehrin tamamen harabeye döndüğü, kahramanın anılarının geçtiği modern semtlerden, binalardan neredeyse iz kalmadığından bahsedilir. Mimari değişim şehrin insanını da değiştirmiştir. Evlerin balkonları, odaları, bahçeleri adeta sebze bahçesine dönmüştür. Romanda şehirdeki değişimler Stefan ve Nimeta’nın gözünden anlatılır. (Kulin, 1999: 165) Romanda bu bağlamda anlatılan mekân tasvirleri detaylı değildir, daha çok savaşın yol açtığı yıkım ve kahramanlar üzerindeki psikolojik etkilerini göstermeye matuftur. Nimeta’nın sevgilisi Hırvat gazeteci Stefan’ın gözünden bombalanan, yakılıp yıkılan Saraybosna’nın hali anlatılırken de bu durum dikkati çeker. Şehrin sembol binaları olan oteller, gökdelenler, müzeler, okullar, hastaneler, kütüphaneler Sırlar tarafından acımasızca bombalanmış, yıkılmıştır. (Kulin, 1999: 185) Kulin’in mekân tasvirlerinde Bosna’nın Osmanlı’dan kalma tarihî dokusuna, şehirlerin Türk-İslâm hüviyetine dair tasvirler yoktur. Savaşın tarihî Saraybosna’daki tahribatına değinilmez. Romanda; konaklar, köşkler, hanlar, hamamlar, köprüler, camiler ve minarelerin Sırp bombaları socununda yerle bir edilmesine -oldukça dikkat çekici bir şekilde- yer verilmez. Bosna’nın modern yani Batılı cephesinin bombalanması öne çıkartılır. Romanda bombaların yakıp yıktığı mekânlar, genel itibarıyla Nimeta’yla yasak ilişki yaşadığı sevgilisi Stefan’la birlikte vakit geçirdiği, anılarını barındıran yerlerdir.

Bosna Savaşı'nın göçlere etkisi ve yıkıcı sonuçlarına değinen bir diğer eser *Zlata'nın Öyküsü*'dür. Savaş başladığında Saraybosna'nın bombalanacağı haberini duyanlar tren istasyonlarına, otobüs duraklarına akın ederler. Anneler ve çocuklar Saraybosna'yı terk etmeye çalışırken babalar, erkekler Saraybosna'yı savunmak için geride kalırlar. (Uluirnak, 2005: 37) Kuşatmanın şiddeti arttıkça Saraybosna'dan ayrılanların oranı da artar. Halk akın akın Saraybosna'yı terk eder. İngiltere, İtalya, Makedonya ve başka ülkelere doğru bir kaçış başlar. Havalimanları, terminaller, istasyonlar şehirden ayrılmaya çalışan insanlarla dolup taşar. Televizyonlar bu acı ve hüznü ayrılığı gösterirler. Savaş, insanları birbirinden ayırmıştır bir kere daha. (Uluirnak, 2005: 40) 14 Kasım 1992 yılında daha önce görülmeyen bir kalabalık konvoy halinde şehirden ayrılır. Saraybosna'yı Saraybosna yapan" insanlar bir bir şehirden ayrılır, şehir adeta boşalır. Zlata o günü günlüğüne şu şekilde kaydeder: "14 Kasım'ı Saraybosna asla unutmayacak. Bu bana İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudiler hakkında çekilmiş filmleri anımsatıyor." (Uluirnak, 2005: 70)

Zlata'nın Öyküsü'nde bahsedilen bir diğer husus da savaşın şehrin mimarî dokusunu nasıl değiştirdiğidir. Kuşatma ve ağır bombardımanlar Saraybosna'yı adeta tanınmaz hale getirmiştir. Savaş sırasında Tito Caddesi ağır bombardımanlar sonucu tamamen kullanılamaz hale gelir; hastaneler, doğum evleri, harabeliğe döner. Halk Vaso Miskin Caddesi'nde toplanıp ölenlerin anısına açılan defteri imzalayıp çiçek bırakır. Caddenin ismi, "Faşizme Karşı Koyan Muhalefet Caddesi" olarak değiştirilir. (Uluirnak, 2005: 48) Kış ayları geldiğinde şehrin manzarasını güzelleştiren ağaçlar da yok olmaya başlar. Romanda özellikle kuşatma altındaki insanların zorlu hayat şartlarına karşı mücadelesinde bu durum öne çıkartılır. Kasım ayı sonunda havalar iyice soğumaya başlar. Odun bulmak zor ve pahalıdır. Çarşıda her şey Alman markıyla satılmaya başlanır. Gelir kaynakları biten insanların en temel ihtiyaçlarını bile karşılama imkânları yoktur. Enerji kanalları tükenen insanlar şehri güzelleştiren asırlık çınar ağaçlarını, huş ve ıhlamur ağaçlarını kesmeye başlarlar. Duyulan, silah seslerinin yanında sadece testere sesleridir artık. Savaş, ağaçları bile "ölüm cezasına çarptırmıştır." (Uluirnak, 2005: 73-74) İlkbahar ayı geldiğinde kimse baharı hissedemez. Çünkü ne ağaç kalmıştır Saraybosna'da ne de tomurcuk. Kuşlar şehri terk etmiştir. Savaş, bahara dair bütün güzellikleri alıp götürmüştür. Saraybosna'nın simgesi olan güvercinler de ortadan kaybolmuştur. Şehir adeta yavaş yavaş ölmüştür. (Uluirnak, 2005: 86-87) "Mostar diye bir şehrin artık kalmadığını" günlüğüne yazan

Zlata (Uluırmak, 2005: 114) Saraybosna'nın akıbetinin de aynı olacağı endişesiyle çok üzüılır. Savaş bitse bile artık şehir eskisi gibi olamayacaktır. Yok olan sanat eserleri, devrilen asırlık çınarlar, ölen insanlar, yaralananlar, acı çekenler... Bütün bunların telafisi yoktur. Zlata'ya göre "Saraybosna artık ölü bir kenttir." (Uluırmak, 2005: 119) Ülkü Uluırmak da aynen Ayşe Kulin gibi Bosna-Hersek'in Osmanlı yadigârı eserlerinden bahsetmez.

Yazarlar, savaşı anlatırken baskı, zulüm ve soykırım sebebiyle insanların yerlerinden yurtlarından edildiklerini öne çıkartırlar. Savaşın Bosna'daki şehirlerin mimarî dokusuna verdiği zararlar detaylı anlatılmaz. Mimari değişim daha çok sosyal ve kişisel etkilenmeleri öne çıkartacak şekilde ele alınmıştır.

2.7. 1908-2000 Yılları Arasında Bosna'dan Yapılan Göçler

1908 sonrası Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı tamamen ilhak etmesi yeni bir göç dalgasını daha başlatır. Müslüman ahali can ve namuslarını korumak için yeniden yollara düşerler. Amaçları Bulgaristan üzerinden bugünkü Türkiye topraklarına ulaşmaktır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında başlayan göçler, 1908'de Avusturya'nın ilhakı ve Balkan Harbi'nin kaybedilmesi neticesinde artmış, Tito Yugoslavyası ve Bosna Savaşı sırasında da devam etmiştir. Sadece Bosna değil bütün Balkanlardan kabileler akın akın gelip İstanbul'a sığınmışlardır. Balkan insanı için "ana vatan" bu bağlamda daima Türkiye olmuştur. Türk romanında göç meselesi üzerinde en çok durulan konulardan biridir. 1970 sonrası Bosna'ya yer veren romanlarda da göç meselesine öncelik verilir.

Olayların büyük oranda aşağı Balkan'da geçtiği *Toprağa Kan Düştü* isimli romanda bütün Balkanlardan kopup gelen muhacirlerin yol boyunca çektikleri çileler anlatılır. Balkanlardaki muhtelif Müslüman unsurlardan oluşan bir göç kervanı ağır ağır ilerlerken yolda Bulgar çetecilerin baskınına uğrar. Çeteciler; para, altın, takı ve silahlara el koyarlar. Sonra muhacirleri tek tek ararlar ve üzerinde değerli bir şey çıkanların bazılarını hançerle bazılarını da kafasına kurşun sıkarak katlederler. (Erendoruk, 2005: 92-95) Devlet otoritesinin olmadığı yerde çeteciler göç katarlarına baskın verip katliam gerçekleştirmeye aralıksız devam ederler.

Halide Alptekin'in *Balkan* romanında Selami Hoca doğup büyüdüğü ve "buraları almak için benim cesedimi çiğnersiniz!" dediği Selanik'ten sonra İstanbul'a

yerleşir. Aradan üç yıl geçmesine rağmen gönlü hâlâ Selanik'tedir. Torunları, gelinleri, oğulları orada kalmıştır. Haberlerden gelişmeleri an be an takip eder. 1912 Ekim'inde Karadağ, Osmanlı'ya savaş ilan edip büyük oranda Boşnak Müslümanlarının yaşadığı Sancak'ı ele geçirir. Sırp ve Karadağlıların aldığı silahlar Selanik'ten geçip o devletlere ulaşmıştır. Selami Hoca en çok da buna, bu çaresizliğe üzülür. (Alptekin, 2006: 118-119).

Rumeli'yle aile bağları bulunan Zülfü Livaneli, *Leyla'nın Evi* romanında anlatıcı tarafından Balkanlardaki göç problemini sosyalist bir bakış açısıyla “mülk trajedisi” olarak nitelendirilir:

“Dünya'nın bu bölgesinin tarihi, birbirinin mülküne konma tarihi. Mücadelelerin, savaşların çoğunun altında mülk kavgası var. Boşalan evler, dolan evler, mülk davaları, insanoğlunun barınma ihtiyacı, başının üstünde bir çatı bulunması temel gereksinimi, tarih boyunca birçok trajediye yol açmış.” (Livaneli, 2014: s.9)

Romanda, göçün mağdur ettiği insanların sadece Türkler olmadığını; Sırp, Bulgarlar, Karadağlılar, Yunanlılar ve Arapların da tarih boyunca yurtlarından kovuldukları ifade edilir. Anlatıcıya göre; “herkes birbirinin evinde oturuyor, milyonlarca mülk işgal altında”dır. Göç, bu toprakların “değişmez kaderi”dir.” Göç, sadece bir milletin değil “ milyonlarca ailenin dramıdır.” Ve bunca kanın dökülmesinin, insanların yerlerinden yurtlarından edilmesinin asıl sebebi “ hep mal mülk yüzündendir.” (Livaneli, 2014: 163-164)

Rumeli'ye Veda romanında 93 Harbi sonrasında Bosna'dan ayrılıp Yunanistan ve Bulgaristan sınırındaki bir kasabaya yerleşen Bosnalı bir aile, 1923 mübadelesi sonrası buradan da ayrılmak zorunda kalır. “Dili, dini, töresi farklı” olan Rum baskısından yılan aile büyükleri Türkiye'ye mübadeleyle geçerken oldukça endişelidirler. Bilinmeze yolculuk aile büyüklerini ürkütmektedir. Mehmet Cemil'in şu konuşması sonrasında anne ve babası bütünüyle ikna olur:

“Orada hür millet bir millet var, yedi düveli yenen, Türk'ün asla esir olmayacağını dünyaya gösteren şanlı bir millet. Bu insanlar sizi bekliyor bağırklarına basmak için. Korkmadan, sakınmadan sokağa çıkacaksınız, düğün dernek kuracaksınız, bayramda kucaklaşacaksınız. Müezzin sesini kırmayacak, bağıra bağıra var gücüyle okuyacak Ezan'ı... Aç kalmayacaksınız, kimse mahsulünüzü gasp etmeyecek, tarlanıza el koymayacak.” (Gökçe, 2008: 169-170)

Aile büyüklerinin bir diğer endişesi de bırakmak zorunda kaldıkları mal mülkün çok azının kendilerine tahsil edilme ihtimalidir. Bu sebepten yaşayacakları maddî sıkıntı gözlerini korkutur. Daha sonra “Müslüman Müslümana bunu yapmaz” diyerek kendilerini teselli ederler. “Biz vaktinde Boşnakları bağrımıza basmadık mı, Pomaklara kol kanat germedik mi?” diyen Mehmet Cemil, “Benim insani bir muamele göreceğimizden yana bir şüphem yok.” (Gökçe, 2008: 172) diyerek anne ve babasının endişelerini bir nebze de olsa giderir. Yazar romanda ilginç bir şekilde Boşnakları ve Pomakları Türklerden ayrı görür. Pomakları Bulgar, Boşnakları Sırlara akraba bir millet şeklinde değerlendirir. Bu iki unsurun sırf Müslüman oldukları için Türklerle birlikte mübadeleye tabii tutulduklarını söyler. (Gökçe, 2008: 191)

Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanında mübadele sırasında mecliste Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün göçmenlere dair yaptığı konuşma alıntılanır. Kendi ailesi de bir göçmen olan Gazi Paşa için muhacirliğin anlamı şudur: “Muhacirler kaybedilmiş topraklarımızın canlı hatıralarıdır. Muhacir diye küçümsenenler, tarihin yazdığı savaşlarda en geriye kalanlar, yani düşmanla sonuna kadar dövüşenler, çekilen ordunun ric’at hatlarını sağlamak için kendilerini feda edenler ve düşman karşısında kaçmak, çekilmek nedir bilmeyenlerdir.” (Ertul, 2007: 117)

Türkiye’nin bu tutumu sebebiyle 1923 sonrasında da Boşnaklar özellikle Türkiye’ye göç etmişlerdir. Saraybosna, Bosna’dan göç etmek zorunda kalanlar için daimî bir özlemdir. Türkiye’nin hangi bölgesine giderlerse gitsinler akıllarında, kalplerinde hep Bosna vardır. Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanında Türkiye’ye gelen Boşnaklar kendi aralarında örgütlenip dernekler, vakıflar kurarlar. Bu dernek ve vakıflar vasıtasıyla bir yandan Bosna’ya yardım yaparken bir yandan da Bosna’dan gelenlere yardımcı olurlar. (Ertul, 2007: 136-139, 141) Romanda; Bosna’dan İstanbul’a göç etmek zorunda kalan Nada, Saraybosna’dan ziyaretine gelen Ariye’yi görünce ellerine sarılır ve “Saraybosnam gibi kokuyorsun. Çok özledim Güzel Bosna’yı, Başçarşı’daki bakırcılarımı. Bakırı çekiçe dövdüklerinde çarşıda duyulan o güzelim sesi İstanbul’da hiçbir yerde duyamadım. Başçarşı’nın bakırcı ustaları gibisini Kapalıçarşı’da da göremedim.” der. (Ertul, 2007: 169) Tito Yugoslavyasında Müslümanların inançlarını özgürce yaşamaları engellenince Boşnaklar bir kere daha kitleler halinde İstanbul’a göç etmek zorunda kalırlar. (Ertul, 2007: 156) 1950’den

1996'ya kadar aralıklarla bu göçler devam eder. 1980'li yıllardaki göç sırasında İstanbul'a gelen Boşnakların sefil ve perişan durumlarını gören Boşnak sanatçı, işadamlarının bulunduğu organizasyonlar hükümete müracaat ederek Anadolu'da uygun bir yer tahsis edilmesini isterler. Boşnaklara tahsis edilen ücra Anadolu köylerinde yol, su, elektrik ve kanalizasyon olmadığı için adapte olamazlar. Hükümet de onlar için özel sosyal konutlar inşa eder. Buralara yerleşen Boşnak çocukları eğitimde, sporda başarılı olup Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli görevlere gelirler. (Ertul, 2007: 167-169)

1908 sonrası Bosna'dan yapılan göçlere değinen romancılar umumiyetle göç sırasında yaşanan açlık, ayrılık, ölüm, çete baskınları, gelecek endişesi gibi hususları öne çıkartmışlardır. Bunların yanında yeni vatanlarına çabuk uyum sağlayan göçmenlerin Türkiye'nin kalkınmasına katkıda bulundukları belirtilir.

2.8. Bosna Coğrafyası

Balkanların orta ve kuzeybatı kesiminde yer alan Bosna-Hersek; Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'la komşudur. Başkenti Türkçe "Bosnasaray"dan gelen Sarajevo'dur (Saraybosna). Ülkenin isminde yer alan "Bosna", dağlık bölgelere verilen isimken akarsu ve verimli vadilerin olduğu kısma "Hersek" denmiştir. Ülkenin ismi Bosna Irmağı'ndan gelir ve İliyen dili kökenlidir. Bosna'da yaşayan millete, coğrafya merkezli biri isimlendirme olan Boşnakça "Bozanska" denilir. Adriyatik Denizi'ne kıyı Dalmaçya sahilleri, 20 km uzunluğa sahiptir. Saraybosna, Visoko, Zenisa, Maglay, Dobay, Bihaç, Yayça, Banaluka, Vişegrad, İzvornik, Mostar gibi şehirleri; Bosna, Sava, Miljacka, Una, Virbas, Drina, Neretva gibi nehirlerin etrafındaki vadilerde kuruludur. Bu şehirler; Osmanlı döneminde yapılan hanlar, hamamlar, çarşılar, saraylar, köşkler, camiler, medrese ve tekkeler vesilesiyle Türk-İslâm şehri hüviyetine sahiptirler.

İncelediğimiz romanlarda olay merkeze alındığı için dış ve iç mekân tasvirlerinde detaya girilmez. Mekân anlatımı daha çok mekânın olaya ve kahramanların ruh hallerine etkisini göstermeye matuftur. Şehirler, nehirler, semtler, hanlar, köşkler, köprüler, evler, caddeler, kiliseler, camiler ve dağlara olay örgüsü

içinde detay verilmeden daha çok ismen yer verilir. Bu sebepten romanlardaki coğrafi unsurları⁶¹ tek bir başlık altında değerlendireceğiz.

Faik Baysal'ın *Drina'da Son Gün* romanında olaylar her ne kadar Bosna civarında geçse de mekân tasvirlerinde ayrıntı verilmez. Sarabosna, Vişegrad, Bosna Dağları, Ravna Gora bölgesi, Vareş, Drina gibi dış mekânlar anlatılırken detay verilmez, sadece bu yerlerin isimlerine yer verilir. Romanın son kısmında Drina Nehri'nin tasviri yapılsa da bu daha çok anlatıcı-yazarın duygu ve düşüncelerini içeren bir tasvirdir: “Drina şimdi her zamankinden daha yalnızdı. (...) Susuyordu. Daha ne kadar susacaksın Drina?” (Baysal, 1972: 437) Mekân bu romanda daha çok psikolojik boyutuyla yer alır.

Selma Fındıklı'nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi* romanında Saraybosna, Osmanlı'nın “Rumeli'ndeki payitahtı” (Fındıklı, 1997: 6) olarak tavsif edilir. Bunun yanında Saraybosna'nın farklı etnik ve dinî unsurların bir arada yaşadığı kozmopolit yapısından da söz edilir. Saraybosna'nın merkezi konumundaki Başçarşı'da gümüş ustası olan Firuz Ağa'nın farklı din ve etnik gruba mensup olan müşteri ve arkadaşları vardır. Bosna'nın Avusturya'ya bırakılması sadece Müslüman unsurları değil Musevîleri de üzmüş, endişeye sevk etmiştir. Romanın ana kişisi olan Firuz Ağa'nın yakın dostu ve müşterisi olan Simon, “İşimiz çok kötü bundan sonra Firuz Ağa,” (Fındıklı, 1997: 5) diyerek bu duruma dikkati çeker. Romanın ana kahramanı ve anlatıcısı olan Firuz Ağa'nın hatıraları eşliğinde Saraybosna'daki bazı mekânların isimlerine yer verilir. Bu mekânlar, Başçarşı, Çumurya Köprüsü, Çuhacı Süleyman Camisi, Milačka Nehri, Latinlik, Öküzboğan Sokağı ve Sinan Halife Mahallesi'dir. Bursa şehri anlatılırken de Saraybosna'yla mukayese edilir. Firuz Ağa için Bursa, Saraybosna hasretidir:

“Bursa'yı sevmiyorum. Güzel şehir. Sultan şehriymiş... Saraybosna'ya çok benzermiş... Yeşilliği benziyor. Evleri, çarşıları da belki. Ama benim gözüme hoş görünmüyor. Bosna'daymışım gibi gelmedi bir gün olsun. Benimle söyleşen Milačka Deresi var mı bu memlekette? Çarşı yakasını karşı sahile bağlayan o güzelim köprüler... Her sabah ortalık ağarırken buğu altında düş ülkesi gibi göğeren, gün batımında ebrulanan yamaçlar...” (Fındıklı, 1997: 47)

⁶¹ Edebiyat-coğrafya ilişkisi hakkında bkz. Kefeli, E. (2006). *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, İstanbul: 3F Yayınevi.

Bu tasvirde bahsedilen mekânların ortak özelliği Firuz Ağa'nın içindeki vatan hasretinin dışı vurumu olmalarıdır.⁶² Romandaki mekânlar, esas itibariyle Firuz Ağa'nın eski vatanını ve orada geçirdiği günleri yâd etmek bir araçtır. Bosna'dan ayrılma kararı alan Firuz Ağa'nın içini ayrılık acısı kaplar ve Saraybosna'nın içinden akıp geçen Milačka Nehri'nin sanki “Buraya kadarmış... Buraya kadarmış” diyerek aktığını düşünür. (Fındıklı, 1997: 10) Selma Fındıklı'nın *Nereye Yüreğim* (2006) romanında da Bursa-Saraybosna benzerliğine dikkat çekilir: “Sürdük geldik Hüdavendiğâr vilayetine. Sandık, memleketimiz Saraybosna da kalkıp konmuş Uludağ'ın eteğine. Sokaklar Saraybosna'nın sokakları, çarşılar Saraybosna'nın çarşıları. Havası, suyu bile aynı.” (Fındıklı, 2006: 31)

Romanlarında Bosna ve Boşnaklara çok yer veren Ayşe Kulin'de de mekâna çok yer verilmez. Bosna'daki mekânların anlatımında sosyal ve kültürel hayatı aksettiren “kozmopolit mekân” anlayışının da bir yansımasıdır:

“Beş yüz yıldan beri birlikte yaşıyordu bu insanlar. Mahallelerini, işyerlerini, okullarını zaten hiç ayırmamışlardı.(...) Aliyalar Borislerle, Borisler Jankolarla aynı bahçede aynı avluda oynuyor, aynı okullara gidiyor, Sırp kadınları, Müslüman erkeklerin, Müslümanlar Katoliklerin evlerine hiç gocunmadan girebiliyor, değişik inançlara ve kökenlere sahip insanlar birbiriyle dost, meslektaş, ortak oluyor veya evleniyordu(...) Bir mozaik oluşturuyordu Bosnalılar...” (Kulin, 1999: 102)

Yazarın romandaki mekân anlatımı Bosna'da yaşanan insanlık katliamının izdüşümleridir de denebilir. Saraybosna tasvirleri de Boşnakların yaşadıkları dramı göstermeye matuftur. Nimeta'nın sevgilisi Stefan'ın gözünden bombalanan, yakılıp yıkılan Saraybosna'nın hali şöyle anlatılır:

“Sevgilisiyle sık sık gittikleri Holiday Inn, ön camları sürekli kırılmış olmasına rağmen, yabancı gazetecileri barındırdığı için, koruyabilmişti kendini. Tepeden bomba yememişti. Ama Bristol Oteli baştan aşağı yanmıştı. Saraybosna'nın meşhur Unıs'i, mavi camlı ikiz gökdelenleri Momo ile Üzeyir de perişan haldeydiler. Kentin değişik köklerinin bir sembolü olan ikiz binalardan hangisinin Müslüman Üzeyir, hangisinin Hristiyan Momo olduğunu çıkaramadıkları için Sırlar her ikisini de insafsızca bombalamışlardı. O güzelim Pastane binası, müzeler, Hukuk Fakültesi, Tiyatro Binası... Stefan ağzında bir yumru...” (Kulin, 1999: 185).

⁶² Bkz. Zeen, H. İ. (2019). *Selma Fındıklı'nın Romanları Ve Öyküleri Üzerine Bir İnceleme*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 72-93.

Sevdalinka'da mekânın yaşanan olayları aksettirmesi romanda sık sık başvurulan bir yöntemdir. Stefan'ın Sırp kimliğiyle girip dünyayı haberdar ettiği Manyaka, Omarska ve Keratan kapılarının tasvirinde Sırpların işkenceleri ve yaptıkları katliamın boyutları gözler önüne serilir:

“Bu kamptaki esirlerin elleri arkalarında zincire vurulmuştu. Sıskacık boyunlarının üstünde sıfır numara kazınmış kafaları, tarifsiz bir elem ve korkuyla bakan, yuvalarından fırlamış gözleri, teker teker sayılan kaburga kemikleri ile tarih öncesi hayvan iskeletlerine benziyorlardı. Gardiyanlar ellerindeki lastik sopaları ara sıra avuçlarında şaklatarak ve sürekli sallayarak, her an dayak yemeye hazır olmalarının işaretini veriyorlardı âdeta.” (...) Buraya Banya Luka'dan sürülmüşlerdi. Hayvanların taşındığı davar vagonlarına kadın erkek, çoluk çocuk tıkiş tıkiş bindirilmişler, hayvan pisliklerinin üstünde aç susuz getirilmişlerdi. Kadınlara ve çocuklara ne olduğunu bilmiyordu. Bu kampta bulunan erkeklerin ellerindeki zincirler, uyurken bile çözölmüyordu. Geceleri beton zeminde, üst üste yatıyorlardı. Nispeten sağlam olanlar, romatizma sancıları çekenlerin ve kalp sorunu olanların altına yatıyorlardı geceleri, hastalar üşütmesin diye. Ama artık pek sağlam kalmamıştı aralarında. Hepsi bir deri bir kemiktiler.” (Kulin, 1999: 188)

Osmanlı'dan beri iç içe yaşayan Sırp, Hırvat ve Boşnakların Müslüman olanları bu kamplarda zincire vurulmuşlardır. Zincire vurulan sadece insanlar değil insanlıktır, barıştır. Omarska Kampı'nda da durum farksızdır:

“Omarska Kampı'nda Banya Luka'nın doğusuna düşen Priyedar kentinin tüm ileri gelenlerini, aydınlarını, entelektüellerini ve sanatçılarını toplamıştı Sırp lar. Onlara insan onuruna yakışmayacak davranışlarda bulunarak manevi işkence de uyguluyorlardı. Kamp yeri artık kullanılmayan bir maden işletmesiydi. Hayvanlar gibi mazgal demirlerinin arkasına yığılmış Boşnaklar, bulundukları yerde tuvalet olmadığı için...” (Kulin, 1999: 189).

Eski bir seramik fabrikası olan Kerater Kampı anlatılırken de burada yaşanan soykırım ve dram öne çıkartılır. Kampta bulunan esirler özellikle Boşnak milislere destek verenlerden seçilmiş olup sorgulandıktan sonra akıl alamaz işkencelere maruz kalıyor ve sonra öldürölüyorlardır. (Kulin, 1999: 189)

Sevdalinka romanındaki sembol coğrafyalardan biri de Saraybosna'nın içinden “kivrıla kivrıla akıp” Bosna Nehri'yle birleşen Milečka'dır. Burada belirtelim ki yazar, Boşnakça “Miljacka” şeklinde yazılan nehri “Milečka” olarak tahrir eder. Tarih boyunca Bosna'yı temsil eden ve gün doğarken kıpkırmızı akan bu nehir, “Boşnaklar'ın asırlardır akıttıkları kanın hatırına, gün doğarken bu rengi” alıyordur.(Kulin, 1999: 231) Milečka, Bosna soykırımı sırasında da her gün doğumu

ve batımında “Boşnaklar için kan ağlayarak” akar. (Kulin, 1999: 294) Bosna tarihinin anlatıldığı “Yayçe 1180-1190” kısmı da benzer ifadelerle başlatılır. Prens Tvrtko’ya babası Bosna Nehri’nin diğer bir kolu olan Vrbas Nehri’nin de aynen Bosna Nehri’nin birçok kolu gibi “sabahleyin renk değiştirerek Bosna için kanını akıtan tüm o savaş kahramanlarının hatırına, kan kırmızı rengini alarak aktığı” anlatılır. (Kulin, 1999: 232)

Ayşe Kulin romanlarında Saraybosna, Bursa ve İstanbul’la karşılaştırılır. Bursa, Saraybosna’nın devamı mahiyetindedir. Bir dağ eteğinde kurulması, içinden dereler akması, tarihî dokusu, mimarisi ve insan tipleriyle Saraybosna’nın muadili gibidir. İstanbul ise kendisi de bir Rumelili olan Yahya Kemal Beyatlı’nın deyişiyle “anne vatan”dır, zor durumda sığınılacak mekândır, Boşnakların çok bağlı oldukları, Hilafet merkezi ve evleri olarak gördükleri bir şehirdir. Ayrıdır. Ayrı düşülen vatan, yâr, anne, baba, akraba, kültür, dil demektir. (Kulin, 1999: 23)

Ayşe Kulin’in *Sevdalinka* romanının asıl kahramanı olan Nimeta’nın annesi Raziyanım romanda Bursa’yı şöyle anlatır: “Bursa ya işte. Benim sülalemin Osmanlı’ya göçtüklerinde, ilk mekân tuttukları şehir. Tıpkı Saraybosna’ya benzermiş. Bir karlı dağın eteğindeymiş... Çarşılar aynı... Kubbeler aynı...” (Kulin, 1999: 95).

Yazarın bu benzetmesinde sadece iki şehrin genel görüntüsünün benzerliği öne çıkartılır. Mekâna ruhunu veren kültür, hayat tarzı, gelenekler arasında bir benzerlik kurulmaz.⁶³ Yazar için Bursa, aynen İstanbul gibi, bir yerde ayrılık demektir. Kulin, *Umut* romanında da Bursa-Saraybosna benzerliğine dikkat çeker. Romanın ana kahramanı Salih Bey yerleştiği İstanbul’da hiç mutlu değildir. Eşi Gül Hanım, Bosna’ya çok benzediğini duyduğu Bursa’ya yerleşmeyi teklif etse de Salih Bey, “soyu layıkıyla yürütmek”, kendisine “taşralı” dedirtmemek ve çocuklarının iyi bir eğitim alması için İstanbul’da kalmayı tercih eder. Salih Bey’in eşiyle konuşmaları bir yerde o dönemde göçmenlerin yaşadıklarına ışık tutacak mahiyettedir. Gül Hanım’ın;

⁶³ Nitekim Kulin’le ilgili hazırlanan tezde de bu konuya vurgu yapılır:

“Ancak bu mekânsal karşılaştırmanın, sadece görüntü ile ilgili olması dikkate değerdir. İnsanları, kültürleri vb. açılardan bir bağ kurulma ihtiyacı hissedilmez. Yazarın bütün eserleri okunduğunda görülecektir ki, yazar Anadolu’yla sadece dinsel bir yakınlık kurar. Onu da zaman zaman sorgulayarak ve daha çok Alevi- Bektaşî çizgisinde bir felsefeye oturtur. Dolayısıyla, İstanbul ya da Anadolu’nun herhangi bir şehri diğer roman kahramanları için de zorunlu iskân bölgesi gibi algılanır. Bir heves ya da özlem duygusu bu yüzden bu tür betimlemelerde karşımıza çıkmaz.” Yeşilçiçek, V., a.g.e. s. 220.

“İnegöl’de akrabalarımız var. Buradan taşınmak ister misin? Derler ki Bosna’ya pek benzermiş oraları. Travnik’teki gibi çağıl çağıl dereler akarmış, yemyeşil, bereketli ovaları varmış. Camileri, hamamları, çarşıları dahi pek benzermiş bizim oralara. Satalım buradaki mülkü, varalım gidelim İnegöl’e. Bir çiftlik alırsın, hayvanların olur, ata binersin yine. Ha, ne dersin Salih Bey?” (Kulin, 2008: 3)

teklifi üzerine Salih Bey ona şöyle cevap verir:

“Bak ne senin servetin, ne de benim sekiz asırlık ismim bir işe yaradı şu şehir-i İstanbul’da. Bahçe kapımızın dışında adımızı, akrabaların dışında sanımızı bilen yok. Yine de hiçbir yere gitmem ben. Burada kalacağım. Osmanlı’nın en mutena şehrinde yetiştireceğim evlatlarımı. Kendime göçmen dedirttim, onlara taşralı dedirtmeyeceğim. Kimse hürmetini esirgemesin onlardan. Büyük adam olsunlar.” (Kulin, 2008: 3)

Ayşe Kulin’in Bosna Savaşı’nı anlattığı *Sevdalinka*’da mekânın anlatımında dikkat çeken bir diğer husus da Saraybosna’nın Osmanlı’dan kalma tarihî dokusuna yer verilmemesidir. Sırp bombardımanının şehri neredeyse yerle bir etmesi anlatırken konaklar, köşkler, hanlar, hamamlar, köprüler, çarşılar, camiler ve minareler gibi Osmanlı devri yadigârı eserlerden bahsedilmez; daha çok Bosna’nın modern yani Batılı cephesinin öne çıkartılır.

Görmedin mi Aliş’imi Tuna Boyunda romanında bütünüyle Balkanlar Tuna Nehri’yle özdeşleştirilir. (Delice, 2008: 294) Bosna, Tuna Nehri’nin önemli bir kolu olan Sava Nehri’nin doğduğu yerdir.

Bosna Savaşını ve Boşnakların tarihini anlatan Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanında Bosna’ya dair mekânlar daha çok Osmanlı’nın bölgeyi nasıl mamur bir belde haline getirdiğini göstermek için kullanılır. Anlatıcı-yazarın Osmanlı için “paha biçilemez bir sevgili” olarak vafettiği Bosna’ya “kudretli sevgili hiçbir masraftan kaçınmadan nazlı sevdiceği için” köprüler, hanlar, hamamlar, camiler, kuleler yaptırmıştır. Mimar Hayrettin, “Osmanlı’nın en değerli hediyelerinden birisi olan” Mostar Köprüsünü “sevdiğine” sunmuştur. Mostar Köprüsü, altından nazlı nazlı akıp giden Sava’ya ayrı bir güzellik katmıştır. (Ertul, 2007: 8-9) Yukarıda da bahsettiğimiz üzere romanda 1878 sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun şehirlerin mimarî dokusuna bozup kendi tarzlarına uygun hale getirmek için ülkeyi “inşaat alanına” çevirdiğinden bahsedilir. Saraybosna, Mostar, Travnik, Bihaç gibi şehirlerde Avusturya mimarisine uygun bir şekilde “karmaşıklık ve muğlaklığı vurgulayan Barok tarzı” yüksek binalar yapılmıştır. (Ertul, 2007: 54)

Bosna Savaşı'nın günlük tekniğiyle anlatıldı *Zlata'nın Öyküsü* romanında Sırp ve Hırvatların yoğun bombardımanı sonrasında "Mostar diye bir yer kalmamıştı." denilir. (Uluırmak, 2005: 114) Esasen bu cümlenin yazılış amacı Saraybosna'nın da yakında Mostar'la aynı kaderi yaşayacağı korkusunu göstermek içindir. Savaş, Saraybosna'yı adeta tanınmaz hale getirmiştir. Savaş sırasında Saraybosna'daki hastaneler, doğum evleri, okullar, kütüphaneler, caddeler ağır bombardıman sonucu tamamen kullanılamaz hale gelir. (Uluırmak, 2005: 48) Romanda Saraybosna'yla ilgili anlatılan bir diğer husus da şehrin manzarasını bütünleyen ağaçların zorlu kuşatma sırasında yok olmasıdır. Elektrik ve gazın kesildiği kış aylarında insanlar şehri güzelleştiren asırlık çınar ağaçlarını, huş ve ıhlamur ağaçlarını mecburen keserler. Savaş, ağaçları bile "ölüm cezasına çarptırmıştır." (Uluırmak, 2005: 73-74) Kuşatma altındayken gelen ilkbahar Saraybosna'da kimse hissetmez. Savaş, ağaç, kuşlar, çiçekler gibi bahara dair bütün güzellikleri alıp götürmüştür. Saraybosna'nın simgesi olan güvercinler bile savaşın etkisiyle şehri terk etmiştir. (Uluırmak, 2005: 86-87)

Talip Aydemir'in *Sürgü-Karlar Altında Yatan Bir Tarih* romanında⁶⁴ Sarıkamış Harekatı'na katılan Bosnalı Tahsin, muhayyel sevgilisine yazdığı mektuplarda Mostar'ı anlatır. Mostar; Tahsin için kaybedilen vatan topraklarıdır, geride bıraktığı hatıralardır, ailesidir, hayalî sevgilidir, muhayyel sevgiliyle yürüyüşler yaptığı şehirdir.

"Mostar ah Mostar... Sen ve Mostar, nehir ve saçların; gözlerin ve ağaçlar, saflığın ve Mostar'ın evleri... Her enk sonsuza, her bulut sanki sevda şarkısı söyler gibi oyunlar, çocuklar, âşıklar, ağlayanlar, güneş ve korkusuz karanlık, sıcak koynun ve bozgun... (s. 24) "... Bosna'nın yağmurlu gecelerini, sabahın öten kuşlarını, Mihri annenin karanfil kokan kucağını anlattı." (Aydemir, 2009: 65)

Tahsin; hayalindeki Boşnak sevgiliye çok benzeyen Anna'yla Sarıkamış Savaşı sırasında karşılaşp ona âşık olur. Daha sonra esir düştüğü Moskova'da Anna'yla tesadüfen bir araya gelen Tahsin, Petesburg caddelerini gezerken Mostar'ı hatırlar. Mostar'ın ilkbahar ayındaki tabii güzellikleri romanda Tahsin'in gözünden şöyle tasvir edilir:

⁶⁴ Aydemir, T. (2009), *Sürgü-Karlar Altında Yatan Bir Tarih*, İstanbul: Neden Kitap Yay., 288 s. Romana yapılan atıflar bu baskıya aittir.

“Mostar, ilkbaharda çok güzel olur. Sular o kadar bollaşır ki şehrin her tarafını batırarak sanırsın. Ama öyle olmadığını geniş su kanalları, nehirler o kadar güzel anlatır ki. Şiirler söylenir üzerine, şarkılarda hep adı geçer. (...) Sonra civardaki dağlarla bulutlar kucaklaşır, sanki birbirlerini yıllardır görmeyen sevgililer gibidirler, hiç ayrılmayacaklar sanırsın. İlkbahar yağmurları umarsızca ıslatır insanı, bir o kadar da şenlik havasında geçer. (Aydemir, 2009: 240)

Romanın ilk kısımlarında da Tahsin’in Bosna’daki günleri anlatılırken Mostar’ın ilkbahardaki güzelliği tasvir edilir:

“Mostar’a yağan bu yağmur, dağlardan süzülerek nehir kıyısına kadar inen yeşillikleri daha canlı hale getirmişti. Uzaktaki dağların çevresi hala sis bulutları ile çevriliydi. Bulutlar bir kadının ipeksi saçları gibi dağılıyor, sonra yeniden bir araya geliyordu. Ağaçlar ve kıyılardaki kayalıklarla iç içe olan yarı ahşap görünümlü taş evlerin arasından...” (Aydemir, 2009: 29)

1970 sonrasında kaleme alınan romanlar Bosna-Hersek’te yer alan nehir, şehir, han, cami, cadde, köprü gibi mekânlar olayların aydınlatılmasına yaradığı gibi kahramanların psikolojilerini göstermek için bir araç olarak kullanılır. Romanlarda en çok yer verilen şehir Saraybosna’dır. Saraybosna, Osmanlı’nın ihtişamlı günlerini hatırlatmasının yanında Bosna Savaşı sırasında yaşanan zulüm ve katliamların canlı tanığı olarak tavsif edilir.

3. TÜRK ROMANINDA BOŞNAKLAR (1970-2010)

Tarih boyunca İliryalılar, Trakyalılar, Romalılar, Daçyalılar, Cermenler, Gotlar, Avarlar, Slavlar, Macarlar, Peçenekler, Kumanlar gibi farklı kavimlerin yerleştiği bir coğrafyada yaşayan Boşnakların bütün bu kavimlerle akraba olduğu görüşü yaygın kabul gören bir tezdır.⁶⁵ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırp-Sloven ve Hırvat Krallığı ve Sosyalist Yugoslavya dönemlerinde “Boşnak” isminin Sırp ve Hırvat kökenli olduğu iddia edilse de bu görüş, daha sonra araştırmacılar tarafından çürütülmüştür.⁶⁶ İliryen dili kökenli olduğu belirtilen ülkenin ismi Bosna Irmağı’ndan gelir.⁶⁷ Boşnak (Bozanska) da; Bosna-Hersek ülkesinde yaşayan kavme, coğrafya merkezli olarak verilen bir isimlendirmedir. Bosna-Hersek’te Türklerle aynı dinden oldukları için ülkenin yerli Müslüman halkı kendisini Türk (Turci), “Muslimani / Muslimanstvo” veya “Osmanlija” (Osmanlı) diye tanımlamışlardır. 19. yüzyıldan itibaren bir kısım şehirli halk ise, özellikle Avusturya-Macaristan işgali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle Boşnak, Bosnalı (Bosnjak/Bosnjaci/Bosnyak) tanımlarını kullanmaya başlamışlardır.⁶⁸ Bununla birlikte halkın büyük çoğunluğu, Yugoslavya dönemi de dâhil, etnik kimlik yerine dinî aidiyet bildiren “Müslüman” (Muslimani) tabirini kullanmaya devam etmiştir. Avusturya-Macaristan, Sırp-Sloven Krallığı ve Yugoslavya dönemlerinde Boşnaklar resmî kaynaklarda da “Müslüman milleti” olarak kabul görmüşlerdir.⁶⁹ Ortaçağda “Bosancica” ismi ülkeyi ve konuşulan dili karşılamıştır. Ülkede konuşulan Boşnakça⁷⁰, farklılıklar olmak kaydıyla Sırpça ve Hırvatça’yla çok benzeşen bir dildir.⁷¹ Boşnak kimliğinin oluşumunda dinî anlayış ve baskıların etkisi büyüktür. Katoliklik ve Ortodoksluğu kabul etmedikleri için tarih boyunca Papalık, Macar, Avusturya, Sırp ve Hırvatların baskısı altında kalan Boşnaklar millî ve siyasî bağımsızlıklarını Hristiyanlığın bir mezhebi olan Bogomilizm vasıtasıyla

⁶⁵ Bkz. Jelavich, B. *Balkan Tarihi*, Cilt 1, İstanbul: Küre Yay., s. 2-4.

⁶⁶ Bkz. Şafak, Y. (2010). *Bosna Savaşı ve Yugoslavya’nın Parçalanması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Kadir Has Ünv. Sosyal Bilimler Ens., s. 8-9.

⁶⁷ Djurdjev, B. (1992). “Bosna Hersek”, *DİA*, c. 6, s. 297.

⁶⁸ Bu konuda bkz. Sancaktar, C. (2015). “Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu”. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*. nr. 10, s. 23-44.

⁶⁹ Djurdjev, B. (1992). “Bosna Hersek”, *DİA*, c. 6, s. 299.

⁷⁰ Boşnakça hakkında bkz. Aksoy, Ö. (2018). “Bosna Hersek’te Alfabe Meselesi Ve Boşnak Yazı Dilinin Sadeleştirilmesine Yönelik Türkiye İle Paralel Olarak Yapılan Reform Çalışmaları”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 7 (2), s. 249-272.

⁷¹ Cecic, I. (1983). *The Socialist Republic of Bosnia and Hercegovina*, Zagreb: Zavod, s. 1.

korumuşlardır. On ikinci yüzyılda Boşnakları bağımsızlıklarına kavuşturan ilk kralların unvanı olan “ban”, bir Türk boyu olan Avar dilinden geçmiştir. Boşnak kimliğinin kendini idrak etmesi asıl, Fatih Sultan Mehmet zamanında, 1463’te Bosna’nın fethiyle gerçekleşmiştir. Bu dönemde Boşnaklar büyük oranda Müslüman olmuşlar ve coğrafya merkezli olarak “Bosnalı, Bosnavî” diye anılmaya başlanmışlardır. İslâmiyet’in başta Türkçe olmak üzere tekkeler, zaviyeler, camiler ve medreseler vasıtasıyla sosyal ve siyasî hayatı şekillendirdiği Osmanlı devrinde büyük oranda Türk-İslâm kültürünün etkisinde yeni bir “Boşnak” kimliği tebarüz etmiştir. Boşnak gelenek-göreneklerini oluşturan değerler büyük oranda İslâm hayat tarzıyla bağlantılıdır.⁷² Osmanlılar tarafından kurulan Türk-İslâm kimliği baskın Travnik, Mostar, Saraybosna ve Banaluka gibi şehirlerle bölgeye Anadolu’dan getirilip yerleştirilen Müslümanlar, askerî ve idarî sınıf; bölgede İslâm kökenli bir hayat tarzının hâkim olmasını sağlamıştır. İslâm kültür ve medeniyetinin en belirgin göstergesi şüphesiz mimarideki değişim olmuştur. Bölgenin idarecileri Bosna’ya cami, medrese, han, hamam, mektep, kütüphane, dükkânlar yaptırmış; zengin vakıflar kurmuşlardır. Saraybosna’da inşa edilen Gazi Hüsrev Bey Camii (1530), Ali Paşa Camii (1561); Foça’daki Alaca Cami (1550), Banaluka’daki Ferhad Paşa Camii (1579), Travnik’teki Süleymaniye Camii, yine Saraybosna’daki Gazi Hüsrev Bey Hamamı ve Gazi Hüsrev Bey Medresesi (1537) ile Brusa Bedesteni (1551), Mostar Köprüsü bu eserler arasında öne çıkanlardır. Dervişler de tekke ve zaviyelerde bölge halkının mânevî dünyasına hitap ederek dinî hayat ve kültürün bölgeye iyice yerleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu imar ve inşa hareketleri aynı zamanda Bosna’daki kültür ve medeniyeti oluşturan önemli değerler haline gelmiştir. Bunun yanında az da olsa Hristiyanlığın bir kolu olan Bogomilizm’in etkisinden söz edilebilir. Katolik ve Ortodoks inanç ve ahlâkını problemlili gören Boşnakların İslâm’dan önce inandıkları Bogomilizm’in Osmanlı öncesindeki kültür hayatında etkili olduğu söylenebilir. Bogomilizm’in inanç ve ahlâkî esaslarda kısmen İslâmiyet’le benzerliği Osmanlılar devrinde Boşnakların büyük bir kısmının kısa sürede Müslüman olmasına vesile olmuştur.⁷³ Katolik ve Ortodoks kiliselerinin

⁷² Bu konuda bkz. Kahramanyol, M. (2003). *Makedonya’daki Türk ve Müslüman Topluluklarının Günlük Hayat Ve Gelenekleri*. Ankara: Bosna Hersek Dostları Vakfı Yayınları; KIRBAÇ, D. A. (2012). “Tarih ve gelenek bağlamında Türkiye’de Boşnaklar”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9 (1), s. 701-7011.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İmamoviç, M. (2018). *Boşnakların Tarihi Kitabı*. (Çev. Hüseyin Gül-Cenita Özgüner). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Boşnaklar üzerindeki baskısı da İslâmiyet'in kısa sürede kabul edilmesindeki bir diğer etkidir.

Osmanlı'nın bölgeyi fethetmesi halkın hayat tarzında ve kültüründe ciddi değişiklikler meydana getirmiştir. *Kur'an*'a uygun yaşama, hayatın hemen her alanını etkilemiştir. Yeme içme, giyim kuşam, evlerin tezyinatı, kuyumculuk, halıcılık, el sanatları, süsleme gibi sahalarda yeni bir hayat tarzı meydana gelmiştir. Konuşma dilinde de ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde, Türkçenin yanında İslâmiyet'in de etkisiyle Arapça ve Farsça kökenli kelimeler de Boşnakça'da kullanılmaya başlanır.⁷⁴ Boşnakların yetiştirdiği şair ve yazarlar genellikle Türkçe yazmışlardır. Boşnak Halk Edebiyatı'nın yaygın ve sevilen şiirleri, bölgedeki deyişle "Sevdalinka"lar da büyük oranda Türklerin ve Türkçenin tesirinde kaleme alınmıştır.⁷⁵

⁷⁴ Boşnak araştırmacı Amra Dedeic Boşnakçanın gelişimine ve Boşnakça üzerindeki Türkçe etkisine dair şunları söyler:

"Boşnak dili, Güney Slâv dilidir. Bu dil, Bosna Hersek'te ve Sancak'ta yaşayan ve diasporadaki Boşnaklar tarafından konuşulur. Boşnak dili için hem Lâtin hem de Kiril alfabesi kullanılır. Boşnak dili beş diyalekttten oluşur:

1. Doğu Bosna diyalekti,
2. Batı Bosna diyalekti,
3. Doğu Hersek diyalekti,
4. Batı Hersek diyalekti,
5. Sancak diyalekti.

Boşnak dilinin Osmanlı iktidarından önceki dönemlerine ait eserler vardır. Bunlar 'stecak' denir. (Bogomil dönemindeki mezar taşlarına, ortaçağdaki kralların fermanları ve yazışmalarına ait eserler). O döneme ait metinlerde dilin en önemli özelliği daha çok kilise Slavcasına yakın olmasıdır. Bu dönemde Kiril alfabesi kullanılıyordu ama Boşnakçanın kendine özgü bir alfabesi de vardı: 'Bosancica'. Lâtin alfabesi, Avusturya-Macaristan zamanında kullanılmaya başlar. Boşnakça yazılan eserlerde Boşnakçanın dil özellikleri en çok 14. ve 15. asırdaki mezar taşlarında, adapte edilmiş Arap alfabesiyle yazılan 'alhamiyado' edebiyatında ve ortaçağdaki resmî yazışmalarda görülür. Boşnak dili, Yugoslavya'da resmî bir dil değildi, tanınmıyordu. Onun yerine Bosna-Hersek'te Sırp-Hırvat dili resmî dildi. 1992-1995 Savaşı'ndan ve yeni devlet kurulmasından sonra standart Boşnak dili resmî dil oldu. Yeni gramer kitapları, sözlükler ve imlâ kılavuzu yazıldı. Boşnak dilini Sırpçadan ve Hırvatçadan ayırt eden en önemli özellik Osmanlı döneminde Türkçe vasıtasıyla Boşnakçaya girmiş olan Arapça, Farsça ve Türkçe kökenli kelimelerdir. Bu kelimelere Boşnakçada 'Turcizmi' adı verilir. Bu kelimeler hâlen kullanılmaktadır. Bugün Bosna-Hersek'in üç resmi dili vardır: Boşnakça, Hırvatça ve Sırpça. Boşnakçadaki Turcizmi konusunun en kapsamlı olarak incelendiği eser olarak bilinen 'Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku' adlı eserinde Abdullah Skaljic, bu dile Türk dili aracılığıyla giren 8742 kelime ve kavram incelemiştir. Askerlikten, bürokrasiye, sanattan, tıbbı, yemek kültüründen atıcılığa kadar tespit ettiği otuz sekiz alandan derlediği "turcizmi" kelimelerini inceleyen Skaljic, Türkçe unsurların anlaşılmadan Halk edebiyatı ürünlerini anlayabilmenin mümkün olmadığını belirtiyor. Çünkü halk edebiyatındaki kelimeler toplayıcılar tarafından orijinal şekilleriyle korunmuşlardı. Diğer taraftan Osmanlılar Balkanlardaki dilleri serbest bırakmışlar ve bu konuda hiçbir baskı yapmamışlardı. 'Turcizmi' kelimeleri plânlı olarak ve baskıya dayalı olarak bu dillere girmediğinden tepki almamışlardı."

Kırbaç, A. D. (2012). "Tarih ve gelenek bağlamında Türkiye'de Boşnaklar", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 9 (1), s.701-703. Ayrıca bkz. Halilovic, S. (2000). *Gramatika Bosanskoga Jezika*, Zenica, 21. s. 8. Ayrıca daha antılı bilgi için bk. Skaljic, A. (1989). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*.

⁷⁵ Bu konuda bkz. İyiyol, F.-Çatovic, A. (2012). "Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/1, s. 246-264.

Bosna'da; Mehmed Nergisî (ö. 1635), Mostarlı Şeyh Fevzî (ö. 1747), Ahmed Vahdetî (ö. 1598), *Fusûsü'l-Hikem* şârihi Abdullah Bosnevî (ö. 1644) gibi büyük şair ve ilim adamları yetişmiştir.

3.1. Boşnak Kimliği

Boşnakların tarihî, kültürel ve dinî kimlikleri hakkında bilgi veren romancılar milliyetin oluşmasında dini, etnik aidiyetin önüne çıkartırlar. Etnik kimliğin oluşmasında en önemli etken dindir. Daha sonra sırasıyla coğrafya ve dil gelir. Bu bağlamda, Boşnak kimliğinin tarihine dair detaylı bilgi veren yazarlar Ayşe Kulin ve Nurten Ertul'dur.

Ayşe Kulin; *Sevdalinka*'da etnik aidiyet ve kimliğin oluşmasında inancı ilk sıraya koyar. Yazar; Bogomilizm, Şamanizm, Alevilik ve Zerdüştlüğün yanında Müslümanlığın da Boşnak milletinin oluşumunda etkili olduğunu belirtir. Kendi soyunun ilk Bosna Kralı Ban Kulin'e dayandığını ifade eden Kulin, Bosna Savaşı'nı anlattığı romanı *Sevdalinka*'nın “Boşnaklar- Yayçe, 1180-1190” başlıklı kısmında romandaki Boşnak milliyetçi karakterler Burhan ve Raif aracılığıyla Boşnakların tarihine, ilk krallarına dair bilgiler verir. Boşnak tarihini İslâm öncesine dayandıran ve bu yılları idealize eden yazar, Boşnak tarihinin İslâm öncesi devirlerinin genel bir panoramasını da çizer. Ban Kulin, zamanında Boşnakların ilk bağımsız devletini kurmuş bir liderdir. Onun krallığı zamanında Boşnaklar bir millet haline gelmeye başlamışlardır. Romanın bu kısmında vaka örgütünün dışına çıkıp Boşnakların bağımsız olduğu süreci anlatan Kulin; Boşnakların zamanla bölgeye gelen İliryalılar, Avarlar, Gotlar, Slavlar, Hunlar ve Alanların birbirlerine karışmasıyla ortaya çıkan bir kavim olduğunu da ifade eder: “Aynı dili konuşan Slavlar'ın doğuda yaşayanları kendilerini Sırp olarak tanımlamış, kuzeybatı bölgesine ve Adriyatik sahiline yerleşenlere Hırvat denmişti. Boşnak ise, Bosna nehrinin adını taşıyan dağlık ve ormanlık bölgenin halkına verilen isimdi.” (Kulin, 1999: 238)

Boşnakların Travnik, Yayçe, Srebrenica ve Sarayevo'yu kapsayan Bosna bölgesinde yaşadıklarını ifade eden Kulin; önceleri Slavlar gibi onların da çok tanrılı dinlere inandıklarını, bölgeye hükmeden Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabulüyle bu dine girdiklerini belirtir. Boşnak kimliğinin oluşumunda etkili olan bir diğer husus da feodalizmdir. Sekizinci yüzyılda bölgeye hâkim olan Frenklerin etkisiyle Hırvatlarla birlikte Katolik inancını kabul eden Boşnaklar; Fransız etkisiyle

o güne kadar benimsemiş oldukları aşiret sistemini bırakıp feodalizme geçiş yapmışlardır. On ikinci yüzyılda Macarların Bosna'yı ele geçirmesi Boşnaklar için tarihî bir dönüm noktası olmuştur. Uzak ve sarp dağlarla çevrili Bosna'nın Macaristan'dan idare edilemeyeceğini anlayan Macarlar bölgenin idaresini Bosnalı bir "ban"a, yani Stefan'a verirler. Bu da bağımsızlık yolunu açan bir adım olmuştur. Bosna'yı işgal eden Macar Kralı Kolomon'un ölümünden yetmiş yıl sonra, Boşnaklar, Ban Kulin önderliğinde o sırada bağlı oldukları Sırbistan Zupan'ına başkaldırarak, bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. (Kulin, 1999: 239)

Ban Kulin, kırk yıl boyunca barış içinde yaşattığı Boşnaklar arasında birliği sağlar. Ticarî anlaşmalar neticesinde halkını zenginleştirir. Boşnak soyluları paylaştıkları topraklar üzerinde birbirleriyle çekişmeden yaşamaya başlarlar. Kendisine "ulu" ünvanı da verilen Ban Kulin; Boşnakların bağımsızlığının sadece ekonomik refahtan ve siyasî nüfuzdan ibaret olmayacağını bilen bir kraldır. (Kulin, 1999: 246-247) Boşnakların kendi kimlik ve kültürlerini muhafaza edebilmeleri için Bogololizm inancına mensup Bosna Kilisesi'nin Macaristan, Sırbistan ve Hırvatistan Kilisesinden bağımsız olması gerekmektedir. Bu doğrultuda adımlar atan Ban Kulin, ilgili devletler ve Papalıkla karşı karşıya gelir. Kurduğu ittifaklar sayesinde Bosna Kilisesi'ni Macaristan, Dubrovnik merkezli Başpiskoposluk'tan ayrılıp özerkliğine kavuşur. Ban'a göre; kilisenin Vatikan, Dubrovnik ve Bizans'a bağlı olmadan faaliyet yürütmesi hem bağımsızlık hem de Boşnak halkının kendi inançlarını, yani Bogomilizm mezhebinin yaşamaları için önemlidir. (Kulin, 1999: 278-279) Fakat Papalık bunu kabul etmez. Daha sonra Papa III. Innocent'in Bosna'ya bir Haçlı Ordusu göndermesiyle barış yılları sona erer. Boşnaklar için baskı ve zulüm dolu yıllar başlar. Bu yıllarda Boşnaklar baskı ve zulümlere rağmen kendi kimliklerini muhafaza ederler. Osmanlı'nın bölgeye gelmesiyle Boşnaklar esas kimliklerine kavuşurlar. Haçlı katliamı yıllarını anlatıcı-yazar romanda şöyle tasvir eder:

"Neydi acaba insanı böylesine açgözlü, şiddet yanlısı ve dövüşken yapan? Etrafına sadece sevgi ve şefkat ilham etmiş bir peygamberin getirdiği din adına, gökten indirilmiş melekler gibi parlayan şövalyeler bir yıldır talan ediyorlardı Balkanlar'ı. Bağları bahçeleri dağıtıyor, kadınların ırzına geçiyor, erkekleri öldürüyorlardı. Allah adına yapıyorlardı bu işleri. Tvrtko hep düşünüyor ama çözüm veya yanıt bulamıyordu. Ara sıra Dyed'in sözleri takılıyordu aklına, 'Güç ve para, süsler, mücevherler, zengin giysiler, ağır yemekler insanı ruhumdan, Tanrısından koparıp şeytanın mekânına çeker. Dünya nimetleri şeytan işidir. Allah'a yakın olmak istiyorsan, sakın ve sade ol.'" (Kulin, 1999: 290)

Bu satırlar, her ne kadar 1203 yılında gerçekleşse de aynı zamanda Sırpların, Bosna Savaşı sırasında Hz İsa adına Müslüman Boşnakları katletmesine de bir göndermedir. Bu ifadeler aynı zamanda Bosna Savaşı'nın ekonomik ve dinî sebeplerine yönelik sert bir eleştiriyi de içeriğinde barındırır.

Yazara göre, Boşnakların tarih boyunca kimsenin toprağı ve dininde gözü olmamıştır. Dinî inançlarda başkalarını zorlamamışlardır. Buna rağmen varoluşlarından beri barış yüzü görmemişlerdir. Haçlılar, Ortodokslar, Katolikler, Macarlar ve Sırp tarih boyunca kendi din ve inançlarına geçmeleri için Boşnakları zorlamışlardır. Ticaret hayatının zenginliğinin yanında zengin yeraltı madenleri bakımından da zengin olan ülkeye Osmanlılar bile bu yüzden “göz dikmişler”dir. Yazar, Osmanlıların gemilerin karkasını inşa ettikleri sağlam tahtaların bol olduğu ormanlardan dolayı Bosna'ya göz diktiklerini iddia eder. Yazarın bölgeye medeniyet ve barış götüren Osmanlı'yı “ emperyalist” bir devlet olarak nitelendirmesi çok ilginçtir. (Kulin, 1999: 239)

Romanda dikkat çeken bir diğer husus da Boşnakların vatan sevgisine her şeyden fazla önem vermesidir. Burhan, eşi Nimeta'nın kendisini aldattığını öğrendiğinde dahi, önceliğini Bosna'nın kurtuluşuna verecek kadar vatanperverdir. Burhan, bu mahut hadise üzerine evi terk edip Bosna'yı kurtarmak isteyen milislere katılır. Onda vatanseverlik diğer bütün kıymetlerin, duyguların önüne geçebilecek kadar güçlüdür. Romanda Boşnak milliyetçiliğinin temsilcilerinden biri olan Burhan'ın kendisinden af dilemeye gelen Nimeta'ya söylediğı şu cümleler Boşnaklar için vatanın ne kadar önemli olduğunu da gösterir:

“Ama benim için tek bir şeyin önemi var, o da Bosna'nın kurtuluşu. (...) Beni buraya gelmeden önce kızdıran, üzen, sevindiren her şey önemini yitirdi. (...) ...Olmasaydı şimdi içimi doldurmakta olan duyguları, o korkunç hırsı, kini, nefreti, var olma tutkusunu, Boşnak olmak ve Boşnak kalmak olgusunu hiç bilmeyecektim” (Kulin, 1999: 154).

Romanda Boşnak milliyetçisi olan Raif de, Bosna Savaşı sırasında yapılan düşmanlık ve yaşanan soykırımın sebebini Sırp ve Hırvatların Boşnak kimliğini kabul etmelerine bağlar: “Çünkü oğlum, onların gözünde Boşnak diye bir kimlik yok. Sırp'lar'a sorarsan biz Osmanlı baskısı altında din değiştirmiş Sırp'lar'ız. Hırvatlar'a sorarsan, Katolik'ten dönme Hırvat'ız. Bu yalanı utanmadan içlerine sindirip sonra da topraklarımıza göz dikiyorlar.” (Kulin, 1999: 108)

Ayşe Kulin; *Umut* romanında Zeki Salih ve çocukları üzerinden de Boşnakların vatanlarına bağlılıklarını özellikle vurgular. Zeki Salih için İstanbul “yeni vatan”, Bosna ise daima özlemle hatırlayacağı “eski vatan”dır. Kendisini iki vatanlı olarak tarif eden Zeki Salih Bosna’daki “Beyliği”, zenginliği bırakmak zorunda kalıp İstanbul’a gelince uzun bir süre bu yeni hayata ve şehre alışamaz. Çevresinden eski itibarlı günlerindeki tavırları görememesi de bir etkindir bu alışamamada. İlkelerinden, hayat tarzından taviz vermeyerek bu yeni vatanda tutunmaya çalışır. Dost canlısı olması, cömertliği, fakirlere destek çıkması ve güvenilir kişiliği sayesinde kısa sürede İstanbul’daki yeni çevresi tarafından da sevilir. Zeki Salih Bey; çocukları Nusret, Saadet ve Muho’ya vatan sevgisinin önemine dair nasihatte bulunur:

“Annenizle benim iki vatanımız oldu. Birinde doğduk diğesinde öleceğiz. Sizin tek bir vatanınız var. Bu vatanı çok sevin, dağını taşıni her şeyden, hatta kendinizden de çok sevin ki kimse gelip elinizden almasın. İleride, ihtiyar olduğunuzda inşallah, emrihak doğduğunuz toprakta nasip olsun sizlere.” (Kulin, 2008: 5)

Zeki Salih’in çocukları babalarının bu nasihatini dinlemiş ve bu “yeni vatanı” benimsemişlerdir. Girit’in Yunanlılar tarafından işgalini protesto için Beyazıt Meydanı’nda yapılan yürüyüşe katılırlar. Bu yürüyüş sırasındaki tutumlarıyla bir yerde Girit üzerinden kaybettikleri vatana borçlarını öderler. (Kulin, 2008: 14).

Ayşe Kulin’in *Umut* romanında Müslüman Boşnaklar, Bosna topraklarının efendisidir. “Gururlarına, şereflerine, sözlerine ve dinlerinde pek düşkünderler. İslâm’ın ve Sultan’ın sadık kullarıdır’lar. Osmanlı’nın “aydınlık yüzleri’dirler. Yaşadıkları topluma örneklik teşkil ederler, belirli bir düzen içinde yaşarlar. Aileler unvan ve itibarları ne olursa olsun “padişaha biat ve yasalara riayet” ederler. Aynı romanda Boşnakların inatçılığından da bahsedilir. Romanın ana kahramanı Zeki Salih’in kızı Saadet için “Boşnak damarı tutmuş bir dağ keçisi” benzetmesi yapılır. (Kulin, 2008: 359)

Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanında da Boşnak kimliğinin oluşumunda Hristiyanlığın bir mezhebi olan Bogomilizm ile Müslümanlığın etkili olduğu ifade edilir. (Ertul, 2007: 11) Romanda Bosnalı Müslüman kanaat önderlerinden Musa Çetiç, Tito dönemindeki baskıları anlatırken Boşnak kimliğini oluşturan değerler arasında İslâmiyet, tekkeler, zaviyeler, tarikatler, *Kur’an* kursları, vakıflar, medreseler, başörtüsü ve camileri zikreder. (Ertul, 2007: 150-151) Anlatıcı-yazar roman boyunca

Boşnak Müslümanlar için kültür ve kimliği korumada ilk sırada gelen etkenin, değer in İslâmiyet olduğunu vurgular. Boşnakların millî kimliklerinden uzaklaşmamak için İslâm'a sımsıkı sarılmaları gerektiği; Macin Salimoviç, Aliya İzzetbegoviç, Musa Çetiç, Sultan II. Abdülhamit gibi tarihî kişiler üzerinden vurgulanır. (Ertul, 2007: 156) Boşnaklar Bogomilizm mezhebine inandıkları için Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar tarafından dışlanıp düşman kabul edilmişlerdir. On beşinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Müslümanlığı kabul etmelerinden ötürü Ortodoks ve Katolikler tarafından dışlanmışlardır. Yazara göre bu dışlanma da, onların “Boşnak” kimliğiyle tezahür etmelerini sağlamıştır. (Ertul, 2007: 28-29)

Boşnak kimliğinin oluşumuna dair bilgi veren yazarlara göre Boşnak kimliğinin, diğer bir deyişle Boşnak milletinin oluşumunda din önemli bir faktördür. Daha sonra sırasıyla coğrafya ve dil gelir. Ama aslolan Boşnaklar için her zaman din olmuştur. Diğer “Slav” kavimlerinden onları ayıran da tarih boyunca inandıkları değerler olmuştur. Boşnaklar için vatan ve devlet kutsaldır. Onların nazarında devlete itaat, yasalara riayet ve Allah’a inanmak aynı öneme sahiptir.

3.2. Boşnaklarda Gelenek ve Görenekler

Bosna ve Boşnakları konu edinen 1970 sonrası Türk romanında Boşnakların gelenek-göreneklerinden de bahsedilir. Özellikle, günlük hayatları, mutfak kültürü, evlenme ve sünnet merasimlerine dair verilen bilgiler dikkat çekicidir.

Boşnak geleneklerine yer veren ilk roman, Selma Fındıklı’nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi* isimli eseridir. Romanda 93 Harbinden sonra Bosna’dan önce İstanbul’a, daha sonra Bursa’ya göç etmek zorunda kalan Firuz Ağa, burada gördüğü adetleri Bosna’daki adetlerle karşılaştırır ve garip bulur. Özellikle suya atılan dilek kâğıtlarını yadırgar:

“Ne duydum ne de gördüm bugüne dek suya dilekçe atıldığını. On beş yıl bitiyor ama yabancıyız daha bu memlekete. Biz onlara uzak duruyoruz onlar bize. ‘Bitli muhacirler’ değil miyiz? -Benim küçük oğlan da yapar sık sık bunu. Mektepte başı dara düştükçe... (Fındıklı, 1997: 114)

Firuz Ağa; yeni dâhil olduğu muhitteki kültür ve inanç değerlerini, yetiştiği coğrafyanınkiyle mukayese eder. Ağa’nın farklı ve garip bulduğu adetlerden biri de ölünün sene-i devriyesinde yapılan merasimlerdir. Romanda bu farklılık şu cümlelerle anlatılır:

“Güz güneşi altında ocağı yakıp oturmuş başına. Küçük bir kazanda helva kavuruyor Salih için. Geleneklerimizi de yitirdik memleketten çıktık çıkalı. Tekne dolusu hamur yoğurur, mis gibi lokum kızartılırdı ölülerimiz için. Unutuldu gitti hepsi. Yalnız helva var şimdi... Toprağımızı Nemçe’li aldı, geleneklerimizi de Hüdavendigâr Vilayeti... Kimden kime şekva edeyim? (Fındıklı, 1997: 121)

İçi vatan hasretiyle yanıp kavrulan Firuz Ağa aslında bu yeni dahil olduğu çevredeki herkese, her şeye yabancısıdır. İçinden gurbet duygusunu bir türlü atamaz. Yabancılaşma çekmesinin sebebi biraz da bu gurbet hissidir. Bosna’da genelde görücü usulü evlilik yapıldığından gençlerin kendi eşlerini kendilerinin bulması da romanda yadırganan bir başka adettir. (Fındıklı, 1997: 136)

Ayşe Kulin; *Sevdalinka* romanında Stefan’ın evlilik törenini anlatırken Boşnakların kökünün Orta Asya’ya dayandığı bilgisine yer verir. Boşnakların bazı adetleri bu sebepten Orta Asya’daki kültürle benzer. Romanda bahsedilen düğün merasimi Boşnakların kadim, geleneksel düğün törenidir:

“Stefan ile Marina’nın düğün törenleri Bosna Kilisesi’nde yapıldı. Dyed tarafından kutsandılar. Evlilikleri, Saray bahçesinde ve Saray’ı çevreleyen sokaklarda kutlandı. Hum, Zeta, Raska asillerinin de davetli olduğu düğün üç gün sürdü. Halk büyük bir coşku içinde, genç prenslerinin evlenme törenine katkıda bulundu. Köylerden, kasabalardan, üzerlerinde en güzel elbiseleri, çalgıları ve armağanlarıyla akın akın geldi Boşnaklar. Armağanlarını Saray bahçesinin kapısına yığdılar. Hevenk hevenk üzüm, karpuzlar, besili tavuklar, keçiler... Tüm armağanlar saray aşçıları tarafından değerlendirilip, yeniden halka sunuldu. Bosnalılar, kırmızı zemin üzerine sırma bezekli, koyu mavi kısa abalarını, desenli çarıklerini giyip, püsküllerle süslenmiş pelerinlerini sırtlarına alıp geldiler düğün yerine. Kadınlar, yan yatırdıkları püsküllü başlıkları, çedik denen yumuşacık potinleri, rengârenk ipliklerle işlenmiş beyaz dekolte bluzlarıyla eşlik ediyorlardı erkeklere. Üç gün boyunca, çalgı çalıp dans ettiler, horon teptiler, şarkılar söylediler.

Tvrtko bir ara, Kremsin ve Mijda ile bahçe kapısından dışarı süzülüp halkın arasına karıştı. Halk olmuş horon tepen gençlerle birlikte zıplayarak dönmeye başladı.

Pazar yerinde kocaman bir ateş yakılmıştı, birçok genç çift, önce bir dua okuyor, sonra birlikte, el ele ateşin üstünden atlıyorlardı. Orta Asya’dan Balkanlar’a taşınmış şaman alışkanlıkları hâlâ sürdürülüyordu Boşnaklar’ın arasında.

Düğünleri prensin düğünü ile aynı tarihe düşen gençler, büyük bir coşku ile kendi evliliklerini de kutluyorlardı bu mutlu günde. Dyed, tam yirmi bir genci evlendirmişti aynı gün.” (Kulin, 1999: 266)

Burada bahsedilen yöneticilerin düğün sırasında halkla iç içe olması, fakirlere yardım etmesi, evliliğin duayla kutsanması gibi adetleri İslâmiyet devrindeki Boşnak adetlerinde de görürüz.

Ayten Aygen'in *Rumeli Benimdi* romanında Abdülkadir ile Mücevher'in evliliği anlatılırken Makedonya'daki Boşnak ve diğer etnik unsurların ortak kültürlerinin bir yansıması olan düğün adetleri uzun uzun anlatılır. Önce erkek tarafı kız tarafına dostlar aracılığıyla kızlarını istemeye gelecekleri haberini gönderirler. Kız ilk istemede verilmez. Sonra nişan konulur. Nişan için erkek tarafı hediyeler hazırlar. Zamanın âdeti gereği hediyeler bohçalara, kutulara konulur ve araçlarla gönderilir. Çeyiz ve gelinlik kız tarafına aittir. Adetler gereği kırmızı gelinlik giyilir. Romandaki Mücevher, yeni modaya özenerek kırmızı gelinlik giymek istemediği için onun istediği tarz bir gelinliği Selanik'ten getirtirler. Düğün hazırlığının bir başka aşaması ise şehirdeki bütün evlerin bayraklarla süslenmesidir. Âyanların düğününde kişiye özel davetiye gerekmez, bütün şehir zaten düğüne davetli kabul edilir. Sokaklar temizlenir. Makedon, Bulgar, Arnavut, Yahudi ayırım yapmadan herkes düğüne katılır. Sonra gelin alayı düzenlenir. Erkek tarafının görevlendirdiği bir kişi gelini almaya gelir. Gelin davul ve zurnalar eşliğinde baba evinden çıkar ve yeni evine doğru yola koyulur. Gelin geldiğinde kayınpederi İştîp Ayanı Ali Bey "Olmaz öyle şey! Gâvur gelini gibi beyaza ne gerek var, kırmızının suyu mu çıktı?" diye tepki gösterir. (Aygen, 2003: 47) Gelinin kırmızı yerine beyaz gelinlik giymesi onu kızdırmıştır. Ama oğlunun isteği üzerine tatsızlık çıkmasın diye sineye çeker. Sonra nikâh kıyılır. Geline kıymet biçilir. Abdülkadir, Mücevher'e bin altın kıymet biçmiştir. Şerbetler içilir, ikramlarda bulunulur. Damat, nikâh anına kadar gelini yakından göremez, "koltuk" âdeti gereği gelinle ilk kez koltukta yüz yüze gelir. Burada yüzgörömlüğünü takar. Koltuktan sonra yemekler yenir ve gelin alayı yola koyulur. En önde gelin arabası, hemen arkasında beylerin arabaları, sonra İştîp halkı gelinle damadın yerleşeceği eve geçerler. Burada toplananlar alayı görünce davul ve zurna eşliğinde oynamaya başlarlar. Gelin ve güvey ortaya alınır, etrafında daire oluşturulup horon tepilir. Türkçe, Arnavutça ve Makedonca şarkılar söylenir. Sirtaki oynanır. Akşam eve geçilir ve erik rakısı eşliğinde İstanbul şarkıları terennüm edilir. Ertesi günü bağlar gidilir, bir diğer gün ava çıkılır. (Aygen, 2003: 45-48)

Rumeli Benimdi romanında doğum adetlerinden de bahis vardır. O zamanki toplum anlayışı gereği erkek çocuklar makbuldür. Türk ve Boşnaklar için erkek çocuk bir “ayrıcalık sebebi”dir. Çocuk doğduğunda Hoca çağrılır, kulağına Ezan okunur ve sonra ismi verilir. Akabinde dualar edilip şerbetler içilir. Sonra meydanda baba ve dede sirtaki oynar, seyredenler “hurra” diye bağırıp alkış tutarlar. Kazanlar kaynar, yemek yenilir, fakirlere odun ve erzak dağıtılır. (Aygen, 2003: 53, 55). Kazanlar dolusu pilavlar, etler ve börekler yaptırılıp halka dağıtılır. Vardar Nehri kenarında sazlar çalınır, şarkılar söylenir. (Aygen, 2003: 72) Kendi ailesinin hayat hikâyesini romanlaştırmış olan Ayten Aygen, romanda günlük hayatla, toplumsal yaşam tarzıyla ilgili çarpıcı bilgiler verir. Romanda bahsedilen bir diğer adet de sünnet merasimleridir. İştîp’te çok coşkulu geçen, adeta bayram gibi kutlanan sünnet törenlerinin özelliği romanda şu şekilde anlatılır:

“Çocuklara sünnet entarilerinin yanında günlük elbiseler de alınır; davul zurnaya haber gider, sünnet evine bayrak çekilir, kapısına da gelin teli bağlanırdı ki, böylece düğün evi belli olsun... Davulcu çalmaya başladığında bütün çocuklar kapı önünde toplanır, sünnet çocuğunun dışarıya çıkmasını beklerlerdi. Küçük çocuk dışarı çıktığında, babası, bekleyen çocuklara küçük renkli kâğıtlara sarılmış şekerleri dağıtıp, davulcu ve zurnacının eline de üç-beş akçe sıkıştırırdı. Sünnetten sonra çocuğa hediyeler verilirdi. Genelde kirveliği Ali Bey yapar [romanda bahsedilen İştîp Âyanı], çocuğun yastığının altına bir altın bırakırdı.” (Aygen, 2003: 151)

Sünnet merasimleri o kadar önem verilir ki çocukların kirveliliğini en üst yönetici olan âyanlar yapar. Romanda bahsedilen bir diğer ayrıntı da sünnet düğünlerini genelde dedelerin yapmasıdır. (Aygen, 2003: 152)

Bosna Savaşı’nı bir çocuğun yazdığı günlüklerden hareketle anlatan *Zlata’nın Öyküsü* romanında da modern dönemdeki Boşnak adetlerinden bahsedilir. Romanın kahramanı Zlata çok iyi bir öğrencidir. Onun başarısının sebebi büyükbabası ve büyükannesinin o henüz 3 yaşındayken kendisine okuma yazmayı öğretmesidir. Anlatıcı yazara göre; “Saraybosna’da çocuklara okula başlamadan önce okuma yazma öğretmek bir gelenek”tir. (Ulurmak, 2005: 18) Farklı etnik ve dini grupların yaşadığı Balkanlarda özel günler de bir arada kutlanır. Hristiyanlara ait Noel’i, Müslüman olan Zlata’nın ailesi de kutlar. Her yıl yılbaşı partileri düzenlerler. 1991 yılında Yugoslavya’nın dağılışı sürecinde iç savaş başlayınca aile yılbaşı partisi düzenleyemez. (Ulurmak, 2005: 31) Yazarın Boşnak adetlerine yeterince vakıf

olmadığını, genelgeçer bilgileri romanda ”Boşnaklar arasında adet haline gelmiştir.” tarzında verdiğini de belirtelim.

Bosna ve Boşnakların detaylı bir şekilde anlatıldığı Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanında Boşnak geleneklerine uygun olduğu özellikle vurgulanan bir düğün tasviri vardır. Anlatıcı, Boşnak topluluklarında görülen düğün geleneklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

“Boşnaklarda gençler birbirini severlerse evlenirler. Siz anlaştıktan sonra biz de gidip kızı isteriz. Arada aracılar olur. Bu görüşmeler gizli yürütülür. Başlık parası yoktur, ancak kız yüklü bir çeyiz getirir. Nişan, kızın evinde yapılır. Nikâhı buranın en lüks Avrupa otelinde yaparız. Kına gecesinden sonra gelini alır, gezdiririz. Ancak burada Türkiye’de olduğu gibi bayrak taşımayız. Düğünlerde çingenelerin müziği eşliğinde eğlence yapılır, yemekler yenilir. Gelin önce gelinlik giyer ardından da geleneksel oryantal denilen Osmanlı kaftanıyla tören sürer. Baba evinden çıkarken üzerine leblebi, şeker, pirinç atılır. Koca evinde sandalye üstünde döndürülür. Anadolu’da olduğu gibi hamam töreni yapmayız. Gerdeğe düğün törenleri bittikten sonra girilir. Gelin ile damat aynaya baktırılır, gerdek öncesinde. Damat gelinin elinden şerbet içer. Gerdekte bir gece geçirilir, daha sonra gelin divan durur. İki gün gözünü yerden kaldırmaz. Gelini baba evine yılda beş altı defa yatıya gönderebilirsin. Genellikle yeni evliler kayınvalide ve kayınpederle birlikte yaşarlar. (Ertul, 2007: 136)

Boşnaklarda soy, asalet çok önemlidir. Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanının kadın kahramanlarından Ante, oğlunun soylu bir ailenin güzel kızı olan Nada’yla evlenmesinden çok mutlu olur. Eşine, gelinlerinin soyunu anlatırken bir yandan da kendi asaletiyle gurur duyar:

“Nada, benim soyumdan. Bizler Bogomillikten İslâmiyet’e dönen ilk Boşnak ailelerdeniz. Bosna krallığına dayanır soyumuz. Fatih Sultan Mehmet Han’ımızdan bu yana da her zaman özel bir ilgiye ve cömertliğe mazhar olduk. Buradaki pek çok çiftlik ile henüz görmediğim pek çok konak aileme Osmanlı Payitahtı’nın hediyesidir.” (Ertul, 2007: 135)

Ayşe Kulin’in *Umut* romanında Bosna Beylerinin hayat tarzı ve geleneklerine yer verilir. Romanın ilk kısımlarında Travnik Ovası Beyi Zeki Salih Kulinoviç’in geçmişinden bahsedilirken Boşnak adet ve geleneklerinden söz edilir. Bosna’da beylerin iş yapması ayıp sayılır. Beyler çalışmaz, topraklarının, mahsullerinin ve iratlarının gelirleriyle idare ederler. Avlanır, hayratlar yaptırır, fakir fukaraya yardımlarda bulunur, erzak ve para dağıtırlar, evlenecek kızlara çeyiz düzerler. Özellikle Ramazan ayında iftar sofraları açarlar. Bu iyilikleri karşılıksızdır, sadece saygı beyanı” kabul ederler. (Kulin, 2008: 10) Zeki Salih’in eşi Gül Hanım soylu ve

zengin bir aileye mensuptur. Banya Luka’da çok geniş arazilerin sahibi olan Gümüşiç ailesinden Murat Bey’in kızıdır. Karı-koca, iki ailenin de kökenleri de on ikinci yüzyıla uzanır. Bosna’daki ilk krallığı kuran soylu ailelere dayanır kökenleri ve bununla iftihar ederler. (Kulin, 2008: 11) Kulin’in naklettiğine göre Boşnakların “şehirli” kısmındaki aileler için çocukları kız ve erkek diye ayırmak yoktur. Köylü, şehirli ayrımı Boşnaklar için önemlidir. Şehirlilik asaletin ve kültürlü olmanın bir diğer adıdır. Bosna’da Osmanlı’nın diğer bölgelerinde olduğu gibi çok eşlilik de yoktur. Mahallelerde komşular arasındaki ilişkilerde “kaçgöç” görülmez, herkes birbirine güvenir. İslâm’a ve Padişaha çok bağlıdırlar. Boşnaklar yasalara tam uyum sağlarlar. (Kulin, 2008: 11)

Zeki Salih ve ailesi, Bosna’da alıştıkları hayatı ve geleneklerini geride bırakmak zorunda kaldıkları için İstanbul’daki yaşam şekline adapte olmaya çalışırlar. Bu yeni hayat tarzı onlara çok zor gelir. Zeki Salih Bey, her Boşnak ailesinde yapıldığı gibi, çocuklarının modern ve dini eğitimi bir arada almalarına özen gösterir. Bosnalı Müslümanların hayatını şekillendiren, terbiye yönteminde, aile içi değerlerin oluşmasında ilk sırada İslâmiyet’in geldiğini bilen Zeki Salih; kendisi dinî kuralları hassasiyetle yerine getiremese bile akşamları eve gelince çocuklarının namaz kılıp kılmadıklarını sorar. (Kulin, 2008: 5) Aile fertlerinin dinî değerlere bağlı olmasını ister; çünkü Boşnaklarda dinî terbiye çocuklar için, aile için çok önemlidir. Çocuklarına bir yandan da eski yazıyı öğretir. Zeki Salih dindar bir insan olmasına rağmen akşamları bazen meyhanede, bazen de evde içki içer. (Kulin, 2008: 45) *Umut*’ta Zeki Salih’in Bosna’yı unutmak ve yeni vatanına intibak etmek için yaşadığı zorluklar anlatılırken Boşnak geleneklerinden şu şekilde bahsedilir:

“Travnik’te, Banya Luka’da ve Saraybosna’da yürüdüğü yollarda herkes kenara çekilip saygıyla önünü iliklerken, İstanbul’da görünmez adam olmuştu. Ağır Rumeli aksanını düzeltemediği için, alışveriş ederken dahi İstanbulluların kendiyile dalga geçmesinden çekiniyor, akrabalarının dışında yeni dostlar edinmiyor, çok az konuşuyor ve daha da içine kapanıyordu. Onu tek mutlu eden zamanlar, bayramlar ve Ramazan ayıydı. Bayramlarda, tıpkı memleketinde yaptığı gibi, evinin önündeki sokağa bir uçtan öteki uca, upuzun bir masa kurduruyor, üzerini envai çeşit yemeklerle, çorbayla, kuzu etiyle, zerdeyle, hoşaflla İstanbulluların pek aşına olmadıkları piruhi, piryan, reşediye ve ille de sevdican baklavayla donatıyor ve mahalleliye bayram ziyafeti çekiyordu. Ramazanda ise, aynı sofraya bu kez İftar zamanı kuruluyordu. Annesi ve karısı Zeki Salih’e, İstanbul’da kimsenin ondan bu ikramı beklemediğini anlatamıyorlardı. Nerede yaşarsa yaşasın, mübarek Ramazan’da mahalleliyi doyurmak, onun vazifesiydi. Zeki Salih, bu işten o kadar keyif alıyordu ki,

sonunda akrabaları ve karısı, işine hiç karışmamaya karar verdiler.” (Kulin, 2008: 11-12)

Zeki Salih Bey, İstanbul’a yerleştikten sonra Boşnak geleneklerini burada da yaşatmaya çalışır. Cömerttir, muhtaç olanlara yardımda bulunur. Ramazan ayında yoksullara sofraya kurar, evinde misafir ağırlar. Geleneklerine oldukça bağlı olan Zeki Salih ailesi Sultanahmet’te satın aldıkları konağa yerleşince istedikleri gibi bir hayatı yaşamaya başlarlar. Zeki Salih, artık Türkçeyi öğrenmiştir. Konuşurken teleffuzundan dolayı yadırganacağını düşünmez. Gül Hanım ise ablası ve akrabalarına yakın olan bu evi çok sevmiştir. Evin içini kendilerine göre düzenlerler. Misafirleri hiç eksik olmaz. Gelen misafirler için Boşnak adetleri gereği evde “şlivovica” bulundurulur, sevdican baklava açarlar. (Kulin, 2008: 102-103) Boşnakların meşhur böreği, gelen misafirlere özellikle ikram edilir. (Kulin, 2008: 191) Gül Hanım’a göre Boşnak mutfağının vaz geçilmezi olan balkabaklı Boşnak böreği yapmayı bilmeyene Boşnak denmez. Oğlu Nusret’in eşine Boşnak adetlerine bigâne kaldığı için kanı bir türlü ısınmaz. İlk torunu Semra doğduğunda annesine öğretemediklerini torununa öğretmek ister. “Namazı da, duayı da, nakışı da, Boşnak yemeklerini de, şarkılarımızı da, türkülerimizi de, âdetlerimizi de, hepsini sana öğretirim, şirin yüzlü torunum.” (Kulin, 2008: 253) dese de gelini dadı olarak bir Alman tutar ve Gül Hanım bir kere daha hayal kırıklığına uğrar.

Romanda Boşnak böreğinin nasıl yapıldığı ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Hamur iyice kıvamını tutturdudan sonra merdaneyle zar gibi incecik oluncaya kadar açılır. Sonra bu yufka içine gerekli malzemeler konulur ve muska gibi sarılır. Bir çanak süte yumurta kırılır, tereyağı eklenir. Bu karışım iyice çırpılır ve muskaların üzerine serpilir. (Kulin, 2008: 254) Boşnaklarda adettir, komşular hediye gönderdiği zaman komşunun kabı boş iade edilmez, içine muhakkak Boşnak böreği eklenir. Değer verilen kişilere de Boşnak böreği ikram edilir. (Kulin, 2008: 255)

Zeki Salih’in İstanbul’da intibak edemediği bir diğer husus da kadın ve erkeklerin aynı mecliste bulunmamasıdır. Bosna’da “kaç-göç” yoktur ama Rami’de otururken komşularının “kaç-göç”ünü hayretle karşılamıştır. Geleneklerine bağlı olan Zeki Salih’in festen ayrılması zor olmuştur. Bosna’daki deyişle festen ayrılma zamanında “doştoları” yani heyheyleri tutar. Kafasına asla “gâvur şapkası” geçirmeyeceğine dair yeminler eden Zeki Salih, şapkayı mecburen giydiği ilk gün

kendisini çırılçıplak hisseder, utanç içinde başını öne eğer. Bu sırada gördüğü kısa kollu, kısa etekli kadınlar da onu rahatsız eder. Eşi Gül Hanım'ın başını hiç açmaması aklına gelir, sevinir, “maazallah o da asrî giyinse ne yapardım” diye düşünür. (Kulin, 2008: 102) Geleneklerine düşkün olan Zeki Salih, kızı Saadet'in okuldan sonra doğrudan eve gelmeyip şekerçi dükkânında oturmasına da içerler, sinirlenir ve kızını okuldan almaya karar verir.

Romanda Zeki Salih ailesinin evinin en yaşlısı ve akıllısı Hamma Nine'dir. Abdestli, mütevekkil, ağzı dualı bir kadındır. Herkes ona saygı duyar, onun sözünü dinler. Hamma Nine'nin her derde devası vardır. Saadet'in şekerçi dükkânına okuldan sonra uğraması üzerine babası okuldan almaya karar verince babasını ikna edip okula dönmesini sağlaması için annesine yalvarır. Annesi cevaben “Her işte bir hayır vardır, yanımda otur, benden yemek yapmasını, Hamma'dan yufka açmasını öğren. Çeyizine bir iki parça bohça işle. Bak eline iki yıldır iğne iplik almıyorsun. Kız kısmına ev işlerini öğrenmek, okumaktan daha çok yakışır.” der. Bu cevap, o dönem Boşnaklar arasında kızlara bakış açısını da verir. Hamma da aynı doğrultuda fikirler söyler. İlla okumak isteyen, bunun için okuldan alırlarsa intihar edeceğini söyleyen torunu Saadet'e Hamma şöyle cevap verir: “Biraz akıllı ol, babalara ve kocalara karşı gelinmez. Onlar suçlusun dedi miydi öylesin artık.” Hamma'nın bu ifadeleri de aynı bakış açısıyla paraleldir. (Kulin, 2008: 105)

Aynı romanda Boşnakların her bahar gelenek haline getirdikleri “teferiç”ten (piknik) bahsedilir. Bosna'dan İstanbul'a göç eden Zeki Salih ve ailesi de bahar ayı geldiğinde muhakkak pikniğe çıkarlar. Bu piknikte yakın akrabalar da bulunur. Aileler sofra örtülerini yan yana yayarlar. Gençler ve çocuklar kurulan salıncaklarda sallanır, sonra hep birlikte dere boyunda yürüyüş yaparlar. (Kulin, 2008: 107)

Umut romanında bahsedilen bir diğer adet de Boşnaklarda akraba evliliğinin hoş karşılanmamasıdır. Hatta akraba evliliği Boşnaklar için mahzurlu ve ayıp bir şeydir. Perihan'ın ağabey-kardeş ilişkisiyle büyüdükları halasının torunu Muhittin'e ilgi duyması üzerine Muhittin ona akraba evliliğinin iyi bir şey olmadığını anlatır. (Kulin, 2008: 151) Romanda bahsedilen bir başka adet de baba oğulun eski bir Boşnak oyunu olan “kolo”yu karşılıklı oynamasıdır. Özellikle keyifli olduklarında, kutlayacak bir şey olduğunda bütün aile toplanır. Yenilir içilir, Rumeli türküleri söylenir. Boşnakça

şarkılar terennüm edilir ve kolo oynanır. *Umut* romanında bir nikâh merasimi sonrasında aile toplanır ve kolo oynanır. (Kulin, 2008: 353)

Romanlarda Boşnaklar'ın gelenekleriyle ilgili öne çıkartılan husus örf ve adetlere bağlılığın dine bağlılık kadar önemli olmasıdır. Ailenin devamı biraz da geleneklerin devamına bağlıdır. Bosna'dan İstanbul'a veya Anadolu'nun muhtelif şehirlerine göç eden aileler Boşnak adetlerine uygun bir hayat tarzı yaşamaya gayret ederler. Boşnaklar dindardır, cömerttir, misafirperverdir. Komuşuluk ve akrabalık ilişkisine çok önem verirler. Boşnakların düğün ve sünnet adetleri kendilerine mahsustur. Bu tip merasimleri farklı din ve etnik unsurların bir araya geldiği bir şenlik şeklinde yaparlar. İslâm öncesi gelenekleri şekillendiren Bogomilizm'ken, İslâm sonrasında Müslümanlık ve Türk örf-adetleri Boşnak gelenekleri üzerinde etkili olmuştur.

3.3. Boşnaklarda Dinî Hayat

Boşnakların tarihî süreçte inandıkları iki din olmuştur: Hristiyanlık ve Müslümanlık. On iki ve on beşinci asırlar arasında Hristiyanlığın Bogomilizm mezhebine inanan Boşnaklar, 1463 sonrası İslâm'la tanışmışlar ve kısa sürede bu dini benimsemişlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere İslâmiyet'in Bosna'nın mimarisine tesiri büyük olmuştur. Bunun yanında sosyal, siyasî ve kültürel hayat büyük oranda İslâm inançlarının etkisinde teşekkül etmiştir. Boşnak kimliğinin oluşumunda İslâmiyet'in etkisi çok büyük olmuştur. Bosna'daki dinî hayatla ilgili ayrıntılı ve geniş bilgi Ayşe Kulin'le Nurten Ertul'un romanlarında karşımıza çıkar. Bosna, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslâmiyet'e mensup olanların asırlarca bir arada huzur içinde yaşadığı bir ülkedir. Osmanlı asırlarının sona erişti farklı dinler arasında var olan barış iklimini de ortadan kaldırmıştır. Osmanlı hâkimiyeti öncesinde ve Osmanlı idaresinin sona erdiği 1878 sonrasında din, özellikle de Hristiyanlığın mezhepleri olan Katoliklik ve Ortodoksluk, diğer dinler üzerinde bir baskı ve zulüm aracı olmuştur.

Boşnakların dinî hayatına dair en geniş bilgi Ayşe Kulin'in Bosna Savaşı'nı anlattığı *Sevdalinka* romanında yer alır. Fatih'in Bosna'yı fethetmesi sonrasında Boşnakların büyük kısmı Müslümanlığı kabul etmiş ve devletin uzak sınırlarında Hristiyan dünyasına karşı adeta bir kale kurulmuştur. Yazar Bosna tarihini anlatırken Boşnakların sosyal, kültürel ve siyasî hayatını baştan sona değiştiren İslâmlaşma sürecini de anlatır. *Sevdalinka* romanında Boşnak milliyetçisi olarak yer alan Burhan

ve Raif'e göre Boşnak kimliğinin oluşmasında farklı din ve inançlardan etkilenecek oluşan ve Hristiyanlığın reformist bir anlayışını temsil eden Bogomilizm'in etkisi büyüktür. Bir diğer önemli etken de Müslümanlıktır. "Bogomil inançlarına çok yakın bir dindir Müslümanlık." düşüncesinde olan yazara göre bu yakınlık Boşnakların İslâmiyet'i kabulünde etkili olmuştur. Yazara göre Boşnaklar ilk inandıkları dine benzediği için Müslüman olmuşlardır. Burhan, cephede yaralı bir şekilde ambulans bekleyen oğlu Fiko'nun "... Biz niye Müslüman olduk? Hristiyan'ken niye döndük?" sorusuna babası cevap vermez. Anlatıcı-yazar burada devreye girer ve "Boşnakların neden Müslüman oldukları şu anda umurunda bile değildi Burhan'ın. Olmasalardı, belki de başlarına bu işlerin gelmeyeceğini düşünüyordu. O zaman bu Sırp kasapları ya da kalles Hırvatlar ne bahane bulacaklardı acaba onları yerlerinden etmek için?" diye düşündüğünü belirtir. Dayısı Raif cevaplar Fiko'nun sorusunu. Dayı, yeğenine Bosna'nın İslâmlaşma süreci hakkında bilgiler verir:

"Bogomil inançlarına çok yakın bir dindir Müslümanlık. Anadolu denen topraklarda, Osmanlı İmparatorluğu kurulmuştu, biliyorsun. Türkler akınlar düzenlerken, ufak ufak göç de etmeye başlamışlar Balkanlar'a. Bu göçler meğer Osmanlıların fetih propagandalarıymış. Fethetmeyi düşündükleri topraklara, önceden Anadolu dervişlerini gönderip, gönül kazanırlarmış. (...) Orta çağ, Hristiyanlığın en karanlık dönemi. Papa, Roma'ya bağlı Katolik Kilisesi adına, Patrik de, Bizans'a bağlı Ortodoks Kilisesi adına canına okuyor Bogomillerin. Onlara yapılan eziyetin haddi hesabı yok. Boşnaklar inatçı adamlar. Kıyımlara, işkencelere, eziyetlere rağmen vazgeçmiyorlar inançlarından. (Kulin, 1999: 296) Kendi kiliselerinden çekmedikleri kalmayan Bogomiller, inançları arasındada da bu kadar benzerlik olduğuna görünce Müslüman olurlar..." (Kulin, 1999: 297-298)

Yazara göre Boşnakların İslâm'ı tercih etmesinde Osmanlı'nın hoş görüş politikası kadar Katolik ve Ortodoksların Bogomil olan Boşnaklara baskı yapmasının da büyük rolü vardır. Boşnakları diğer Slav topluluklarından ayıran en bariz hususiyetin "din", yani Müslümanlık olduğuna dikkat çeken Ayşe Kulin, fiiliyattaki dinî hayat yerine romanda kendince kurguladığı bir din anlayışının Boşnaklar arasında yaygın olduğunu söyler. Bosna'daki İslâm anlayışı ile Anadolu'daki İslâm anlayışı arasında farklar olduğunu vurgular. Ona göre; Boşnakların İslâm anlayışı "Arap İslâmiyet'inden ayrılan Anadolu Müslümanlarının tasavvuf felsefesini ve Alevilerin Tanrı'ya yaklaşımını andıran bir din anlayışı"dır. Bu inanç şekli bir yandan da eski Boşnak dini olan Bogomilizm ve Zerdüştlükten izler taşır. Bu din, "şekilsel

teferruattan çok içsel derinliğe önem veren” bir anlayıştır. Romanda Boşnakların eski inançları şu şekilde detaylandırılır:

“Oysa Boşnaklar’ın kendilerine özgü bir mezhepleri, din ve ahlâk anlayışları vardı. Kiliseleri, diğer kiliseler gibi zengin değildi, her türlü süsten arındırılmış yerlerdi. Papazların önünde diz çöküp haç çıkartmazlardı. Günah, asla çıkartmazlardı. Vaftiz edilmezlerdi. Pazar ayınlarına gitmezlerdi. Yılın yalnızca belirli birkaç gününde yapılan ayinlerde, şarap içilmez, ancak ekmeğin bölünerek herkese dağıtıldığı bir tören yapılırdı. Ortadoğu dinlerinden izler taşıyan, bazı pagan seremonileri ve değişik anlayışları olan bir tarikatı bu. Bu tarikata gönül verenlere Bogomil deniyordu. Din büyüklerine ‘dede’ karşılığı bir kelime olan ‘dyed’ diye hitap ediyorlardı. Bogomil inançlarına göre, içinde yaşadığımız dünya ve dünyevi zenginlikler şeytanın bir aldatmacasıydı. Bu nedenle rahipleri, üstünde çok sade bir urbayla dolaşırdı. Tanrı egemenliğinin, ancak manevi alanda varolduğuna inandıkları için, Boşnaklar’ın gözünde iç disiplin, doğruluk, dürüstlük, verilen sözün tutulması, iyilik ve şefkat çok büyük önem taşırdı. Dinlerine bağlı sofular, disiplinlerini kaybetmemek için, asla içki içmezlerdi. Çok dindarları et bile yemezdi. Belli zamanlarda oruç tutarlardı: Bir Hristiyan tarikatı olmalarına, İsa’yı peygamber kabul etmelerine rağmen, mucizelere ve İsa Peygamber’in Allah’ın oğlu olduğuna inanmıyorlardı. Bu inançlarından vazgeçemedikleri için de, yıllar boyunca, Katolikler’den ve Ortodokslar’dan çekmedikleri kalmamıştı. Aynı tarihlerde, Anadolu’da yayılmakta olan hoşgörölü, sevecen, insancıl nitelikleriyle Arap İslâmiyeti’nden ayrılan Anadolu Müslümanları’nın tasavvuf felsefesini ve Aleviler’in Tanrı’ya yaklaşımını andıran bir din anlayışı idi bu.” (Kulin, 1999: 234-236)

Boşnakların başına geçen prensler, yani “banlar Katolik olmalarına rağmen bağımsızlığını sembolü olması ve “öz kimlik” oluşturmamasından ötürü Bosna Kilisesi’ni daima koruyup kollamışlardır. İlk Boşnak kralı olan Ban Kulin de önce ülkesini bağımsızlığa kavuşturmuş, daha sonra ise Bosna’nın geleceği için hayatî öneme sahip olan kiliseyi özerkleştirmiştir. (Kulin, 1999: 236)

Ayşe Kulin’in romanda ısrarla Türkleri ve Boşnakları ayırmaya çalıştığı, din anlayışlarının bile benzemediğini öne sürmesi ilginçtir. Boşnakların İslâm anlayışının Anadolu’daki Sünnî İslâm inancıyla benzeşmediğini vurgulaması; onların İslâm anlayışını Şamanizm, Bogomilizm, Alevilik ve Zerdüştlükle özdeşleştirmesi dikkat çekicidir. Romanda bahsedilen bu din anlayışının Boşnak Müslümanların din anlayışlarıyla ilgisi olmadığını rahatlıkla söylebiliriz. Bosna’daki din anlayışının bir hülasesi olan Aliya İzzetbegoviç’in *Doğu ve Batı Arasında İslâm* isimli eseri bu durumun tam tersini gösterir. Aynı şekilde Bosna’daki dinî yayınlara, ilmiyal kitaplarına bakıldığı vakit Anadolu Sünnî İslâm anlayışının çok kuvvetli bir şekilde

bölgede, hatta bütün Balkanlarda vücut bulduğu görülür.⁷⁶ Bunun yanında şunu da belirtmek gerekir ki Boşnak Müslümanlar arasında “Türk”lük her zaman bir üst kimlik olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Batı ve eski Boşnak kaynakları Boşnakları “Türk” olarak nitelendirirler. Kulin ise eserlerinde ısrarla bu ayrımcı tavrını sürdürür. Yaklaşık dört asırlık Osmanlı hükümrancılığı onun için sadece Boşnakların bölgenin efendisi olması, farklı etnik ve dinî toplulukların bir arada yaşadığı barış yıllarıdır. Yazarın dört asırlık süreyi dikkate almadan Boşnakları özellikle İslâm dışı bir çizgiye kaydırması, eski inanç çizgisini öne çıkartması oldukça tartışılmalıdır.

Boşnak-Müslüman, Boşnak-Türk ayrımı romanda özellikle vurgulanır. Nimeta’nın eşi Burhan, oğlu Fiko ve kardeşi Raif arasında geçen diyaloglar bu ayrımı göstermeye matuftur:

“Mesele dedi Raif, ‘Asırlar boyunca, bu topraklarda Sırlar, Hırvatlar ve Boşnaklar iç içe yaşadılar.

‘Boşnaklarla Müslümanları mı kastediyorsun, dayı?’

Tito’ya kadar Bosnalı Müslüman’a Boşnak denirdi, oğlum. Müslüman olmak başkadır, Boşnak olmak başka. Dünyanın her tarafında Müslümanlar var. Türkler; İranlılar, Araplar, Endonezyalılar, daha pek çok İnsan Müslüman, tıpkı bizim gibi. Neden Hırvatlar’a Katolik, Sırlar’a da Ortodoks demiyorlar da bize Müslüman diyorlar anlamak mümkün değil.’

‘Bunda anlamayacak ne var?’ dedi Burhan. ‘Boşnak tanımının anlamını değiştiriyorlar çaktırmadan. Bizim etnik kimliğimizi silecekler, dinsel kimliğimizle kalıvereceğiz. O zaman dokuz asırlık yurdumuza, hemen sahip çıkacaklar da onun için. Müslüman damgası yedik miydi, Avrupa’dan kovulmak daha kolay ne de olsa.’

‘Ama biz Müslümanız, dedi Fiko.

‘Elbette Müslümanız: Ve hep öyle kalacağız evelallah. Ama biz, ayrıca Boşnak’ız yeğen. Bizim adımız Boşnak. Boşnaklar da Müslüman olur. Bunu böyle bil yeğen.” (Kulin, 1999: 106)

Aynı romanda romanda Fiko’nun Boşnaklar “Çaresiz Müslüman olmuşlar, desene dayı?” suali üzerine Raif, Boşnakların Müslüman olma sürecini şöyle anlatır:

⁷⁶ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. İzzetbegović, A. (2015). *Doğru ve Batı Arasında İslâm*; Çev. Salih Şaban. İstanbul: Klasik Yay.; Šabanović, H. (1973). *Književnost Muslimana BiH na Orijentalnim Jezicima*, Sarajevo; Saltaga, F. (1991). *Muslimanska nacija u Jugoslaviji, porijeklo, Islâm, kultura, povijest, politika*, Sarajevo; Asćeric, T. I. (2018). *Bosna’da Dervişler ve İslâm: Müslüman Bosna Toplumunun Oluşumunda Tasavvufi Boyutlar*, Çev. Haris Macic ve Özge Kobak. İstanbul: Ketebe Yayınevi.

“Çaresizlikten değil.’ Raif, Fiko’nun bir şeyi iyi anlamasını istiyordu. ‘Eğer Katolikliği seçselerdi, Osmanlı’ya hiç fark etmezdi. Din baskısı yapmıyordu Osmanlı, onun derdi vergisini toplamaktı. İbadetlerinde serbest kalmak şartıyla, Osmanlı defterlerine Müslüman olarak geçmeleri teklif edilmiş. Hristiyan olarak kaydedildikleri takdirde, yine Katolik ya da Ortodoks kiliselerinin baskısı altında kalacaklarını düşünen Boşnaklar, bu teklifi kabul etmişler. İslâmlaşma bir gecede olmamış, Fiko. Yüzyıllara yayılmış. On beşinci yüzyılın sonlarına doğru, Bosna’da Müslümanlar’ın sayısı Hristiyanlar’ın sekizde biriyken, on altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bir de bakıyorsun Boşnaklar’ın yarısı Müslüman olmuş.” (Kulin, 1999: 298-299)

Haçlı zulmünün yanında Katolik ve Ortodoksların baskısı Boşnakların din değiştirmesinde etkili olmuştur. Katolik olan son Boşnak Kralı Stefan Tomaşević Osmanlı akıncıları karşısında çaresiz kalınca Papa’ya mektup gönderip aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakmalarını ve kendilerine yardım gönderilmesini ister. Daha önce bölgeye Haçlı ordusu gönderen Papa bu çağrıya kulak vermez. Bosna halkının İslâmiyet’i kabulü ve bölgenin Türk hâkimiyetine girişi romanda Raif’in anlatımıyla şu şekilde nakledilir:

“Fatih Sultan Mehmet’in askerleri, 20 Mayıs 1463’te, Bobovaç’da Boşnak Kalesi’ni aldıktan sonra, Boşnak Kralı kuzeye doğru kaçarken, ellerini göğe kaldırmış dua ediyorlardı bir ağızdan. Sesleri gökyüzüne ilahi bir koro gibi yükseliyordu. Bir çığır açılıyordu Bosna’da. Kilisenin mezaliminden illallah demiş Boşnaklar, sevecen, hoşgörülü, filozof dervişleri bağırarlara basıyordu. Dini inançları yüzünden öldürülmek, kesilmek, yağma edilmek, işkence yoktu. İnanamıyorlardı duyduklarına... Osmanlı Sultanı dinlerine karışmayacaktı... Vergilerini versinlerdi... Osmanlı ordusuna asker yetiştirsinlerdi... Bosna Nehri’nin tüm kolları pırıl pırıl parlıyordu güneşin ışınlarıyla, altın gibi. Fiko, Milačka’nın altın rengi sularında hiç durmadan yüzüyordu. O kulaç atarken sulara, Anadolu akın akın iniyordu Balkanlar’a. Karaman beyliği yörelerinden, Tokat’tan, Mardin’den, Konya’dan geliyorlardı. Konyarlar... Akkoyunlular... Karadeniz’in kuzeyinden Peçenekler...” (Kulin, 1999: 300)

Bütün bunların yanında Ayşe Kulin’in romanlarında Müslüman kimliğine sahip çıkan Boşnak kahramanları vardır. Yazar roman kahramanlarındaki Müslümanlık vurgusunu genelde yaşlılar ve kadınlar üzerinden verir. Romandaki yaşlı kimseler geleneksel değerlere sahip çıkarlar. Belirtmek gerekirse bu bahsediş, hayatın her alanına tatbik edilen bir din değil, daha çok kültürel bir din anlayışıdır. *Sevdalinka*’daki Raziyanım oğlu Raifle kızı Nimeta’nın içki içtiğini görünce ikaz eder: “...İçme evladım, iyi bir Müslüman ol, içki içeceğine git namazını kıl” (Kulin, 1999: 112). Raziyanım romanda geleneklerine bağlı, dinî değerlerden taviz vermeyen, disiplinli, ailesine düşkün bir Boşnak hanımefendisidir. Roman kahramanlarından Nimeta’nın

Müslümanlığı da “Arap İslâmiyet’inden ayrılan Anadolu Müslümanlarının tasavvuf felsefesini ve Alevilerin Tanrı’ya yaklaşımını andıran bir din anlayışı”dır Kulin’e göre (Kulin, 1999: 250). Nimeta, her ne kadar dinî değerlere uygun bir yaşam sürmese, hatta eşine ihanet etse bile roman içinde zor durumda kaldığı zamanlarda Müslüman kimliğine sığınır. Kocasının ihanetini öğrendikten sonra özgürlük mücadelesine katılır. Hemen peşinden oğlu Fiko da babasının peşinden giderek evi terk eder. Oğlunun bir çatışmada yaralandığı haberi üzerine Nimeta, oğlu ve kocasını kurtarmak için çaresizce mücadele eder. Bu çaresizlik anında annesine ait *Kur’an*’ı eline alıp şöyle dua eder: “Allah’ım oğlumu kurtar... Allah’ım bak sana Kitap üstüne yemin ediyorum. Oğlumu kurtar, onu bana sağ salım geri getir; bir daha Stefan’ı hiç ama hiç görmeyeceğim. Şartlar ne olursa olsun görmeyeceğim onu.”(Kulin,1999: 229)

Ayşe Kulin’in *Umut* romanındaki Zeki Salih, her ne kadar dinî kurallara riayet etmeyen biri olsa da çocuklarının İslâmî bir eğitim almalarını, *Kur’an* okuyup namaz kılmalarını ister. Etrafta açık seçik gezenleri gördükçe eşinin başörtülü olmasına şükreder, çok sevinir. (Kulin, 2008: 8, 102) Ramazan ayında iftarlar tertip eder, sofralar kurar, muhtaçlara yardım eder. *Umut* romanında Zeki Salih ailesinin en yaşlısı ve akıllısı Hamma Nine’dir. O da aynen *Sevdalinka*’daki Raziyanım gibi abdestli, mütevekkil, ağzı dualı bir kadındır.(Kulin, 1999: 105) Zeki Salih’in eşi Gül Hanım da son derece dindar bir kadındır. Başörtüsünü hiç çıkartmaz. Çocuklarının namaz kılması ve *Kur’an* okuması için çabalar. (Kulin, 2008: 102)

Ayşe Kulin, *Sevdalinka*’da Hırvatistan’daki savaş devam ederken Boşnakların “İslâm’a mahsus bir tevekkülle” başlarına gelecekleri beklediğini yazar. Bosna katliamı sırasında Bosna halkının azmini, dayanma gücünü Müslümanlık arttırmıştır: “Bosna’da insanlar gergin ama sakindi. Belki de İslâm’a mahsus bir tevekkülle, başlarına çok yakında gelecek olan belayı vakar ve sabırla bekliyorlardı” (Kulin, 1999: 91)

Kulin, Bosna Savaşı sırasında sırf Müslüman oldukları için Bosnalıların Hırvat ve Sırp'lardan tarafından katledildiğini özellikle vurgular.

Ana kahramanlarından Mücevher Hanım’ın Boşnak kökenli olduğu Ayten Aygen’in *Rumeli Benimdi* romanında Rumeli Müslümanlarının dinlerine çok bağlı olduğundan bahsedilir. Dinî inanç ve hassasiyetler, Balkanlarda gündelik hayat kadar gelenekleri de büyük oranda şekillendirmiştir. “Beş vakit namaz kılmak ve oruç

tutmak onlar için bir zevkti”r. İştîp ve Köprülü’de Ramazan ayı sevinçle karşılanır, yardımseverlik önplana çıkartılır. Çiftliklerde fakirlere erzak dağıtılır, fakir çocuklar bayram öncesinde özellikle giydirilir. Boşnak Mükrimin Bey’in kızı olan Mücevher de İştîp Ayanı Ali Bey’in oğlu Abdülkadir’le evlidir. Oldukça yardımsever ve cömert biridir. Mücevher Hanım yoksul çocukların giyecekleri kunduraları kendi elleriyle seçer. Yaşlı fakirlere mest ve lastik hediye eder.

Âyanlıkta bayram ise ayrı bir güzeldir. Bayramda bütün âyanlığa zekât dağıtılır. Kışlık yakacaklar da ihmal edilmez. Romandaki ana kahramanlar iki yönleriyle öne çıkartılır: Dine bağlılık ve cömertlik. Romanda dinin sosyal hayatı etkilemesine verilen bir başka örnek de Boşnak Mikrimin Bey’in Hacca gidip döndükten sonra evinin kapısını yeşile boyatmasıdır. Hacca gidenlerin isminin başına bundan sonra “hacı” sıfatı da eklenir. Hacılık, halk tarafından çok makbul ve muhterem bir şeydir, yazarın deyişiyle “adeta rütbe etkisi” yapar. (Aygen, 2003: 147) Hacıların toplum üzerindeki etkileri çok büyüktür.

Romanının ana kahramanlarından Boşnak kökenli Mücevher Hanım ve ailesi dine, dinî geleneklere çok bağlıdır. Çocuklar ilk doğduğunda da eve hocalar çağırılmış, çocuğun kulağına *Ezan* okunarak ismi verilmiş, dualar edilmiş, ziyafetler verilmiş, fakir fukaraya yardımlar yapılmıştır. (Aygen, 2003: 53, 55) Mücevher, eşi devlet görevi için İstanbul’da bulunduğu sırada çocuklarının dinî bir eğitim alması için elinden geleni yapar. Kızlarına hocalar tutar, onların *Kur’an* dersleri almalarını sağlar. Bunun yanında hat, hesap (matematik, geometri), resim ve hayat bilgisi dersleri de verir. (Aygen, 2003: 113)

Kayınpederi ve kayınbiraderi asılan, eşi zehirlenen Mücevher Hanım “Allah’a giden yol”da teselli bulur ve Melamîliğe intisap eder. Halkın yoğun talebi üzerine bir de cami yaptırır. Kendisi istemese dahi halk camiye “Koca Hanım Camii” ismini verir. (Aygen, 2003: 179-182) Âyanlığın kaldırılıp yeni bir düzen getirilerek kazalara kaymakam atanması üzerine Mücevher Hanım bütünüyle Melamîliğe yönelir. Her şeyden elini eteğini çeker. Mallarını çocuklarına dağıtır, paralarını fukaraya verir. Dergâha gider, ayinlere katılır. Allah’a dua edip “vahdet’in neşesi”ni bulur. (Aygen, 2003: 211)

Romanda bölge insanının dinî değerlere verdiği önemin yanında camilerin sosyal ve kültürel hayattaki merkezi rolüne ilişkin değerlendirmeler de yapılır. Köprülü

şehrinin uzak mahallelerinde camideki *Ezan* sesi duyulmayınca halk şikâyet eder. Âyan Osman Ağa'nın önderliğinde şehrin kenar mahallesinde halk yeni bir cami yaptırır. Yeni yapılan bu caminin etrafı zamanla kıymete biner. Şehrin kırmızı kiremitleri ve çiçek bahçeleriyle meşhur en güzel evleri oraya yapılır. Genellikle bu evlerin sahipleri Boşnak ve Arnavut'turlar. Ramazanlarda teravihten sonra her gece farklı birinin evinde toplanılıp sohbetler yapılır. Bayramlarda öğlen yemeği Âyan konağında verilir. Bilinen, duyulan bütün yemekler yapıp misafirlere ikram edilir. Halk için ise sıbyan mektebinin bahçesinde toplanılıp yemekler dağıtılır. Çocuklar için Köprülü Çayırı'nda salıncaklar kurulur, renkli pamuk helvaları, horoz şekerleri, kadıboğan denilen pandispanyalar, “tezpişti” diye isimlendirilen pekmezli cevizli kekler satılır. (Aygen, 2003: 121-122)

Müslümanlığın Boşnaklar için bir var oluş meselesi olduğu Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanında da ifade edilir: “Hepimiz Aliya'nın yolundan gideceğiz... Müslüman Boşnak kimliğini yeryüzünden sildirmeyeceğiz!..” (Ertul, 2007: 156) Romanda Müslüman kanaat önderlerinden Musa Çetiç'in Tito dönemine dair eleştirilerinde de Müslümanlığın Boşnakları Boşnak yapan aslî değer olduğu ifade edilir. Tito; İslâmi mahkemeleri ve başörtüsünü yasaklamış, Müslüman çocukların *Kur'an* öğrenmesi için kurulan okulları kapatmış, camii ve medreselerde eğitim görülmesini kesin biçimde yasaklamıştır. Tekke ve zaviyeleri kapatan Tito, tarikatleri de yasadışı ilan etmiştir. Roman kahramanlarından Musa Çetiç; “Bizi biz yapan bütün değerlerimiz, tek tek elimizden alınıyor. Oysa buralar bizim kışlamız, eğitim yerimiz, kutsal mabedimizdi” (Ertul, 2007: 152) diyerek bu değerli kurumların Boşnak kimliğinin oluşmasındaki tesirlerini vurgular. Romanda Aliya İzzetbegoviç anlatılırken Boşnaklar için İslâmiyet'in ne kadar önemli olduğundan bahsedilir: “Balkanlar'da İslâmiyetin en güzel yaşandığı yer Bosna-Hersek'tir. İzzetbegoviç, her zaman İslâmi kanadın düşüncelerini anlattı. İzzetbegoviç, aynı zamanda dünya Müslümanlarının da en önemli teorisyenlerindendir.” (Ertul, 2007: 161)

Aynı romanda tarih boyunca Bosna'da faaliyet gösteren Bektaşî, Kadirî, Halvetî ve Nakşibendî gibi tarikatlarının hem bölgenin Müslümanlaşmasına hem de sosyal-ekonomik hayatın gelişmesine önemli katkılar sağladığı belirtilir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı idare ettiği yıllarda Boşnak Müslümanlar kültür ve kimliklerini muhafaza edebilmek için MND'yi (Muslumanska Narodna

Organizacija) kurarlar. Bu, Müslümanların başta dinî özerklikleri olmak üzere, hayat şartlarının düzeltilmesi için kurdukları bir partidir. (Ertul, 2007: 80) Aynı amaç doğrultusunda kurulan İlerici Müslümanlar Partisi’ni Avusturya-Macaristan Hükümeti de destekler. MND’lilere göre bu partinin her ne kadar işgalci hükümetle organik bağı olsa da onlar kendilerinin eksik bıraktığı alanları tamamlamaktadır. “Bosnalı Müslümanların, kültürel ve ekonomik açıdan ilerlemeleri için çaba harcıyor. Bunun için de devletle ilişkilerini iyi tutuyorlar”dır. (Ertul, 2007: 80) Romanda anlatıcı-yazar tarafından Müslüman toplumun önde gelenlerinden Musto Mzadiç’in bütün enerjisini “Müslüman cemaatin var olabilmesi için yapılması gereken çalışmalara ayırdığı” belirtilir. (Ertul, 2007: 106) Romandaki Müslüman kadınlardan Amine Çetiç de Saraybosna’nın bombalanması sonrasında isyan eder ve “Bırakın da biz özgür irademizle kabul ettiğimiz İslâm dinini yaşayalım. Ancak şunu unutmayın: Hiçbir Boşnak, baskılara boyun eğerek dininden dönmeyecektir!.. İsterseniz Bosna’da taş üstünde taş bırakmayın.”(Ertul, 2007: 198) diye haykırır. Bu haykırışta, İslâm’a bağlılığın derecesi görülür.

Tezin ilgili kısımlarında belirttiğimiz üzere romanlardaki dinî hayatın sosyal ve siyasî hayata etkisini gösteren önemli olgulardan biri de göç meselesidir. Balkan muhaceratinin arka planındaki esas dinamik, Müslüman ahalinin farklı bir dinin mensuplarının arasında ve hükmünde yaşamak istememeleridir. 93 Harbi sonrasında Avusturyalıların baskısının yanına Hırvat ve Sırp çetelerin de Müslüman ahaliye yönelik hareketleri eklenince Müslüman nüfusun büyük bir kısmı Bosna’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bölgenin “efendisi” ve yöneticisi olan Müslümanlar bir başka dine mensup bir devletin hâkimiyeti altında yaşamamak için Bosna’yı terk ederek İstanbul ve Anadolu’ya doğru göç ederler. Selma Fındıklı’nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi* (1997) romanında 1878’de Bosna’nın Avusturya’ya bırakılması üzerine Bosna’daki Türklerden biri olan gümüş ustası Firuz Ağa, “gâvurun hükmü altında yaşamamak” için Bosna’yı terk eder. *Rumeli’ye Veda* (2008) romanında 93 Harbi sonrasında Bosna’dan ayrılıp Yunanistan’a yerleşen Bosnalı bir aile, mübadele sonrası buradan da ayrılmak zorunda kalır. “Dili, dini, töresi farklı” olan Rum baskısından yılan aile büyükleri Türkiye’ye mübadeleyle geçerler. (s. 160-170) *Umut* romanındaki Hüsrev, Saraybosna Başçarşı’da gümüş dükkânı işletmektedir. Osmanlı’nın Bosna’yı gözden çıkardığı 1878 yılında Bosna’nın “tek kurşun atılmadan, savaşılmadan, uğruna kan dökülüp şehit olunmadan, masa başında alınan kararlarla, atılan imzalarla gâvura

bırakılması” (s. 25) sonrasında “haçın gölgesinde onursuz ve boynu bükük” yaşamamak için “kökünden, toprağından sökölüp”, evini barkını, işini gücünü bırakarak yollara düşme kararı alır. Hüsrev Bey, Travnik’te görüştüğü Zeki Salih’in kendisine “Gâvurun himayesi altına geçtikten sonra, bir hayrı kalmaz artık buraların. Ailenin yarısı zaten göçte; doğacak çocuğum Müslüman topraklarda doğsun isterim. Eskiler anlatırlar hep, gâvurun zulmünü çok çekmiştir bu aile.” (s. 26) demesi üzerine ailesiyle birlikte İstanbul’a göçer.

3.4. Boşnakça Kelime ve Deyimler

Bosna ve Boşnakları konu edinen 1970 sonrası Türk romanında Boşnakça kelime ve deyişlere çok yer verilmemiştir. Yer ve şahıs isimlerinin yanında yeme-içme kültürüyle alakalı kelimelerin Boşnakça aslına yer verilmiştir. Bunun yanında bir Türkçenin bölgedeki kullanılışını gösteren “Rumeli ağzına”, Rumelilerin konuştuğu cümle yapısına az da olsa yer verilmiştir. Attila İlhan’ın Dersaadet’te *Sabah Ezanları* romanında kendisi de bir muhacir olan Köse İsmail devrin yöneticilerine kızar ve Rumeli şivesiyle Girit, Bulgaristan ve Bosna’nın elden gitmesinin devlet işlerinden anlamayan Fethi Bey ve İttihatçılar yüzünden olduğunu belirtir. Onun eleştirilerinde Rumelililerin konuştuğu Türkçenin özellikleri görülür:

“Sen büle ne sülersin o be Abdi? Üner mi sanırsın bu yaptığınız, yoksa marifet mi? Ürriyet mürriyet, geçtiniz reiskâra, iki ayda Girit’i aldılar elinizden, yalnız Girit’i mi, ne Bosna kaldı, ne Bulgarya! Kalkmış zât-ı şaaneylen uğraşırsınız, bu mıdır dirayetiniz? Hayda be! Pirlepe’li Fethi biyciğim umur-u devletten ne anlar? Sen ne kaa anlarsın?” (İlhan, 1981: 141)

Faik Baysal’ın *Drina’da Son Gün* romanında Selmanoviç, Azamoviç, Bedroviç şeklinde geçen soyisimleri bölgede Türk ve Boşnakların yaygın bir şekilde kullandıkları soyisimlerdir. “Oğlu, zâde” anlamındaki -ć , -ić, -ević ve -ović gibi eklerle biten soyadlar bölgeden çok yaygındır⁷⁷. Romanda zaman zaman Boşnakça kelime, deyim ve diyaloglara yer verilir. Romanda yer verilen Boşnakça kelime ve cümleler şunlardır:

Mayka: Anne. (s. 8, 136, 140)

Sluvovica: Rakı, içki. (s. 9, 13, 25, 57, 58, 59, 86, 121, 123, 270, 380, 403)

⁷⁷ Bu konuda bkz. račković, Dž. (2020). *Türk Kökenli Bosna Hersek Soyadları*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Neksu prokleti: Onlara lanet olsun! Onlara. (s. 9, 19)

VrloLyepo! Ama stasi?: Çok güzel! Ama sen kimsin? (s. 18)

Birzo: Durma, hızlı ol, çabuk ol. (s. 19, 139, 190)

Yenu Vruçu: Erik rakısı. (s. 19)

Day meni yenu vruçu: Bana sıcak bir erik rakısı ver. (s. 124)

Karga değil, jalia be, jalia. (s. 20)

Umriyece: Ölecek. (s. 20, 148-149, 151)

Ko kaje Mehdi? Ko kaje: Kim söylüyor. (s. 21)

Aman sta jelis kçeri: Ne istiyorsun kızım. (s. 29)

Pusta: Zavallı (s. 30 ve s.109, 138, 140, 151)

Teta: Teyze. (s. 23, 24, 32, 129, 136)

Babo'cum, Babo'm: Baba (s. 136-137)

Çaçak: (s. 48)

Tikvenitza: Kabaklı, kabaklı börek (s. 52, 104)

Leb: Ekmek. (s. 104)

Helda (s. 104, 130, 131)

Pura: Kaçamak, palenta, polenta gibi (s. 131)

Mamaliga: polenta. (s. 104, 115)

Kompir: Patates. (s. 66, 70, 72, 76, 79, 86, 117, 130, 244, 316)

Grah: Kuru fasulye (s. 66, 235, 244)

Sir: Peynir. (s. 235)

Vlaçeniça uztupah: Mısır unu, balkabağı, fasulye gibi topraktan elde edilen ve o toprağın beslediği hayvanlardan (et, süt, yumurta) elde edilen ürünlerle yapılan yöresel yemeklerin adları. (s.67, 244)

Kevapcici: Köfte, Cevapcici Ćevapi ya da cevapčići, Balkan ülkelerinde yapılan bir tür kebab. Bosna-Hersek ve Sırbistan'da ulusal yemek sayılmaktadır. (s. 79, 80)

Raznici: Izgara (Ražnjići). (s. 79, 80)

Aşıkovanya: Oynaşma (s. 79)

Çengiya: çengi, dansöz. (s. 79)

Dingac (Dingač), Šmeredevka (Smederevka), Vugaya, Marastina (Maraština) - Şarap markaları.(s. 80)

Apanak. (s. 121, 122)

Ni danashe pisma neyma: Bugün de mektup gelmedi. (s. 132)

Sta jelis: Ne istiyorsun (s. 132)

De voyka vanrevne liyepote be: Harika bir kız. (s. 147)

Jwotje u suako vremi sladak: Hayat her zaman keyiflidir tatlıdır. (s. 149)

Uştupak’la halva od griza: Irmik helvası, Uştupak: Pişi (s. 244)

Grah, braşno, kompir, sininia: Fasulye, un, patates, buğday. (s. 244)

Meso: Et. (s. 244)

Maslo: Yağ. (s. 244)

Opanak: Geleneksel köylü ayakkabısıdır. (s. 252)

Drug ya da yoldaş: Arkadaş, dost, yoldaş. (s. 259)

Mnogosam jedan! Mnogosam jedan: Çok susadım. (s. 275)

Vatra: Ateş. (s. 350, 351, 352, 383, 384, 385, 386)

Roda dolaze: Akraba geliyor (s. 371)

Od ma biyegenis Papaz efendi.(s. 422)

Selma Fındıklı’nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi* (1997) ve *Nereye Yüreğim* (2006) romanlarındaki cümle yapıları yer yer “Türkiye Türkçesi’ndeki özne+nesne+yüklem kalıbının dışında, çoğu zaman yüklemle başlayan ve Batı dillerindeki yan cümle kurgusunu andıran tarzdadır.”⁷⁸ Yazarın; “Bir yer varmış” diyor çekinerek. ‘Hüdavendigâr vilayeti, derler kahvede... Bursa sancağı... Bir karlı dağın eteğindeymiş... Çok benzermiş bizim memlekete... Görenler öyle söylemiş hep... Çarşılar aynı... Evler aynı... Varmış birçok güzel camii...” (Fındıklı, 1997: 62); “Doksan Üç’te göçümüzü indirdiğimizde de evvelbaharıydı Dersaadet’in. Kar serpeliyordu patlamış tomurcukların üstüne. Bizimse sırtımız ince, ayacıklarımız çıplak. Ciğerimize işlerdi ayaz...” (Fındıklı, 2006: 31) cümlelerinde de görüleceği üzere zaman zaman bölgeye has bir cümle yapısı tercih edilir. Selma Fındıklı’nın kahramanları romanın belirli kısımlarında özellikle Rumeli ağzıyla konuşturulur. Yazar, roman kişilerinin isimlerini bölgedeki söyleşi tarzına uygun bir şekilde verir. Roman kahramanlarından bazıları konuşma dilinde yer aldığı gibi Salih, Salko; Murat, Muti; Şefika, Şefo; Ramiz, Ramo; Fatma, Fato; Mustafa, Muyo; Meryem, Meyro şeklinde yazılmıştır. Yazarın Bosna’ya has kullandığı bir diğer kelime de “gusla” isimli sazdır. (Fındıklı 1997: 26-27, 91, 107-108). Halay anlamındaki “kolo” (s. 104), vişne rakısı demek olan “vişna (s. 106) ve çamur anlamında “çökül, çabur” da bölgeye mahsus kullanılan kelimelerden bir diğeridir.⁷⁹

⁷⁸ Gürsel, A. (2009). “Edebiyatta Göç”, *XVI. Uluslararası KIBATEK Edebiyat Sempozyumu (Kültür ve Edebiyatta Göç ve Göçmenlik)*, Ankara, s. 26.

⁷⁹ Bu konuda bkz. Demiryürek, M. (2010). “Bir Göçün Romanı: Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), s. 139-143.

Ayşe Kulin'in Bosna Savaşını anlattığı romanın ismi "aşk şarkıları" anlamına gelen "sevdalinka"dan mülhemdir. *Sevdalinka* romanında yer verilen diğer Boşnakça kelimeler şunlardır:

Şlivovika: Erik rakısı. (s. 44)

Piryanı: Bir pilav türü, et ve pirinçle yapılan bir Boşnak yemeği.

Dyed: Din adamı, din büyüğü, dede. (s. 233, 266, 290)

Maço: Kedicik (s. 241)

Hurmacık: Bir çeçit Boşnak tatlısı. (s. 64)

Ayşe Kulin'in *Umut* romanında eski Bosna geleneklerini gösteren tatlı ve yemeklere yer verilir: Piruhi, piryan, reşediye sevdican baklava. (s. 11, 102) Ayrıca romanda yer verilen diğer Boşnakça kelimeler şunlardır:

Mayka: Anne. (s. 4)

Moybili (s. 13)

Şlivovica: Erik rakısı. (s. 101)

Doştoları tutmak: Sinirlenmek, hey heyheylenecek. (s. 102)

Boşnak böreği: (s. 191, 252, 255)

Teferiç: Piknik. (s. 107)

Kolo: Halay. (s. 353)

Zlata'nın Öyküsü romanında şahıs ve mekân isimleri Boşnakça, Sırpça, Hırvatça olarak yer alır: Braco Dayı, Melica Teyze, Slobo, Dodo, Keka, Zlata (s. 23); Mostar, Modrica, Bosanski Brod, Crnotina, Grbavica, Pale, Vrbanja, Jahorina Dağı, Vjecnica Kütüphanesi, Vaso Miskin, Dalmatinska, Moymilo, Zetra Salonu, Otes, Vodopriveda, Doprinya... Ayrıca; hurmaşiçe (Kalburabastı tatlısı. İsmi bir kalbura ya da kevgire bastırılmasından almıştır.), cevapcici (ızgara köfte),

Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanında olaylar büyük oranda Bosna'da geçmesine ve kahramanların büyük bir kısmının Boşnak olmasına rağmen Boşnakça kelime ve deyişlere çok fazla yer verilmez. Bosna'da söylenen aşk ve ayrılık şarkıları anlamında sevdalinka kelimesinin yanında (s.45, 54), halk ozanlarının söylediği meşhur "Gledaj me draga" şarkısından bahsedilir. (s. 54)

Romanlarda yer verilen Boşnakça kelime ve deyimler genel itibarıyla şehir yiyecek ve içeceklerle dairedir. Balkanlarda yemek ve içme kültürünü göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanında bu kelime ve deyişler Boşnak geleneklerini de

gösterir. Romanlardaki şahıs isimleri bölgede yaygın kullanılan isimleri göstermesi bakımından önemlidir. Romanlardaki mekân isimleri genellikle Türkçedeki kullanılış şekliyle yazılır. Bazı coğrafi isimlerde ise farklılıklar dikkati çekicidir. Saraybosna'nın içinden akan Mijacka Nehri'nin romanlarda "Milačka, Milyačka, Milečka" gibi üç farklı yazımıyla karşılaşırsınız.

3.5. Boşnak Kahramanlar

Olay ağırlıklı bir edebî tür olan romanların yapısını oluşturan unsurlar arasında mekân, zaman ve kişiler de vardır. İyi bir romancı, olayı diğer yapı unsurlarıyla mecz ederek eserini ortaya koyar. Romanlardaki olaylar, mekân zaman ve kişilerin çevresinde gelişir. Romanda kişilerin ayrıntılı bir şekilde anlatılması, onlardan tip veya karakter oluşturulması önemlidir. Roman kişileri olayı, mekânı ve zamanı aydınlatırlar.⁸⁰ Kişiler romanın ayrılmaz bir parçasıdır. Romanlardaki şahıs kadrosu, ana kişiler ve yardımcı kişiler olarak iki şekilde karşımıza çıkar. Romanlarda idealize edilen ana kahramanlar genel itibariyle yazarın dünya görüşünden, sanat anlayışından izler taşırlar. Bir yerde roman içinde yazarın sözcüsü konumundadırlar. Yazarın oluşturmak istediği dünya, ana karakterler üzerinden şekillenir.⁸¹ Aynı şekilde yazarın eleştirdiği hayat tarzı ve düşünceler de olumsuz kişiler üzerinden okuyucuya verilir. Üzerinde çalıştığımız romanlardan hareketle söyleyecek olursak Boşnak kahramanların oluşturulmasında konu kadar romancıların kökenleri de önemli olmuştur. Selma Fındıklı, Ayşe Kulin⁸² ve Nurten Ertul, romanlarında büyük oranda Boşnak kahramanlar üzerinden olayları ve mekânları kurgulamışlardır. Romanlarında Boşnak kahramanlara yer veren Orhan Kemal, Selma Fındıklı, Faik Baysal Ayten Aygen, Zülfü Livaneli, Muzaffer Kaleoğlu, Halide Alptekin gibi yazarların da bir şekilde Balkanlarla ilgisi veya bağlantısı bulunmaktadır. Tezin bu kısmında romanlarda yer verilen Boşnak kahramanları yazarların okuyucuya nasıl takdim ettiğini ele alacağız.

⁸⁰ Bkz. Tekin, M. (2004). *Roman Sanatı 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 70.

⁸¹ Aktaş, Ş. (2003). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 135 vd.

⁸² Ayşe Kulin'in romanlarındaki şahıs kadrosunu genel hatlarıyla değerlendiren bir çalışma için bkz. Bildirici, E. (2010). *Ayşe Kulin'in Romanlarında Şahıs Kadrosu*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3.5.1. Tarihî Şahsiyetler

Romanlarda Bosna tarihinde iz bırakmış bazı tarihî şahsiyetlere yer verilmiştir. Bu şahsiyetler şüphesiz yazarın tarihî gerçekliği de dikkate alarak kendi görüşlerinden hareketle yeniden kurguladıkları kişilerdir.

3.5.1.1. Silahtar Bosnalı Mustafa Paşa

Silahtarlık, ikinci vezirlik ve valilik yapan Mustafa Paşa, Sultan IV. Murad devrinin önemli devlet adamlarındandır. *Kösem Sultan II*⁸³ romanında IV. Murad'ın vefatının anlatıldığı sahnede, padişahın sadık bendelerinden ikinci vezir ve Kaptanıderya Bosnalı Mustafa Paşa'nın cenazenin başucunda Has Oda hafızlarının okuduğu *Kur'an*'ı dinlediğinden bahsedilir. (Koçu, 1972: cilt 2, s. 8) Kösem Sultan'a da sadık olan Paşa, Enderun'daki cenaze alayında da ön planda yer alır. (Koçu, 1972: 16) Paşa, silahtarlığı sırasında Sultan Murad üzerindeki etkisini kullanarak pek çok kimsenin canını kurtarmıştır. Merhametlidir, iyilik yapmayı sever. Bu özelliklerinden ötürü İstanbul halkı tarafından çok sevilir. Paşa, Anadolu'daki "mütegallibeler"den hediyeler alarak onları korur, Kösem Sultan'la birlikte mansıplar dağıtır. Mustafa Paşa'nın, sarayda ve devlet yönetiminde nüfuzu oldukça fazladır. Paşa, daha sonra Temeşvar Valisi olur. Bu görevdeyken genç, yakışıklı, işbilir ve halkın sevdiği bir devlet adamı olduğu için Kara Mustafa Paşa'nın devlet içindeki gücünü azaltmak için Kösem Sultan onun saraya damat alınıp Kubbealtı veziri yapılmasını ister. Bunun için Sultan Murad'ın tek çocuğu ve kendisinin de torunu olan Kaya Sultan'la evlenmelerini ister. Sultan Murad da sağlığında kızını paşayla evlendirmek istemiş ama hastalanınca bu evlilik bahsi kapanmıştır. Kösem Sultan bu fikrini önce Kaya Sultan'ın kâhyasına açar. "Âli Osman vezirleri arasında Kaya Sultan kızına Silahtar Mustafa Paşa gibi koca olmaz... Sultan Murad'ın evladı gibi sevdiği silahtarıydı... Bunca yıl o gazi padişaha hizmet etmiş devlet işi bilir taze yiğit vezirdir, onun yeri Temeşvar değildir, Kaya Sultanımızı alıp İstanbul'da Kubbealtı'nda oturmaktır..." diyerek kâhyaya düşüncesini açar ve onun yükselme hırsını "Bir kere sultanı alıp Kubbealtı'nda otursun, sadrazam da olur... Sen de onun sayesinde türlü nimetler görürsün... Bütün muratlarına erersin..." diyerek kışkırtır. (Koçu, 1972: 33-34)

⁸³ Koçu, R. E. (1972). *Kösem Sultan II*. İstanbul: Kervan Yayıncılık. Romana yapılan atıflar bu baskıdandır.

Kaya Sultan'ın da gönlü paşadan yanadır, muradına ermek için Sultan İbrahim'e meseleyi anlatır ve onayını alır. Kara Mustafa Paşa, bu damatlık meselesinin arka planında kendisini Sadrazamlık'tan gönderme niyetinde olan Kösem Sultan'ın olduğunu anlar. Padişahın ayaklarına kapanıp ağlayarak şunları söyler:

“Padişahım... Silahtar Mustafa Paşa, Sultan Murad'ın gayetle sevgilisiydi, onun zamanında şöhretinin tantanası gökyüzünü tutmuştu, dilediği kişiye dilediği mansıbı alırdı... Padişahının hesapsız ihsanlarıyla kanaat etmesi gerekirken kanaat etmedi... Zimmetinde pek çok hazine altını vardır... Ben defterini çıkartıp o hazine parasının hesabını sormayı düşünürdüm, sen şimdi ona sultan verip Kubbealtı'nda oturtmamı söylersin... Münasip değildir Padişahım... Ben senin vekili mutlakın vezirininim... Cümle işini bana bıraktın, bu Silahtar Paşa, İstanbul'a gelirse, ahali ve asker kulların kendisini Sultan Murad zamanında olduğu gibi sanır, ben iş göremem.” (Koçu, 1972: 34)

Yeni padişah olan Sultan İbrahim, sadrazamının isteğini kırmaz ve sözünde ısrar etmez. Kara Paşa, adaşı Silahtar Mustafa Paşa'yı gözden düşürüp devreden çıkartmak için yeniçeriler arasındaki adamlarını ulu orta konuşurup Mustafa Paşa isterse padişahın vezirlik mührünü bile alır kendisine veririz dedirtir. Bu sözlerin padişahın kulağına kadar gitmesini sağladıktan sonra Sultan İbrahim'den onun katli için ferman ister. Padişah “Ben bir mazlum ve masumun katline ferman vermem!” dese de Kara Paşa ısrar eder ve “Silahtar Paşa mazlum ve masum değildir... Bunca beytülmalı yutmuş mürtekiptir. Şimdi de adı askerin ağzında... Nizamı âlem için vücudu muzırdır!” diyerek idam fermanının onaylanmasını ister. Padişah, “Bre Kara Vezir... Vebali senin boynuna olsun.” diyerek idam kararını onaylar. Kara Vezir, kimsenin haberi olmadan Edirne Bostanbaşını yollayıp Mustafa Paşa'yı idam ettirir. Haber duyulunca Temeşvar'dan Bağdat'a ve Kırım'dan Sudan'a kadar hemen her yerde çok sevilen şöhretli paşa için dualar edilir, katili Kara Vezir de “lanet tufanı”na tutulur. (Koçu, 1972: 36-37)

Daha sonra, devlet işleriyle ilgilenmeyen Sultan İbrahim'i “rüşvetle ve kadınların saltanatı”nın hâkim olduğu memlekette “gafletle saltanat olmaz!” diyen devlet adamları ve yeniçeriler tahttan indirirler. Tahttan indirme gerekçelerinden biri de Venediklilerin Bosna civarındaki 40 kaleyi ele geçirip burada yaşayan Müslüman ahaliyi katletmesidir. (Koçu, 1972: 208)

3.5.1.2. Ban Kulin

Boşnakların ilk kralı Ban Kulin *Sevdalinka* romanında yer verilen tarihî şahsiyetlerden biridir. Ülkesine önce bağımsızlık kazandırmış, daha sonra “özkimlik” ve bağımsızlığı sembolü olarak gördüğü kilisenin bağımsızlığı için gerekli zamanın gelmesini beklemiştir. Diğer Slav kavimlerinde görülen “atak, heyecanlı, kavgacı ve küfürbaz genden onun kanında eser yoktu”r, aceleci değildir. Barışçıl biri olan Ban Kulin; halkını uyum içinde yaşatmak, ülkesine refah getirmek, orduyu güçlendirmek politikasını güder. Batı sınırından gelecek saldırıları önlemek için kız kardeşini, Hum Dükü ile evlendirir. Doğudaki komşuları olan Sırbistan Zupanı ile yakın ve dostane ilişkiler kurar. Ragusalılar (Dubrovnikliler) ile ticaret anlaşmaları yapar ve onlara Bosna’daki madenleri çıkarma izni verir. Bu sayede Bosna; bölgede “en çok ticaret yapan, en müreffeh halka sahip olan devlet” diye isim yapar. Romalılardan kalma ticaret yollarında kervanlar, sürekli maden ve kereste taşır. Bu barış yıllarında topraktan alınan mahsulün bereketi artar. Çarşılar, daha canlı ve işlevseldir. Kadınların işledikleri rengârenk geometrik desenli örtüler ve gömlekler, ustaların döktükleri pırıl pırıl bakır ve gümüş güğümler, taslar, kaplar çarşılarda satılır. Belgrad’dan, Raska’dan, Zeta’dan ve civar ülkelerden gelen tacirler vasıtasıyla çok canlı ve aktif bir ticaret hayatı oluşur. Boşnaklar kısa sürede bölgenin en zengin ve müreffeh toplumu olurlar. (Kulin, 1999: 237)

Bosna tarihinin en önemli kralı olan Ban Kulin Bosna Kilisesi’ni de özgürleştirerek Bogomil mezhebini Boşnaklar ın resmi dini ilan eder; fakat Papa’nın gönderdiği Haçlı ordularının halkını diri diri yakmasını önlemek için, 1203’te Katolikliği kabul etmek zorunda kalır, bir yıl sonra da kederinden ölür. (Kulin, 1999: 295)

3.5.1.3. Aliya İzzetbegović

Bosna’nın kurucu lideridir. Aliya üç romanda kahraman olarak karşımıza çıkar. Bosna Savaşı’nı konu edinen *Sevdalinka* romanındaki tarihî şahsiyetlerden biri de Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzet Begović’tir. Romandaki ana karakterler arasında yer almayan Aliya’yı okuyucu roman kahramanlarının değerlendirmeleri aracılığıyla tanır. Savaş başladığında ülkesinin lideri olan Aliya, ülkenin dağılmasını engellemek için mücadele eder. Özellikle Avrupa’nın desteğini arkasına alarak iç savaşı önlemek için yoğun bir diplomasi trafiği yürütür. Aliya’nın bu tavrı romanda

Nimeta ve Raif tarafından eleştirilir ve Aliya “pasif” olmakla suçlanır. Romanda Nimeta’nın çalıştığı televizyondaki basın-yayın mensuplarının konuşmaları üzerinden de onun diplomatik çabaları eleştirilir:

“Dahası da var,” dedi Sonya, ‘Bizimki iyi niyetini ispat etmek için, yerel güçlerin elindeki silahları da orduya teslim etmiş. Barıştan yana olduğunu ispat ederse, savaşı önleyeceğini sanıyor.’

‘İzetbegoviç’e yüklenip durma,’ dedi İvan. ‘Ordu da sırf ona gösteriş olsun diye Sırp çetelerinin silahlarına el koymadı mı?’

‘Ay sen yuttun mu onu?’ dedi Sonya.

‘İvan’ın yutup yutmamasının ne önemi var? İzetbegoviç yuttu, sen ona bak!’ dedi Mate.

‘Yutmak zorunda olduğunu anlayamıyorsunuz değil mi gerizekâhılar?’ dedi İvan. ‘O bir devlet adamı. Onun görevi savaştan kaçmak. İşte o kadar!’” (Kulin, 1999: 101)

Aliya; özellikle Slovenya ve Hırvatistan’ın bağımsızlığının Avrupa Birliği tarafından tanınmaması için İngilizlerin Bosna temsilcisi Lord Carrington ile birlikte uğraş verir. İzzetbegoviç’e göre Yugoslavya bölünürse Boşnaklar da kendi bağımsızlıklarını ilan edecektir. Bu da Bosnalı Sırların harekete geçmesine sebep olacağı için iç savaş kaçınılmaz olacaktır. Aliya, silahsız Boşnakların Yugoslavya ordusunun asıl gücünü oluşturan Sırlara karşı vatanlarını savunabilecek gücünün olmadığını farkındadır. Romanda onun bu çabası şu şekilde anlatılır:

“Cumhurbaşkanı Aliya İzetbegoviç, Hırvatistan ve Slovenya’nın Yugoslavya’dan kopuşlarının uluslararası camiada tanınmasını geciktirmek için elinden geleni yapıyordu. Bosna Cumhurbaşkanı bütün hazırlıklar tamamlanmadan, vaktinden evvel onaylanacak bir tanınmanın, Bosna’yı çok zor bir duruma sokacağını iyi biliyordu. Hırvatistan ve Slovenya’nın bağımsızlığı tanındığı anda, Bosna’nın da aynı şekilde davranarak Yugoslavya’dan kopması gerekecekti ki bu; Bosna sınırları içinde yaşayan Sırlar’la iç savaşı göze almak demektir. Ya da, Yugoslavya Federasyonu içinde kalacaklar, Kosova, Voyvodina ve Montenegro gibi, tamamen Sırlar’ın yumruğu altına gireceklerdi. İzetbegoviç’in bu konuda endişelerini anlayan tek bir kişi daha vardı: Yugoslavya’ya barış getirmekle görevlendirilmiş Lord Carrington.” (Kulin, 1999: 97)

Aliya roman boyunca itidalini koruyup savaşı önlemek için çaba sarf eder. Anlatıcı-yazar; Sırlar etnik temizlik yaparken bile Bosna halkının ve Aliya’nın “Batı ülkelerinin bu asırda, burunlarının dibinde böyle bir savaşa asla izin

vermeyeceklerini”; “bir zorbanın kaba güç kullanarak insanları evlerinden, yurtlarından ve canlarından etmesine” müsaade etmeyeceklerini; “İnsan onuruna yakışan, çok güzel, tatlı, hoş rüyası”nı görmekte olduklarını belirtir. (Kulin, 1999: 119) Aliya, Avrupa kamuoyunun ve uluslararası güçlerin savaşı-soykırımı önleyeceğini düşünse de “Kuzey Bosna’da dağlarda mahsur kalan on binlerce insan Sırplar’ın eline düşmesi” üzerine anlatıcı-yazarın ifadesiyle “Bosna Cumhurbaşkanı İzetbegoviç ile Saraybosna halkı, Batı’nın onları kurtaracağı rüyasından şiddetli bir silkinmeyle” uyanırlar. Her zaman ve her yerde insan hakları söylemi yapan Batı’nın Bosna’nın yardımına koşmayacağını anlamışlardır:

“Yardımlarına koşmayacaklardı, çünkü öldürülen ve işkence gören insanlar başka bir dine mensup oldukları için, Batı ülkelerinde yaşayan halkların çoğunluğu büyük bir ilgi duymuyorlardı Bosna’da olup bitene. Yardımlarına koşmayacaklardı, çünkü o uygar ülke liderlerinin menfaatlerini odaklayacakları petrol de fışkırmıyordu, bu başka dine mensup insanların topraklarında. Ve çünkü herhangi bir çatışmada, kendi ordularından bir tek genç bile ölecek olsa, demokrasi denen rejimin, seçimlerde hesap soracağını ve onlara oy kaybettireceğini biliyordu liderler. Bu nedenle, Batı ülkelerinin liderleri, durmadan bir araya geliyor, bol bol ahkâm kesiyor ve meseleye eğilmiş olmanın huzuru içinde ülkelerine geri dönüyorlardı.

Boşnaklar, Cumhurbaşkanları’yla birlikte, sonunda uyanmışlardı. Tatlı rüya bitmişti. Ne Batı ülkeleri, ne insan hakları örgütleri, ne Birleşmiş Milletler vardı onları kurtaracak. Yalnızdılar. Yapayalnızdılar. Yıllardan beri, sinsi sinsi hazırlanan düşmanları ile baş başa bırakılmışlardı.” (Kulin, 1999: 177)

Bu aşamadan sonra Aliya İzetbegoviç “Bosna’yı haritadan sildirmemek için, ülke sınırları içinde mümkün olduğunca çok insan tutma” politikasını güder. Sırpların eline esir düştüğü zaman bile vakarını muhafaza eder, ülkesinin geleceğini için elinden geleni yapar. Ayşe Kulin’in Aliya’ya karşı olumsuz bir bakış açısı olduğu roman boyunca açıkça görülür. Aliya Sırpların ülkeye getireceği tehlikenin farkında olmayan bir lider olarak tavsif edilir. Avrupa’ya fazla güvenmiş, Avrupalıların Boşnakları koruyacağına inanmıştır. Savaş başlamadan önce Aliya’nın Bosna Hersek’in yalnız olmadığını göstermek için İstanbul’daki İslâm Konferansı’na katılması da eleştirel bir dille anlatılır. Çünkü onun bu hareketi Sırpları çok kızdırmıştır.

Savaşın gölgesinde yapılan seçimleri ezici çoğunlukla kazanan Aliya’nın Cumhurbaşkanlığını Sırplar hazmedememez. Aliya’ya karşı Sırpların tavrı Yugoslavya dağılmadan önce başlamıştır. Aliya’nın Türkiye’ye yakın olması ve “bir

şeriat devleti kurmasından korkan” Sırlar onu daha önce de yıllarca hapiste çürütmüşlerdir.

Aliya, romanda fazla “iyimser” bulunur. Yazara göre Sırlar hazırlık yaparken bile onun iyimserliği devam ediyordur. Aliya, ağırlığı Sırlardan oluşan ordunun Müslümanlara, halka ateş açmayacağını düşünür. Romanda iç savaşın iyice arttığı sıralarda Raif; “İyimser Aliya’nın, 91 Ekimi’nde, televizyonda yaptığı konuşmayı hatırlıyor musunuz?” diye sorup Aliya’nın ses tonu ve el hareketlerini taklit ile onun konuşmasını aynen tekrar eder ve Balkanlarda meşhur olan “Sonun geldi Aliya. Sonun geldi Aliya” şarkısını söyler. Aliya’nın TV’deki konuşması şudur: “Karazdiç’in hayalindeki Yugoslavya’yı, bugünün dünyasında artık hiç kimse istemiyor. Sırlar’ın dışında, hiç kimse. Onun yaratmaya çalıştığı Yugoslavya’dan herkes nefret ediyor! Bu nedenle, Bosna-Hersek halkına, korkmamalarım söylemek istiyorum, savaş olmayacak! Korkmayın ve huzur içinde uyuyun!” (Kulin, 1999: 91) Romanın ikinci dereceden kahramanlarından Azra da; “Deli mi bu İzetbegoviç? Kapı kapı arıyor. Gâvur milleti Müslüman’a yardım eder mi? Şunu bil, Cumhurbaşkanı ve sen Batı’dan medet umuyorsanız, boşuna beklersiniz. Batı insan haklarını, son Müslüman da can verdikten sonra hatırlar.” (Kulin, 1999: 124) diye eleştirir. Romanda Kulin’in idelize ettiği, bir yerde kendi bakış açısını onun üzerinden anlattığı Nimeta da İzzetbogiç’in Lizbon’daki barış konferansına katılmasını “Azra haklıydı bir yerde, ne işi vardı İzetbegoviç’in gâvurların peşinde. Eli boş bile dönememişti. Hiç dönememişti İzetbegoviç.” düşünür. Cumhurbaşkanı Aliya, Lizbon dönüşünde havalimanında Sırlar tarafından esir alınır ve Sırların Saraybosna’daki en önemli karargâhları olan “Lukavika” da tutulur.

Sırp militanlar Sefer Haliloviç’in JNA komutanı Kukanjak ve emrindeki Sırp askerlerin etrafına ördüğü kuşatmayı kaldırması, el koyduğu silahları iade etmesi karşılığında Aliya ve beraberindeki heyeti salıverir. Bu takas da anlatıcı-yazar tarafından imalı bir dille eleştirilir: “İzetbegoviç, Boşnaklar’ın elinde tutsak bulunan JNA komutanı Kukanjak ile değiş tokuşu kabul etmişti. İzetbegoviç’in Boşnaklar’a iadesinin yanı sıra, Sefer Haliloviç de el koyduğu silahları, Sırlar’a iade edecekti.” (Kulin, 1999: 130)

Sırların Bosna’ya saldırması üzerine ülkesini korumak için çabalamaya devam eder. Sırp milislerce kaçırılması bile onu mücadelesinden döndürmez. Romanda

Aliya'nın büyük oranda pasif, öngörüsüz, Avrupalılara fazla güvendiği için Bosna'yı korumak için yeterli önlemleri almayan saf bir politikacı olarak tasvir edilmesi ilginçtir. Realitedeki Aliya ile uyuşmayan bu tasvirin oldukça problemlili olduğunu belirtmekte fayda var.

Zlata'nın Öyküsü romanındaki Aliya portresi de genelleyici ve rahatsız edicidir. Zlata isimli çocuk üzerinden Bosna Katliamı'ndan üstü örtülü bir şekilde Aliya da sorumlu tutulur.

Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanındaki Aliya İzzetbegoviç portresi tarihî realiteye uygundur. Aliya, roman kurgusundaki kişilerden biri değildir. Daha çok anlatıcının Bosna tarihiyle ilgili verdiği bilgilerde Boşnakların geleceğini kurtaran bir lider olarak öne çıkartılır. Dirayetli, iradeli, hassas, bilge bir liderdir. Ülkesini ve Boşnakların geleceğini kurtarmak için mücadele eden Cumhurbaşkanı Aliya, uluslararası çevrelerce de saygı duyulan, kabul gören bir liderdir. Türkiye ve İslâm âlemiyle sıkı bağlar kurmak ister. Romanda Aliya'nın gençliğine dair de bilgiler verilir. Bosna-Hersekli Müslümanlar 1939 yılında "Genç Müslümanlar" örgütünün kurup Aliya'nın etrafında birleşirler. "Dünya Boşnaklarının Yeni Lideri Aliya" başlıklı kısımda İzzetbegoviç'in Yugoslavya dönemindeki mücadeleleri konu edilir. 1945 Nisan'ında komünistlerin Saraybosna'ya girmesi üzerine Aliya ve arkadaşları gösteriler yapar, anti komünist yazılar kaleme alırlar. Bu sırada Tito tarafından yargılatırılıp 3 yıl hapse mahkûm edilir. "İslâm'ı ancak Müslüman kitlelerin yeniden canlandırabileceğini" düşünen Aliya pes etmez ve İslâm üzerine makaleler yazmaya devam eder. (Ertul, 2007: 156) Tito döneminde İslâmî değerlerin aşama aşama yasaklanması üzerine⁸⁴ Bosnalı Müslümanlar Aliya'nın mücadelesine "Hepimiz Aliya'nın yolundan gideceğiz... Müslüman Boşnak kimliğini yeryüzünden sildirmeyeceğiz!" (Ertul, 2007: 156) diyerek daha candan bir şekilde sahip çıkarlar.

Yugoslavya döneminde Boşnakların lideri olarak kabul gören Aliya, diasparadaki Boşnaklara yardımcı olmak için çalışmalar yürütür. Boşnakların inanç ve kültürünü, kimliğini korumak ve Yugoslavya yönetimi tarafından tanınmasını sağlamak için mücadele ederken 1984 yılında yayınladığı "İslâm Deklarasyonu" sebebiyle 100 gün süren bir yargılama sonucunda 14 yıl hapse mahkûm edilir. Aliya, İslâm devrimi yapmakla suçlanmaktadır. Bu sırada Bosna ve dünyanın başka

⁸⁴ Bkz. A.g.e. s. 151 vd.

yerlerindeki Müslüman Boşnakların gözü hep Aliya'nın üzerindedir. Dünya Müslümanları o dönemde İslâm âleminin en önemli teorisyenlerinden biri olan Aliya'nın mücadelesini çok yakından takip edip desteklerler. (Ertul, 2007: 160-161) Aliya ve arkadaşlarının mücadelesi neticesinde Yugoslavya döneminde hükümetin yoğun baskısına rağmen Bosna'daki Müslüman nüfus yerinde kalmış, Türkiye'ye göç etmemiştir. (Ertul, 2007: 177) Yugoslavya dağılırken “İslâmî bir devlet kurmak istemesi” suçlamasıyla Aliya 94 yıl hapis cezasıyla yargılanmaya başlar. Bosna Savaşı sırasında Cumhurbaşkanı seçilen Aliya, Boşnakları soykırımdan kurtarmak için dünya ülkeleriyle “mekik diplomasisi” yapar. İç savaşı önlemek için Batı ve İslâm ülkelerinden destek ister. Sırpların saldırıları artınca savaşın kaçınılmaz olduğunu görür ve Boşnak ordusunu kurar. Ordunun silah ihtiyacını karşılamak için müracaat ettiği İslâm ülkelerinden ret cevabı alan Aliya'ya destek Türkiye'den ve Avrupa'daki gönüllülerden gelir. Silah ihtiyacı ve gerekli olan paralar Türkiye'deki işadamları üzerinden Aliya'nın ordusuna ulaştırılır. Romanın sonunda yazar, Aliya'nın 1994 yılında yaptığı tarihî ve önemli bir konuşmanın metnini aynen yayımlar. (Ertul, 2007: 233-237)

Bosna'nın kurtuluşunda, Boşnakların o kadar baskı ve zulüm karşısında pes etmemesinde Aliya ve arkadaşlarının etkisi büyüktür.

3.5.1.4. Bosnalı Abdullah Avni Paşa

Zülfü Livaneli'nin *Leyla'nın Evi* romanının ana kahramanı Leyla'nın dedesi olan Bosnalı Abdullah Avni Paşa, Rumeli'nin kaybını önlemek için savaşan subaylardan biridir. Balkan Savaşı sırasındaki yurtlarından kovulan göçmenlerin yaşadığı sıkıntı ve acılar onun üzerinden anlatılır. Rumeli'nin kaybı Paşa'nın yıllar boyunca acı ve vatan hasreti duymasına sebep olur. Paşa'nın acısını romanın anlatıcısı ve ana kahramanı olan Leyla şöyle ifade eder:

“Paşanın, doğduğu topraklara duyduğu hasretten mi, yoksa uğruna onca savaştığı Rumeli toprağının kaybedilişine duyduğu acıdan mı ağladığını o yaşlarda hiç anlayamamıştı Leyla. İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarının kaybedilmesi, çok sevilen ve yası hiçbir zaman bitmeyen bir aile büyüğünün ölümü gibi algılanırdı o evde. Leyla daha çocukluğunda, bunun kapanmayan ve hiçbir zaman da kapanmayacak olan bir yara olduğunu fark etmişti. Dedesi Bosnalı Abdullah Avni Paşa'nın at sırtında savaşan ve Rumeli topraklarını yitirmemek için her şeyi yapan subaylardan biri olduğunu öğrenmişti. Ama

abalar hiçbir ie yaramamış, dedesinin de doğduğu Rumeli toprakları peyderpey elden çıkmıştı.” (Livaneli, 2006: 35-36)

Paşa, evde torunu Leyla’ya gözyaşları dökerek Rumeli türküleri söyler. (Livaneli, 2006, s.35). Evde “Rumeli bozgununda yollara düşen yüz binlerce muhacirin çektiği acı, hep gözyaşı dökülerek anlatılır: “Düşman geliyor!” feryadı duyulduğunda ocaktaki tenceresini bırakarak fırlayan insanlar, yollarda çekilen açlık, merhametli ingenelerden ekmek dilenen beyzadeler, bebeğini yollarda terk etmek zorunda kalan anneler, birbirini kaybeden kardeşler; hemen her gün anlatılan konulardı.” (Livaneli, 2006, s.36)

Abdullah Paşa ailesi de, diğer muhacirler gibi aynı zorluğu yaşamışlardır. Bulgaristan’ın Nevrokop şehrinden bir kafilayla birlikte yola çıkan Paşa ve akrabaları yol boyunca türlü sıkıntılar çekmişler, a ve susuz kalmışlar, yeni doğan bebekleriyle yollarda, düşman elinde kalan analar görmüşlerdir. (Livaneli, 2006, s.36) Bulgarların yaptığı katliam sırasında Abdullah Avni Paşa’nın yeğenin anne ve babası da öldürülmüştür. Maddi durumu iyi olan Paşa İstanbul’a gelince bir yalı satın alır. Balkan Savaşı sırasında hanesinin kapısını bütün İstanbul halkı gibi paşa da muhacirlere açar. Yüz civarında hemşeri ve akrabası yalıda kalır bu süreçte. Balkanların her yerinden akın akın gelen göçmenler camilerde, devlet binalarında yaşamaya başlar. Anlatıcı göçmenlerin dramını şöyle ifade eder: “İstanbul’un her köşesinden bir feryat yükseliyor, yolda yakınlarını yitirmiş, evinden, yurdundan, ocağından, tarlasından olmuş a, hasta, yaralı, soluk benizli insanların ğlıkları yürek paralıyordu.” (Livaneli, 2006, s.38)

Bir süre sonra hkmet, Rumeli göçmenlerine İstanbul, Bursa, Bergama, Adapazarı gibi şehirlerde evler-araziler verir. Abdullah Avni Paşa’nın başına gelen asıl felaket; kızı Handan’ın Mütareke döneminde İngiliz teğmen Robert Whitaker’le ilişkisinden sonra başlar. Handan bu ilişkiden hamile kalır. Bu ilişkiyi duyan Leyla’nın dayısı İzzet Kemal Whitaker’i öldürür. Akabinde kendisi de işgal kuvvetlerince pusuya düşürülerek öldürülür. Bu olaylara çok üzülen Paşa felç geçirerek konuşma yetisini yitirir. Ailenin başına gelenler bütün İstanbul’un diline düşer. Ailenin başına gelen bu felaketlerden dolayı kendisini suçlayan Handan, Leyla’yı doğurduktan hemen sonra ölür. ftade Hanım, eşi Abdullah Avni Paşa’nın ölümünden sonra borçları

ödemek için yalını satar, torunu Leyla'yla birlikte yalının bahçesindeki küçük eve taşınır. Leyla dokuz yaşına bastığından Üftade Hanım da vefat eder.

3.5.1.5. Zeki Salih

Umut romanının ana kahramanlarından biri olan Zeki Salih, Bosna'nın kurucu ailelerinden Ban Kulin ailesine mensuptur. Yazarın aynı zamanda büyükbabası olan Zeki Salih, Bosna'nın geniş toprak sahibi beylerinden biridir. Devletine ve padişaha bağlı, yardımsever, cömert biridir. Memleketinde çok sevilir. 1878 sonrasında Bosna'nın Avusturya'ya bırakılması üzerine eşi Gül Hanım'ın ısrarları neticesinde İstanbul'a taşınırlar. Zeki Salih, memleketi Bosna'yı bir türlü akıllarından çıkaramaz. Bosna'nın silah bile atılmadan “gavur”a verilmesi çok zoruna gider. İstanbul hayatına bir türlü alışamayan Zeki Salih, kendini “köklerinden kopmuş bir ağaç” gibi hisseder. Türkçesinin zayıflığı, Boşnak beylerinin kendi aralarında konuştukları kadim Boşnakça dışında okuma-yazma bilmemesinden ötürü bu yeni vatanında kendisini cahil hisseder. Boşnak beylerinin toprak iradıyla geçinmesi yüzünden çalışmayı bilmeyen Salih Bey, göçüp gelen emsali soydaşları gibi ticarete de atılmaz. Zamanla İstanbul'a alışan ve Türkçesini geliştiren Zeki Salih, Bosna'daki adetlerini burada da sürdürür. Muhtaçlara yardım eder, Ramazanda evinde iftarlar verir. Zeki Salih bir yandan geleneklerine bağlı dindar bir insanken bir yandan da içki içer. O, İstanbul'daki modern hayata alışamaz bir türlü. Evi, eşi, çocukları ve akrabaları sığınağı olur. Yakın çevresinde ve gerçekleştiği hayırlarda biraz Bosna'yı, eski günleri bulur. Çocuklarının namaz kılması, *Kura'n*'ı öğrenmesi, eski yazıyı bilmesi ve iyi bir eğitim alması için uğraşır.

Romanlarda bunların yanında genel özellikleriyle verilen bazı Boşnak kahramanlar da vardır. Plevne Savaşı ve sonrasındaki göçlerin anlatıldığı *Görmedim mi Aliş'imi Tuna Boyunda* romanının “Ordu, Siyasete Batmıştı” kısmında tarihî bilgiler verilirken Hersek kumandanı Süleyman Paşa'dan ismen bahsedilir. (Delice, 2008: 43) Romanın ilerleyen kısımlarında Süleyman Paşa'nın Balkan Ordusu komutanı olduğundan bahis vardır. Tarihi kişilere atıf yapılarak romanın gerçekliği arttırılmak istenir.

Bir başka tarihî kişilik de Tokatlı Osman Nuri Paşa'dır. Paşa Bosna-Hersek cephesinde Sırpı bozguna uğrattığı için “müşir” olmuştur. (Delice, 2008: 120). Aynı romanda akıncıların önemli bir kolu olan Deliler'den bahsedilirken *Tabakatü'l-*

Memalik isimli esere atıf yapılır. Bu eserde yazdığına göre Bosna Sancak Beyi Gazi Hüsrev Bey'in Delilerinin sayısı on bin civarındadır. Bu Deliler, Hüsrev Bey komutasında Mohaç Savaşı'nda yararlılıklar göstermişlerdir. Bosna'daki Türklerden teşkil olunan Deliler on yedinci yüzyılda Avusturya'ya karşı yapılan savaşlarda da Tiryaki Hasan Paşa ve Lala Mehmet Paşa'nın komutasında büyük kahramanlıklar göstermişlerdir. (Delice, 2008: 173) *Görmedin mi Aliş'imi Tuna Boyunda* romanının ana kahramanı Aliş'in ninesi olan Hayırvar Nine, Tuna Nehri'ne dair söyleşisinde etkileyici bir üslupla Budinli, Bosnalı, Kanijeli gençlerin Tuna uğruna kılıç çalıp baş koyduklarından bahseder. (Delice, 2008: 294)

3.5.2. Kurmaca Tarihi Şahsiyetler

Tarih kitaplarında yer verilmediği halde romanlarda yer verilen kurmaca tarihî kişiler şunlardır:

3.5.2.1. Macin Salimoviç

Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanının yönetici kahramanlarından. Boşnakların soylu ailelerinden birine mensup olan Macin Salimoviç, Bosna'nın en önemli liderlerinden biridir. Romanın başında Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgali ile Bosna tarihinin Osmanlı asırları ve öncesine ait bilgiler onun gözünden aktarılır. Ataları, Fatih'in Bosna'yı fethi sırasında ilk Müslüman olan ailelerden biridir. Onun soyu Devlet-i Aliyye'nin en çok güvendiği yöneticiler arasındadır. Sarı gür saçlı, uzun boylu, yeşil gözlü ve sarığını başından hiç eksik etmeyen Salimoviç; İslâm'a, padişaha ve vatanına candan bağlıdır. 1878 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı işgal etmesi üzerine Sultan Abdülhamit'le doğrudan görüşüp onun verdiği talimatlarla Bosna'daki Müslümanları örgütler. "Gâvur işgali" kalbini yakıp kavurur. (Ertul, 2007: 9-14) Kendisi aynı zamanda Nakşibendi'dir. Bölgede dağınık bir şekilde faaliyet gösteren Bektaşî, Nakşibendi, Halvetî ve Mevlevîleri aynı amaç doğrultusunda bir araya getirir. Avusturya yönetiminin Bosnalı Müslümanlar üzerinde uygulamak istediği politikalara karşı çıkar. Vakıfların, tekkelerin, Bosna'daki İslâm Birliği reisinin doğrudan İstanbul'a, Şeyhülislâm'a bağlı olmaya devam etmesi gerektiğini belirtir. (Ertul, 2007: 27-32, 50-52, 60) Boşnakların var olmaya devam edebilmeleri için Müslümanlığa sahip çıkmaları gerektiğini düşünür. Salimoviç, bütün Boşnaklar tarafından sevilen bir liderdir. Hem Bosna'da

hem de zaman zaman geldiği İstanbul'da bütün Boşnaklar onun etrafında toplanırlar. Eşi Amine Hanım ve tek çocuğu olan kızı Ante'yi çok sever. Kızını da Boşnak Müslüman kadınlara örnek ve önder olacak şekilde yerleştirmiştir. Bosna'nın çeşitli yerlerinde arazileri, çiftlikleri ve hanları olan Salimoviç, yardımsever biridir. Avusturya'nın İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da çıkardığı karışıklıklardan istifade ederek Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine İttihatçıları suçlar. Ona göre İttihatçılar; “dinini, milletini ve ülkesini seven subayları tasfiye etmiş”, padişah ve Hilafet'e karşı “yağmacılardan oluşturdukları Hareket Ordusu”nu kullanmışlardır. Bosna'nın “gâvur eline” düşmesinin asıl sebebi İttihat ve Terakki'nin çıkardıkları bu kargaşalardır. (Ertul, 2007: 60) Kızı Ante'nin Sırp genci Boris'le gizlice birlikte olup bir çocuk dünyaya getirmesi ve bu meselenin Hristiyan ve Müslüman toplum arasında problemler çıkartması yaşlı adamı çok üzer. Kızını ve bebeğini bir daha asla görmeyeceğine yemin eder. Musto Mzadiç aracılığıyla kızına uzaktan da olsa kol kanat germeye devam eder. (Ertul, 2007: 73) Üzüntüsünden felç geçirip eşiyle birlikte çekildikleri Trebeviç'teki çiftliklerinde vefat eder. Onun ölümünden sonra kızı Ante, onun faaliyetlerini devam ettirmeye çalışır.

3.5.2.2. Musto Mzadiç

Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanının yönetici kahramanlarından biri olan Musto Mzadiç; anlatıcı-yazarın vurguladığı üzere “Bosna-Hersekli Müslümanlar arasında çok yaygın olan” Nakşibendi tarikatı mensubudur. Bosna'nın köklü yönetici ailelerinden olan Salimoviç ailesinin Belgrad'daki temsilcisidir. Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı'ya isyan ettiği sırada onların zulmünden kaçıp İstanbul'a sığınan binlerce “Slav Müslüman”dan biri de o olmuştur. Babası ve kardeşleri bir gece Belgrad'daki çiftliklerine baskın veren Sırlar tarafından işkenceyle öldürülmüştür. Bir tekrarla belirtmek gerekirse; Nurten Ertul Boşnakların etnik aidiyet olarak karma bir millet olduğunu zaman zaman ifade etse bile genellikle onları Slav dairesine kaydeder. Sırlar bu baskın sırasında evdeki *Kur'an-ı Kerim*leri yakmışlar, Mzadiç ailesinin istavroz çıkartarak Ortodoks olması için baskı yapmışlar, Mzadiçler kabul etmeyince de onları öldürmüşlerdir. Mzadiç, Ortodoks Sırlardan nefret eder. Avusturya işgaline karşı mücadele etmek için bile olsa Sırlarla işbirliği yapmak istemez. Ona göre Sırlarla işbirliği yapmak “çingiraklı yılanla yatağa girmek” gibidir. (Ertul, 2007: 26) Avusturya'nın Bosna'yı işgal etmesi sırasında Macin Salimoviç'in

isteği üzerine İstanbul'u bırakıp onunla Saraybosna'ya döner ve onun sağ kolu olur. Avusturya'ya karşı direnen Boşnak Müslümanların örgütlenmesinde aktif bir şekilde rol alır. Salimoviç'le birlikte MND'yi (Muslumanska Narodna Organizacija) kurarlar. Bu parti, Müslümanların dini özerkliklerini korumak ve hayat şartlarını iyileştirmek için kurulmuştur. Gazi Hüsrev Paşa Camii ve Medresesi ile Moric Han'da yapılan Müslüman liderlerin yer aldığı toplantılara katılıp fikirlerini söylemeye başlar. Bu toplantılarda ünlü aileler ve toprak ağalarının Müslümanların örgütlü hareket etmelerini sağlamak için gazete ve dergiler kurması kararı alınır. Romadaki ikinci derece kadın kahramanlardan biri olan Elvire'yle evlenir. Çiftin çocukları olmaz. 1909 sonrasında gelen büyük baskı ve zulümlere rağmen Bosna'yı terk etmez. Ona göre her ne sebeple olursa olsun Bosna'yı terk etmek "ihanetle eşdeğer"dir. (Ertul, 2007: 76) Musto'ya göre; "Osmanlı sultanı, Bosna'da yaşayan halk için çok önemli"dir. "Sultana karşı tavır almak, dine karşı gelmek" demektir. (Ertul, 2007: 79) Salimoviç'in yaşadığı üzüntülerden sonra felç geçirip çiftliğine çekilmesi üzerine Bosna Müslümanları Hamdi Miralem'i yeni lider olarak seçerler. Musto, Müslüman hareketin önde gelen aktivistlerinden biri olarak görev yapmaya devam eder. 58 yaşına geldiğinde Salimoviç'ten devraldığı bayrağı teslim etmek için Musa Çetiç'i yardımcısı yapar. Musa, ailenin genç yaşta Bosna Müslümanlarının geleceği için mücadele etmesi için Viyana'ya göndermiş ve Ekonomi eğitimi almasını sağlamıştır. Para işlerini Musa Çetiç'e devreden Musto, ömrünün kalanını Müslüman cemaatin var olabilmesi yapacağı çalışmalara adanır. Osmanlı'ya bağlılığını hiçbir zaman yitirmeyen Musto, I. Dünya Harbi sırasında Enver Paşa'nın devleti savaş katması üzerine umutlarını yitirir. Yugoslavya Krallığı döneminde Yakuphan Vakfiye'sindeki toplantıdan sonra konağında suikasta uğrayıp öldürülür. Cuma namazını kıldıktan sonra Yakuphan Vakfiye'sindeki "Bey Odası"nda Müslüman cemaati kabul edip Rusya ve Almanya desteğiyle kurulan Ustaşa ve Partizan örgütleriyle mücadele etmek için Boşnakların kendi silahlı örgütünü kurmaları gerektiğini söylemiş ve Türkiye dışında hiçbir ülkeye güvenilmemesi gerektiğini belirtmiştir. (Ertul, 2007: 116) Bu ifadeleri onun bilinen son sözleri olmuştur. Cinayet hiçbir zaman aydınlatılamaz. Hırvat Ustaşa ve Sırp Partizan örgütleri cinayete ilgili birbirlerini suçlarlar. Bu cinayetin ardından çok sayıda Müslüman Türkiye'ye göç eder.

3.5.3. Kadın Kahramanlar

Bosna konusunu ele alan romanların kadın yazarları genellikle ana kahraman olarak hemcinslerini tercih etmişlerdir. Kadın ana kahramanlar, aynı zamanda yazarların ideal kadın tiplerini de gösterecek evsiftadır. Genç kadınlar ile yaşlılar arasındaki kuşak çatışması, karakterler kurgulanırken özellikle vurgulanır.

3.5.3.1. Nimeta

Sevdalinka romanının ana kahramanlarından biri olan Nimeta, gazetecilik mesleğini südüren Boşnak bir kadındır. Ünlü bir inşaat mühendisi olan Burhan'la evlidir ve Fiko adında bir oğlu, Hana adında bir kızı vardır. Kocasını Burhan ünlü bir inşaat mühendisidir. Uzun boyu, iri mavi gözlü bal renkli saçlı güzel bir kadındır (Kulin, 1999: 22). Eşinin yoğun işleri nedeniyle evlilik hayatında istediğini bulamayan Nimeta, Hırvat asıllı gazeteci Stefan'la aşk yaşar ve kocasını aldatır. Romanda aşkı ve ailesi arasında gidiş gelişler yaşayan Nimeta ve ailesi dağılmakta olan Yugoslavya ve Bosna'yı sembolize edecek şekilde karşımıza çıkar. Geleneksel aile ortamında modern hayat tarzını yaşıyan biridir. Romanda bütün olaylar, Bosna iç savaşı, Müslüman Boşnaklara yönelik katliamlar büyük oranda Nimeta ve Stefan'ın gözlemleriyle okuyucuya aktarılır. Romanda bunalımlar yaşayan mutsuz bir kadın olarak yer alır. Mutsuzluk ve huzursuzluğun sebebi kapıldığı yasak aşktan dolayı ailesinin dağılmasıdır. Dağılan aileyle birlikte Yugoslavya'nın dağılışı süreci de paralel ilerler. Sırpların Boşnaklara gerçekleştirdiği katliamlar onun mutsuzluğunun bir başka sebebidir. Sadece çalışmak, para kazanmak ve çocuklarını büyütmek dışında hayatında bir canlılık olmadığını düşünen (Kulin, 1999: 31) Nimeta, gazetecilik mesleğinden aşına olduğu Stefan'la istediği tarz bir hayatı yaşamak ister. Önceleri onu mutlu eden bu aşk, giderek huzurunu kaçıır. Ailesine ihanet etmesi vicdan azabı duymasına sebep olur, fakat bu vicdan azabına rağmen ilişkisini sürdürür. Stefan'ın eşinden ayrılıp evlenmeleri hususundaki ısrarlarına rağmen ailesini bırakmak istemez ve onun ısrarlı tekliflerini reddeder. (Kulin, 1999: 32) Yaşadığı ikilemler, vicdan azabı ve bunalımlar neticesinde hastalanır. Aslında bir yandan da Stefan'dan ayrılmak istememektedir. Stefan, onun daha fazla incinmemesi için ondan uzaklaşır. Nimeta, 17 yaşında geldiği İstanbul'da da âşık olduğu Türk genciyle annesinin kabul etmemesi üzerine evlenememiştir. Bu anlamda sevdiği insanlara kavuşamaması onun için ilk değildir. Dindar bir kadın olan annesi Raziyanım'la aralarında hep bir mesafe olan Nimeta; iç

dünyasını, sırlarını hayatı bazı yönleriyle kendisine benzeyen Mirsada'ya açar. Ailenin dağıma süreciyle paralel bir şekilde Yugoslavya da dağılmaya başlar ve ülke iç savaşa sürüklenir. Oldukça zeki ve iyi yetişmiş bir kadın olan Nimeta mesleğinde de başarılıdır. Gazeteci kimliğiyle Boşnakların sesini dünyaya ulaştırmak, yaşanan iç savaşı ve vahşeti kamuoyuna aktarmak için çaba sarf eder. Yaşananlardan pişman olan Nimeta savaşta olan kocasını bulmak için gittiği Zagreb'te uzun süredir ayrı olduğu Stefan'la karşılaşır. Birkaç gün birlikte yaşarlar; fakat kocasını aramaya geldiği sırada yaptığı bu ihanetten bir kez daha pişman olur. Nimeta aslında bu yönleriyle iradesiz, kendi arzuları için ahlâk, din ve geleneksel kuralları hiçe sayan bir kadındır. Kocasını bulur ve birlikte Saraybosna'ya dönerler. Bosna'da Sırp'ların saldırıları artınca kamuoyunun dikkatini çekmek, dışişleri bakanı ve başbakanla görüşme yapmak üzere Türkiye'ye, Ankara'ya gelir. Türk halkıyla röportajlar yapar. Bu arada evdeki her şeyle ilgilenen annesi, kardeşi Raif'le birlikte yaşamak için evden ayrılmak ister. Artık kendi başına kalacağı için bunu memnuniyetle karşılar fakat kardeşi Raif'in Zvornik'teki karısı ve üç aylık oğlu Sırp'lar tarafından katledilir. Bu durumun Nimeta'nın ailesine daha da bağlanmasını sağlar. Saraybosna kuşatması sırasında Nimeta bir yandan eviyle ilgilenir bir yandan da gazeteciliğe devam eder. Okullar kapalı olduğu için Burhan'la birlikte çocukların eğitimine odaklanırlar. Bu sırada Burhan işini de kaybeder. Eve geç gelmeleri Burhan'ı rahatsız edince tartışırlar. O sırada Saraybosna kuşatması tüm şiddetiyle devam etmektedir. Nimeta, mesleği gereği Saraybosna'da olup bitenleri basın yoluyla dünyaya aktarmaya çalışır. Nimeta'nın kendisini aldattığını öğrenen kocası evi terk eder ve Bosna'nın bağımsızlığı için mücadele eden milislere katılır. Oğlu Fiko da annesinin ihanetini öğrenince babasının peşinden cepheye gider. Nimeta, kocasını bulup her şeyi sebepleriyle birlikte itiraf etmek ister, bunun için oldukça çetin ve tehlikeleri yollardan geçerek Burhan'la oğlunun savaştığı tepelere ulaşır. Amacı; iradesi dışında âşık olduğunu fakat Stefan'dan ayrılıp ailesini tercih ettiğini söylemektir, ama Burhan anlatacaklarını dinlemez. Burhan için artık esas mesele Bosna'nın savunulmasıdır. Kocasıyla arasındaki her şeyin bittiğini anlayan Nimeta, ailesinin yanında döner. "Güçlü" bir kadın olarak ailesini savaşın yol açtığı tehlikelerden koruması gerektiğini düşünür. Savaş sırasında Boşnakların uğradığı katliamlara şahit oldukça "Müslüman olduğuna şükreder" ve "Size biri bir tokat attığında diğer yüzünüzü dönün." diyen bir dine inanan insanların nasıl bu kadar canavarlaşabildiğine şaşırır. Nimeta aslında bir yönüyle yazar Ayşe Kulin'in

fikirlerinin sözcüsüdür. Kardeşi Raif ve Oğlu Fiko'nun da babası gibi savaşa gitmesi üzerine bir çocuk ve bir ihtiyar kadınla yapayalnız kalan Nimeta, bu sırada Boşnaklara yönelik katliamı basın yoluyla dünyaya duyurmak için Saraybosna'ya gelen Stefan'la bir parkta sabaha kadar oturup dertleşir. Onun yanında bir nebze de olsa yalnızlığını unutmıştır. Oğlu Fiko'nun bir çatışmada bacağından yaralandığı haberini alan Nimeta, onu cepheden çıkartmak için Stefan'dan yardım ister. Stefan, Fiko'nun yardımına gittikten sonra eline *Kur'an*'ı alarak şayet Fiko sağ salim bu olayı atlattırsa bir daha hiçbir şekilde Stefan'ı görmeyeceğine dair yeminler eder.

Nimeta, Ayşe Kulin'in "güçlü kadın" imajı vermek için kurguladığı bir karakter olarak dikkat çekmektedir. Zor zamanlarda Allah'ı ve Müslüman olduğunu hatırlar. Onun din anlayışının amelî bir boyutu yoktur. Aile değerlerinden mahrumdur. Evli ve çocuklu olmasına rağmen kendi arzularının peşine gider. Ayrıca, din ve geleneklerin reddettiği gayr-ı ahlâki bir ilişkidir onunki. İşine o kadar yoğunlaşır ki evdeki çocuklarını ihmal eder. Tenakuzlarla doludur. Bu bağlamda Hırvat ve Sırp'ların farklı kanallardan Boşnakları katlettiği bir hikâyede "güçlü Boşnak" kadını temsil ettiği meselesi biraz havada kalmaktadır. Yazarın romandaki iki kadın kahramana savaş atmosferinde mücadele edilen etnik ve dini farklılığı olan kişilerle aşk yaşatması oldukça düşündürücüdür. Aslında savaşın ve Balkanların gerçeğine uygun olmadığını ifade etmekte fayda var. Yaşadığı olaylar Nimeta'nın zaman zaman dinle arasına mesafe koymasına sebep olur. Eşi Buhan'ı ararken yolunun düştüğü Yahudi Mezarlığı'nda yan yatmış mezar taşarını görünce "Sanki göklerden insanları daha mutlu günlere ulaştırmak için indirilmiş üç büyük din adına küskün duruyordu. Barış, umut ve iyilik yerine, kan, kavga ve ölümü ilham etmişti dinler. Haçlıseferlerinden beri bitmez tükenmez bir kin..." diye düşünür. Nimeta'ya göre, savaşın asıl sebebi dindir. (Kulin, 1999: 147)

3.5.3.2. Mirsada

Sevdalinka romanının kadın kahramanlarından. Gazetecidir. İyi derecede Almanca ve İngilizce bilir. Nimeta'nın en yakın dostu, sırdaşıdır. Onun da Nimeta gibi mutsuz bir evliliği vardır. Aşırı iş temposu ve düzensizlikten üç bebeği peş peşe düşürünce Nimeta'nın da telkinleriyle eşinden ayrılır ve Saraybosna basın kuruluşunun temsilcisi olarak Belgrad'a yerleşir. Kendisi gibi gazeteci olan Sırp Petar'la sevgili olur. İkisi de Yugoslavya'nın çok dinli, çok etnikli yapısını sever ve o

şekilde devam etmesini isterler. Aşırı milliyetçilerden nefret ederler. (Kulin, 1999: 43) Mirsada içki ve eğlenceye düşkün bir kadındır. Haftaiçi çok çalışıp haftasonu sabahlara kadar sevgilisiyle eğlenir. Mirsada, Sırbistan’da olup bitenleri, özellikle Miloseviç ve aşırı Sırp ırkçılarının yükselişine dair haberler kaleme alır. Sırbistan’da olup bitenlerin perde arkasını Saraybosna’ya aktarmaktadır. Miloseviç ve yandaşlarının Belgrad’da iktidarı ele geçirmeleri üzerine Petar’la Beşgrad’ın kenar mahallelerinden birine taşınırlar. Petar’ın ricasıyla Müslüman Boşnak ismi olan Mirsada yerine Sırp ismi olan “Mirza” adını kullanmaya başlar. Bu kimlik değişikliği acı verir. Sevgilisine “Müslüman olmam rahatsız mı etmeye başladı seni?” diye sorar. Petar ‘ın “Ben sadece seni korumak istiyorum Ben sadece önlem alıyorum. Bu Allah’ın cezası ırkçılarda ne mantık ne de insaf var.” cevabı üzerine acı da olsa bu isim ve kimlik değişikliğini kabullenmek zorunda kalır. (Kulin, 1999: 42-43) Bu sırada Boşnak olduğu için çalıştığı gazetede işine son verilir. Nimeta ısrarla Bosna’ya dönmesini istese dahi Petar’la kalmayı tercih eden Mirsada’nın kaldığı evi Sırp milisler basar. Her ne kadar kimliğini gizlese dahi Müslüman bir Boşnak olduğunu biliyorlardır. Sevgilisi Petar’ın da işkenceyle aynı milisler tarafından öldürüldüğünü duyan Mirsada Müslüman Boşnak olduğunu itiraf eder. Tecavüz etmek isterler, Mirsada direnir ve içlerinden birini öldürür. Diğer milisler mutfak bıçağıyla öldürüp cesedini parçalarlar. Irkçılığa karşı çıkan ve farklılıkların zenginlik olduğunu düşünen Mirsada; mesleği için ailesini, kimliğini ve ülkesini terk etmiş; bu da onun sonunu hazırlamıştır.

3.5.3.3. Raziyeanim

Raziyeanim, *Sevdalinka*’nın ana kahramanı olan Nimeta’nın annesidir. Raziyeanim, geleneklerine ve vatanın bağlı bir Boşnak kadındır. 1878 sonrasında babannesi çocuğunu kocasıyla birlikte Saraybosna’da bırakıp İstanbul’a gitmiştir. O sebepten babaannesini hiç affetmez. Kızı Nimeta’nın İstanbullu bir gence âşık olmasına rağmen bu sebepten evlenmelerine müsaade etmez. Başörtülüdür. *Kur’an* okur. Çocuklarını iyi birer Müslüman olmaları için devamlı uyarır. Oğlu Raif’in Boşnak direnişlerine katılıp vatanlarını savunması ister. Hamarat bir kadın olan Raziyanım, çocukları ve torunlarına muhtelif yemekler pişirir, biraz da zorlayarak bu yemekleri onlara yedirir. İyi yemek yemenin her türlü hastalığı önleyeceği düşüncesindedir.

Oldukça disiplini bir kadın olan Raziyanım, dinlemekten çok konuşmayı sever. Onun bu hususiyeti romanda şu şekilde anlatılır:

“Raziyanım, her zaman çocuklarının dertlerine, çeşitli yemeklerle deva olabileceğini zannetmişti, nedense. Çocuklarından birinin yüzünü asık veya canını sıkkın gördü müydü, çözüm fırından yeni çıkmış, üstü kabarmış bir börek ya da mis kokulu bir muhallebi şeklinde belirirdi.

‘Bunu bir ye bak, hiç derdin kalmayacak. Senin için, ellerimle yaptım,’ der ve dumanı tüten bir tabak yemek veya bir tepsi hurmacık uzanırdı önlerine.

Nimeta bir keresinde kardeşine, ‘Annem, kulağını da yemekleri kadar sık ve cömertçe sunabileydi bize, bambaşka insanlar olabilirdik, sen ve ben,’ demişti.

‘Annem dinlemeyi değil, söylemeyi sever,’ demişti Raif, ‘bir de pişirdiklerini yedirmeyi. Ama hakkını ver, iyi aşçıdır.’” (Kulin, 1999: 120)

Evdeki hem her şey müdahale eder, aile fertlerinin kendi istediği tarzda bir hayat sürmesini ister. Kızı Nimeta’nın dostluğu ve sevgiyi dışarıda aramasının sebeplerinden biri de onun her şeye müdahaleci olan bu tavrıdır.

3.5.3.4. Mücevher Hanım

Olay örgüsü büyük oranda Makedonya İştip ve Köprülü’de geçen ve on sekiz ve on dokuzuncu asırlarda yaşayan bir Rumeli âyan ailesinin hikâyesinin anlatıldığı Ayten Aygen’in *Rumeli Benimdi* romanının ana kahramanlarından olan Mücevher, Boşnak-Makedon kökenli bir genç kızdır. Uzun boylu lacivert gözlü ve oldukça güzel bir kız olan Mücevher, İştip Âyanı Ali Bey’in oğlu Abdülkadir ile evlenir. Zengin ve varlıklı bir tüccar aile olan Malkoçların kızıdır. (Aygen, 2003: 39) Büyükdeleri ilginç bir rastlantı sonucu Müslüman olmuştur. Romandaki olayların gerçekleştiği zaman diliminden “elli veya yüz yıl önce”, yani 16. yüzyılın sonlarında, bir Hıdırellez günü Yahudi, Hristiyan ve Müslüman bütün ahalinin birlikte şenlik düzenlediği bir zamanda İştib’e bir haber gelir. “Osmanlı geliyor, Hotina deresini geçtiler, tahta köprüyü tuttular. Oğullarınız kaçırın çabuk olun!..” nidası üzerine halk telaşa kapılır kimisi dağlara kimisi evlerine saklanır. Markoviç haberi aldığı anda kumaş dükkânındadır. Kendisi bölgede her kesim tarafından sevilen, saygı duyulan bir tüccardır. Üç yeniçeri dükkânına gelmiş ve çocuğunu istemektedir. Markoviç çocuğunu kurtarmak için o sırada dükkânın önünden geçmekte olan imamdan yardım ister. İmam yeniçerilere Markoviçlerin Müslüman olduğunu, dolayısıyla çocuğunu yeniçeri olarak askere alamayacaklarını söyler. Din adamına saygıları büyük ve

güvenleri tam olan yeniçeriler dükkândan ayrılırlar. Oğullarını kurtaran Markoviçler, kendilerini imama borçlu hissettiklerinden bir anda din değiştirip Müslüman olur ve Malkoç ismini alırlar. (Aygen, 2003: 43-44)

Mücevher Hanım, yönetimde söz sahibi bir kadındır. Kocasını Alemdar Paşa'nın emriyle saraya yerleşince çocukları ve kayınpederi İştîp Âyanı Ali Bey'le birlikte konakta yalnız kalır. Atına atlar, çiftlikleri dolaşır, halkın sorunlarının çözülmesine yardımcı olur. Kocasının yokluğunda konağın ve çiftliklerin idaresi ondadır. Bir yandan da çocuklarının dinî bir eğitim almasına yardımcı olur. Kızlarına hocalar tutar, *Kur'an* dersleri almalarını sağlar. Hat, hesap (Matematik, geometri), resim ve hayat bilgisi dersi verdirir. (Aygen, 2003: 113) Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında Rumeli'de Bektaşiler ve Âyanlara yönelik saldırıların artması üzerine kayınpederi İştîp Âyanı Ali Bey ile kayınbiraderi Köprülü Âyanı Osman Bey öldürülür. Ali Bey hapisteyken kendisini ziyarete gelen gelini Mücevher'e "sen güçlü ve akıllısın, üstesinden gelirsin. Âyanlığı sahipsiz bırakma Osmanlı'ya karşı... Vergileri ve aşarı zamanında öde" diye tembih eder ki bu nasihatler Mücevher'in sağlam ve güçlü karakteri hakkında ipucu verir. (Aygen, 2003: 159) Mücevher Hanım üzerine düşeni yapıp âyanlığı sahipsiz bırakmaz. (Aygen, 2003: 166)

Mücevher Hanım, eşi İstanbul'da zehirlenip öldürüldükten sonra tamamen çocukları ve âyanlık işleriyle meşgul olur. Sağlam bir karakteri vardır. Eşinin ölüm haberinden sonra İştîp halkı "acısını görür, ama ağladığını kimse göremez". Eşinin giysilerini fakir fukaraya dağıtır. Bir çift ayakkabısını da kapıya koydurur. (Aygen, 2003: 176)

Eşi öldükten sonra acısı bir türlü dinmez. Bir yandan çiftlik işlerini yürütür, diğer yandan da çocukların büyütülmesi işiyle meşgul olur. Evinde boş kaldıkça *Kur'an* okur, teselliye Allah'a yakınlıkta bulur. Git gide âyanlık işlerini de aksatmaya başlar. Hatta çocuklarıyla ilgilenmemeye başlar. Rüyasında daima eşi Abdülkadir'i görür. Rüya ile gerçek iç içe geçmeye başlar. Kocasının atını sevip okşar, sürekli onunla konuşmaya başlar. Kâhyanın kendisine "koca hanım oldun, artık işinin başına dönsen gerektir" uyarısıyla kendisine gelir. "Haydi Mücevher, ya Allah, kalk ve çalış" diyerek âyanlık işleriyle tekrara uğraşmaya başlar. (Aygen, 2003: 177)

Bu sırada Melamiliğe intisap eder. Kayınpederi ve kayınbiraderi asılan, eşi zehirlenen Mücevher Hanım'ın acılarına "Allah'a giden yol" teselli olmuştur. Artık

bir yandan âyanlık işlerine koşuşturur bir yandan da ailesiyle ilgilenir. Bütünüyle kendisine kalan âyanlıkta onun zamanında işler gayet iyi gider. Aşarlar zamanında ödenir, hizmetlerde aksama olmaz. Bu sırada artık herkes kendisine “koca hanım” diye hitap etmeye başlar. Bedesteni tamir ettirip dükkânları esnafa dağıtır, gençlerin kahvehaneyi bırakmaları için bir kıraathane inşa ettirir. Üsküp ve Selanik’ten Türkçe, Arnavutça, Sırpça, Hırvatça kitaplar getirtir. Yoksul hastalara evde bakılır, fakirlere giyecek ve yiyecek gönderilir. Sıbyan mektebini onarımını yaptırır. Halkın yoğun talebi üzerine bir de cami yaptırır. Halk camiye “Koca Hanım Camii” ismini verir. (Aygen, 2003: 179-182) Mücevher Hanım oğlunun âyanlığa atanması için İştîp’teki din adamlarından (Hoca, papaz ve hamam) destek ister ama beklediğini bulamaz. Bunun üzerine kardeşi Boşnak Fazıl Bey’i İstanbul’a gönderir. Fakat ondan da bir netice elde edemez. (Aygen, 2003: 191-195) O sırada Âyanlığın kaldırılıp yeni bir düzen getirilerek kazalara kaymakam atanması üzerine Mücevher Hanım bütünüyle Melamiliğe yönelir. Her şeyden elini eteğini çeker. Mallarını çocuklarına dağıtır, paralarını fukaraya verir. Dergâha gider, ayinlere katılır. Allah’a dua edip “vahdet’in neşesi”ni bulur. (Aygen, 2003: 211)

Mücevher Hanım romanın son kısmında dünyadan tamamen elini eteğini çekmiştir. Huzurlu ve dindar bir insan olarak vefat eder. Salâsını da kendi yaptırdığı caminin Osmanlı tarafından atanan imamı hüzzam makamıyla verir. (Aygen, 2003: 223-224)

3.5.3.5. Zlata

Zlata’nın Öyküsü romanının ana kahramanı olan 1980 doğumlu Zlata, Saraybosnalı bir çocuktur. Romanda, Bosna Savaşı sırasında olup bitenlerin bir kısmı onun günlüğünden aktarılır. Annesi kimyager, babası avukat olan Zlata, Bosna Savaşı başladığında 11 yaşındadır. Ailenin tek çocuğudur. Müslümandırlar ama aile geçmişinin Hırvat ve Sırp kökenleri de vardır. Onun için insanların milliyetinin bir önemi yoktur. Savaş sırasında insanların yaptığı ayırmadan, Boşnakları “öteki” olarak görmelerinden nefret eder. Duygu ve düşüncelerini günlük şeklinde yazmaya başladığında henüz Bosna Savaşı başlamamıştır. Oldukça zeki ve parlak bir öğrenci olan Zlata’nın okuldaki başarısında büyükbabası ve büyükannesinin katkısı büyüktür. O henüz 3 yaşındayken Saraybosna geleneklerine uygun olarak okuma yazmayı öğrenmiştir. Daha sonra eline geçen her kitabı okumuştur. Bu da yaşlılarından daha

büyük bir olgunluğu beraberinde getirmiştir. Kelime hazinesi genişlemiş, kullandığı dil daha üst düzeye çıkmıştır. Bu da onu Saraybosna'daki günlük hayata ve ülkedeki siyasî kişi ve olayları dair değerlendirmelerine yansımıştır. Zlata bir yandan farklı dinî ve etnik unsurdan öğrencilerin bir arada eğitim gördüğü okuluna devam ederken bir yandan piyano ve solfej dersleri alır. Tenisle uğraşır, akşam dersleri alır. Yaşıtlarına göre oldukça ileri bir bilinç ve beceri düzeyi vardır. (Uluırmak, 2005: 18-19)

Savaşla birlikte içine kapanan Zlata, duygu ve düşüncelerini, endişelerini günlüğüne yazar. Önceleri “Asfaltina, Pidzamet, Şefika, Hikmeta, Şevala, Mim gibi isimler taktığı günlüğüne en nihaye “Mimmy” der. Günküğü onun en yakın dostudur. Günlük hayatının her anını, üzüntülerini, sıkıntılarını, sevinçlerini onunla paylaşır. Günlüğü, bir nevi sığınaktır onun için. Anlatıcı-yazar savaşın dehşetini büyük oranda onun günlüğü üzerinden nakleder. Günlüğün bir kısmı kitap olarak basılır. Kendisi televizyonlar çıkıp Bosna Savaşı’nı anlatır. Uluslararası kamuoyu Bosna Savaşı’nın acılarını biraz da onun yazdıkları üzerinden öğrenir. Savaş başlamadan önce Saraybosna’daki diğer akrabaları gibi o da Madonna ve Michael Jakson dinler, kırlara parklara gider eğlenir. (Uluırmak, 2005: 28)

3.5.3.6. Muradiye Hanım

Selma Fındıklı’nın *Nereye Yüreğim* romanının kahramanlarından biri olan Muradiye Hanım hayatı boyunca çileler çekmiş, zorlu hayat koşullarına rağmen yılmamış bir kadındır. Geleneklerine, kültürüne bağlı olan Muradiye Hanım, eşinin Balkan Harbi sırasında şehit düşmesi üzerine ailesine tek başına bakmak zorunda kalır. Devletin kendisine bağladığı şehit aylığı ile zar zor geçinerek, gerektiğinde küpelerini satarak oğlu Doktor Kerim’i büyütmiştir. Eski vatanını unutmayan Muradiye Hanım, vatan hasretini oğluna söylediği Saraybosna türküsüyle dile getirir:

“Emanet eyledim seni Hüda’ya
Şimdi emr’olundu gitmek gazaya
Sığınıp giderim gani Hüda’ya
Muhabbetli yârim unutmam seni...” (Fındıklı, 2006: 124)

3.5.3.7. Zehra

Selma Fındıklı’nın *Nereye Yüreğim* romanının kahramanlarından biri olan Zehra, “dev gibi bir Boşnak kadını” diye tavsif edilir. (Fındıklı 2006: 31) Boşnak

şivesiyle konuşur. Sıcakkanlı, görgülü bir kadındır. 93 Harbi sonrasında kimsesiz bir çocuk olarak geldiği Bursa’da Reşit Bey’in evinde besleme olmuştur. On altı yaşında evlendirilmiş fakat kocası vefat edince 19 yaşında dul kalmıştır. Eşinin ailesi Zehra’yı “oğlumuza uğursuz geldin” diyerek sokağa atarlar. O da Reşit Bey’in evine döner ve kalan ömründe onun yanında çalışır. Reşit Bey hanesinin “ kırk iki yıllık emektarı” olan Zehra, efendisine sadık bir kadındır. Bütün zor koşullara rağmen kızını Bursa’da tek başına büyütmiş ve evlendirmiştir.

3.5.3.8. Gül Hanım

Umut romanının ana kahramanlarından biri olan Gül Hanım, Bosnalı zengin ve soylu bir aileye mensuptur. Zeki Salih Bey’in eşidir. İnce, zarif parmaklı, gül tenli, gül kokulu ve iyi kalpli bir kadın olan Gül Hanım, “gâvur bayrağı altında yaşamaktansa” Müslüman toprağına göç etmeyi düşünür. Kocasının İstanbul’a gelmesi için ısrar eder. Onun bu görüşünün ne kadar yerinde ve haklı olduğu Balkan Savaşı sırasındaki göç dalgası sırasında yaşananlar ortaya çıkmıştır. Evine ve eşine ve Boşnak geleneklerine bağlı olan Gül Hanım, aileyi bir arada tutan, derleyip toplayan, yeni hayatlarına alıştıran bir kişiliktir. Dindar, yardımsever, merhametli, becerikli ve hassas kadındır. Gelini Ecla ile yaşadığı modern hayat tarzı ve onun Boşnak geleneklerini benimsememesi yüzünden anlaşılamaz. O, bunu doğrudan problem olarak koymaya koymaz, içinde yaşar.

3.5.3.9. Amine Salimoviç

Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanının kadın kahramanlarından biridir. Macin Salimoviç’in eşidir. Bosna’daki Müslüman kadınlar arasında söz sahibidir. Bosnalı kadınların Avusturya işgali sırasında örgütlenmesinde etkili olmuştur. Uzun boylu, balıketli bir kadındır. Sarı saçlarını hiç görünmeyecek şekilde beyaz türbanıyla kapatır. Açık mavi gözlerine her zaman sürme çeker. Dindar ve geleneklerine bağlı bir kadındır. Mutfak işlerinde maharetlidir. Bosna’daki kimsesiz çocuklarla ilgilenir, onlara da annelik yapar. Eveliliğin ilk beş yılında çocuğu olmayan Amine Hanım; Bosna’nın, Sırbistan ve Hırvatistan’ın nefesi kuvvetli hoca ve papazlarına gider ama hiçbir bir derdine derman olamaz. İstanbullu bir doktorun verdiği ilaçlar neticesinde kızı Ante’ye hamile kalır. Hayatını bu tek kızına adar. Bir yandan da eşiyile birlikte Boşnak Müslümanların var oluş mücadelesine katkıda bulunur. Kızının Hristiyan bir

Sırp genciyle yasak aşktan çocuğunun olması onu çok üzer. Kızını hiç affetmez. Olayların üzüntüsüyle felç geçiren eşiyle birlikte çekildikleri Trebeviç'teki çiftliklerinde vefat eder.

3.5.3.10. Ante Salimoviç

Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanının ana kahramanlarından. Ailesinden tevarüs ettiği geleneğe uygun olarak Bosna'daki Müslümanların önde gelenlerinden biridir. Sarı saçlı, iri yeşil gözlü, kemikli burnu, uzun boyu ile babası Macin Salimoviç'e çok benzer. Ante evlenme çağına geldiğinde Bosna'nın varlıklı ve soylu aileleri haber gönderip evlenmek ister. Evde Bosna adetlerine aykırı bir şekilde feracesiz dolaşmasına ailesi “zamanı gelince dini gerekleri yerine getireceğini bildikleri için” müsaade ederler. Soyuyla övünen bir kadındır. Her fırsatta “Bogomillikten İslâmiyet'e dönen ilk Boşnak ailelerden olduğunu” gururla söyler. (Ertul, 2007: 135)

Viyana Hukuk eğitimi gören ve Sarabosna'da kimsesiz çocuklara kilisede tarih dersi veren Sırp genci Boris'e âşık olur. Bosna'da karşılaşılmayan, alışılmadık bir şekilde kiliseye gidip Boris'e aşkını ilan eder. Boris; “Ortodoks bir Sırp ile Müslüman cemaatin önemli temsilcilerinden birinin kızının birlikteliğini hiç kimsenin tasvip etmeyeceği” düşüncesiyle bu aşkın mümkün olmadığını ifade eder. Bu sırada gerçekleşen Avusturya işgali Boşnak ve Sırp toplulukları hiç olmadığı kadar yakınlaştırmıştır. Boris daha sonra her türlü zorluğa karşı Ante'ye aşkını ilan eder ve Ante'nin kendisiyle evlenip ABD'ye gelmesini teklif eder. Ante “Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnak cemaatinin benim varlığıma çok ihtiyacı var” diyerek ABD'ye gitme teklifini reddeder. Boris'in Müslüman olup kendisiyle evlenmesini ister. (Ertul, 2007: 56-57) Bu “yasak aşk” bütün zorluklara karşı devam eder ve Ante hamile kalır ve Dran ismini verdiği bir çocuğu dünyaya gelir. Bu sırada Boris, bir Müslümanla aşk yaşadığı için kilise tarafından aforoz edilip işkenceyle öldürülür. Ante'ye göre Dran, Tanrı'nın çok özel görev yüklediği bir çocuktur. Dran'ın dünyaya geliş amacı “tarih boyunca birbirini iten iki dinin üst düzey temsilcilerinin ortak ürünüdür.” Ante, her gün İbrahim Paşa Camii'ne gidip geç vakte kadar namaz kılar, Tanrı'dan af diler. Caminin imamı Nuri Müslimiç, Ante'nin “yüreğindeki yarayı tedavi edebilmek için her gün *Kur'an-ı Kerim* okuyup üfler.” (Ertul, 2007: 74-75) Ailesi olan biteni öğrenince çok üzülür ve kızlarını affetmezler, onu Poçitel'deki köşklerine sürgüne gönderirler. Ante daha sonra

gençlik heyecanıyla yaptığı hatadan dolayı çok üzülür. Oğlunu Bosna'daki Müslümanların mücadelesinde aktif katılım sağlaması için çok iyi yetiştirmeye karar verir. Daha sonra Bosna'ya gelen İsmail Yakup Paşa'yla evlenir. Oğlunun ismini Duran olarak değiştirir. Paşa'yla birlikte İstanbul'a gider ve Bosna'daki Müslümanların kimlik mücadelesine katkı vermeye İstanbul'dan devam eder. Bosna'daki Müslüman kadınlar arasındaki lider konumunu arkadaşı Elvire'ye bırakır. Ömrünün sonlarında o da annesi gibi başını saçları gözükmeyecek şekilde bembeyaz bir başörtüsüyle örter. Cumhuriyet'in ilanında sonra Ante'nin Bosna'dan getirdiği paralarla eşi İsmail Yakup Paşa Türkiye'nin ilk sanayicilerinden biri olur. Aile bir yandan işlerini büyütmek için çaba sarf ederken diğer yandan Bosna'dan gelen muhacirlerin barınmasına, eğitimine ve bir işe yerleşmelerine yardımcı olur. İstanbul'a gelen Boşnaklar ilk önce Ante'nin Süleymaniye'deki köşküne uğrar, burada ağırlanır. Daha sonra uygun bağlantılar sağlanarak yeni hayatlarını sürdürecekleri bölgelere gönderilir. Ziyaret amacıyla Bosna'ya giden aile burada karşılaştıkları Boşnak soylularından biri olan Nada'yı oğulları Duran'a gelin olarak alır ve Boşnak geleneklerine uygun bir düğün yaparlar. Dran, kendisini İsmail Yakup Paşa'nın oğlu olarak bilir. Ante, oğlunu asıl kimliğini saklamıştır ve ismini Duran olarak değiştirmiştir. Ante, Bosna'dan İstanbul'a getirttiği Boşnak kızları Türkiye'de evlendirir. Oğlu Duran'la birlikte Yugoslavya'daki Boşnaklara yardımcı olacak organizasyonlar düzenler. İstanbul'da vatan hasreti çekerek vefat eder.

3.5.3.11. Leyla Hanım

Zülfü Livaneli'nin *Leyla'nın Evi* romanının başkahramanıdır.⁸⁵ Romandaki olay örgüsü Leyla Hanım'ın etrafında şekillenir. Yazar Livaneli'nin fikirleri onun üzerinden verilir. Aile kökenleri Boşnak olan Leyla'nın annesi Boşnak kökenli bir paşa kızı olan Handan, babası ise İstanbul'u işgal eden İngiliz ordusunda Teğmen olan Robert Whitaker'dir. Annesiyle yasak aşk yaşayan babasını dayısı İzzet Kemal öldürür. Dayısını da işgal kuvvetleri pusuya düşürüp öldürünce dedesi Abdullah Avni Paşa felç geçirir. (Livaneli, 2006: 36) Kendisi doğduktan hemen sonra sırasıyla önce annesi sonra da dedesi ölür. Anneannesi eşinden kalan borçları ödeyebilmek için yalıtı

⁸⁵ Romandaki Leyla karakteriyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Ziganshina, G. (2015). *Zülfü Livaneli Romanlarında Kadın*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 32-34.

Salih Bey'e satıp bahçesindeki küçük eve çekilir. Torununu İstanbul kültürüyle yetiştirmeye çalışır. Leyla'nın eğitilmiş, yardımsever, kültürlü biri olmasında anneannesinin etkisi büyüktür.(Livaneli, 2006: 35) Leyla yetiştirme tarzı itibarıyla oldukça tertipli ve temiz biridir. Evinin içinde her eşyanın bir değeri ve yeri vardır. Kimsenin o düzeni bozmasına müsaade etmez. Babasının yabancı olması yüzünden zaman zaman çevresi tarafından yadırganır. Annesinin ölümü ve çok sevdiği dedesinin felç geçirmesinin asıl sebebi olarak kendisini görüp kendini suçlayan Leyla, bu yönüyle içe kapanık bir tiptir. Dokuz yaşındayken ninesini de kaybeden Leyla, “başına bir şey gelebileceği” korkusuyla Boğaz'daki yalıdan dışarı çıkarmaz. Hayatı boyunca çevresindeki kişilere yardım eden Leyla bulunduğu her muhitte çok sevilir. Bu iyilikseverliği sayesinde Bankacı Ömer tarafından yalıdan kovulduğunda bir zamanlar yalının bahçıvanının torunu olan ve gazetecilik yapan Yusuf'un yanına, Cihangir'e taşınır. Yusuf'un hayatına düzen getirir, onun sevgilisi Roxy'yle yaşadığı problemleri aşmasına yardımcı olur. Öldüğünde evini Yusuf'un kendisinden etkilenerek onun adını verdiği kızı Leyla'ya bırakır. Leyla da tıpkı ataları gibi yer yurt sorunuyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte mücadeleci bir kadındır. Bankacı Ömer ve karısı Necla, Leyla'nın evini elinden alabilmek sahte raporlar düzenleyip onu evden attığında da pes etmemiş, Ömer'in babasına durumu anlatmıştır. Ömer'in hanımı Necla'nın çıkan bir tartışma sonrasında kayınpederi tarafından öldürülmesiyle Ömer cezasını bir şekilde bulmuş olur, yalıyı terk eder. Leyla Hanım da yalıya geri döner.

3.5.4. Erkek Kahramanlar

3.5.4.1. Aliya

Selma Fındıklı'nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi* romanının ikinci derece kahramanlarından biri olan Aliya: romanın ana kişisi olan Firuz'un büyük kızı Şefika ile evlidir. Sarışın uzun boylu olan ve kuyumculuk yapan Aliya, Boşnaktır. Firuz Ağa ile birlikte Türkiye'ye göç eder. Şefika'yla çocukları olmaz, bu sebepten çok üzürlüler. Daha sonra Bosna'yı mücadele etmeden, aynen Osmanlı gibi “tek kurşun bile atmadan” terk etmek zorunda kalmasından ötürü zaman zaman vicdan azabı duyar. (Fındıklı, 1997: 38) Firuz Ağa damadını başlangıçta sevmez. Ama İstanbul'a doğru çıktıkları yolculuk sırasında meziyetlerini ve aileye sadakatini görünce bu duygusu değişir. Mehmet Güneş; “aile/grup bilinciyle hareket eden” Aliya'nın bu tavrının “Boşnakların Osmanlı'ya olan sadakatini andır”dığını bu bakımdan da Aliya'nın

“Osmanlı Devleti’ne her zaman sadık kalan Boşnakları temsil ettiğini” belirtir.⁸⁶ Romadaki idealize edilen kişilerden biri olan Aliya, Fatma’nın çocuğunu evlatlık olarak almış ve kabullenmiştir. Bursa’ya yerleşince kuyumculuğa devam eder ve kayınbiraderi Ramiz’i de kalfa olarak yanına alıp onu iş gücü sahibi yapar.

3.5.4.2. Burhan

Meşhur bir inşaat mühendisi olan Burhan, *Sevdalinka* romanının ana kahramanı olan Nimeta’nın kocasıdır. Soylu bir Boşnak ailesine mensuptur, uzun boylu, sarışındır. (Kulin, 1999: 31). Evinden, ailesinden çok işiyle meşgul olan, yoğunluktan eşini ihmal eden bir kocadır. Hırvatistan’ın Kinin şehrinde çalışır. Biraz bencil ve rahatına düşkündür. Eve geldiği zamanlarda eşini dinlemez, kendi inşaat projelerini, planlarını detaylarına kadar anlatır. Bunun yanında eşine âşıktır, onu çok sever. Uzun süre eşinin kendisini aldattığını bilmez, Nimeta’nın kendisini aldattığı sıralarda bunalımlara girdiğini gördüğünde kendisini suçlar. Onunla çok ilgilenemediği için bunalıma girdiğini düşünür. Bosna Savaşı çıktığında Hırvatistan’daki Boşnakların işine son verilir. Kinin’de belediye seçimlerini aşırı Sırp milliyetçisi Milan Babiç’in kazanmasından sonra işsiz kalır. Kendisini aramaya gelen eşiyle Saraybosna’ya döner. İşsiz bir baba olarak evde çocuklarla ilgilenir. Güvenilir, sadık, politik konularda ileri görüşlü biri olarak tasvir edilir. Nimeta öngörülerini doğru çıktığı için kocasını kıskanır. Romanda Boşnak milliyetçiliğinin sözcüsü konumundadır. Bosna’nın eski tarihi onun anlatımıyla okuyucuya nakledilir. Müslümanlığının Boşnak kimliğinin önüne geçirilmesine karşı çıkar. Ona göre önce Boşnak, sonra Müslümandır Bosnalılar. Sırpların “Müslüman” olarak kendilerini tavsif etmesinin sebebinin Avrupa desteğini almak olduğunu düşünür. Nimeta’nın gece geç saatlere kadar TV’de çalışması onu rahatsız eder, bu sebepten zaman zaman problemler çıkmaya başlar aralarında. Saraybosna Kuşatması esnasında eşinin kendisini aldattığını öğrenir. (Kulin, 1999: 131). Nimeta’ya hak etmediği halde kendisine niçin ihanet ettiğini sorar, bir tokat atar ve evi terk ederek Saraybosna direnişçilerine katılır. Direnişçilerin komutanlarından biri olan Burhan, Bosna’nın savunulması için gerekli olan gizli geçit ve köprülerin projelerini hazırlar. Nimeta’dan ayrıldıktan sonra kendisi için asıl önemli olan sadece

⁸⁶ Mehmet G., (2015). “Yüreği Bosna’da Kalanların Romanı: Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi”. *III. Milletlerarası Tarihi Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. s. 154.

dayısının anlattığı Bosna tarihinden çok etkilenir. O, bu anlatılanlardan sonra Boşnak millî bilincine sahip olur. Dağılan bir aile ve dağılan bir ülkenin evladı olan Fiko, çocuk yaşta savaşa katılır. Savaştan yaralı bir şekilde kurtulsa da Fiko için hiçbir şey artık eskisi gibi olmayacaktır.

3.5.4.5. Doktor Kerim

Selma Fındıklı'nın *Nereye Yüreğim* romanının ana kahramanlarından olan Doktor Kerim, Üsküplü Ömer Nazım Bey'in oğludur. Annesi ise Saraybosnalı bir ailenin kızı olan Muradiye'dir. Babasının şehit düşmesinden sonra annesinin çok zor şartlarda büyüüttüğü Kerim, tıp eğitimi alırken “adeta bir at ahırını andıran yıkık dökük bir odada yarı aç yarı tok” altı yıl geçirmiştir. Kapı gibi uzun boylu biridir. (Fındıklı, 2006: 81) Kerim, eşinden ayrılan Cihan Hanım'la evlenir. Başlangıçta Cihan, evliliğe biraz tereddütlü yaklaşır. Çünkü annesinin bir Boşnakla evlenmesine karşı çıkacağını düşünür. Bu tereddüdü romanda şu ifadelerle verilir: “Ya Boşnak diye istemezlerse? Annemin bin türlü garip huyu vardır. Ama ne çıkar Boşnak olmasından? Osmanlı'nın bir parçası değil miydi onlar da? Kendi milletimizden, kendi dinimizden.” (Fındıklı, 2006: 110)

Kerim, daha sonra engelleri aşır Cihan'la evlense de bu evlilik yürümez. Doktor Kerim'in evlilik hayatı mutlu bir şekilde sürerken kayınvalidesi Melek Hanım bir türlü ona ısınamaz. Melek Hanım'la sık sık tartışır. Bu sebepten eşi Cihan'la da araları bozulmaya başlar. Geleneksel ve dinî değerlere karşı mesafeli olan Doktor Kerim, doğan çocuğunun kulağına *Ezan* okunmasını istemez. Bu sebepten Melek Hanım'la şiddetli bir şekilde tartışır. Melek Hanım'ın küfür ve hakaretleri sonrasında Kerim evi terk ederek muayenehanesinde kalkmaya başlar. Bir süre sonra muayenehanenin bulunduğu binanın sahibi olan Neveser Hanım'la ilişki yaşar. Bu ilişki evliliğini tamamen sona erdirir.

3.6. Boşnakların Diğer Etnik Unsurlarla İlişkileri

Bosna-Hersek etnik ve dinî yapısı itibarıyla tarih boyunca kozmopolit bir ülke olmuştur. Farklı inanç ve milletlere mensup unsurlar, özellikle Osmanlı asırları boyunca bir arada ve barış içinde yaşamışlardır. 1878 yılında Osmanlı'nın Bosna hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte “barış yılları” sona ermiş, farklı etnik ve dinî unsurlar arasında çatışmalar vuku bulmaya başlamıştır. Selma Fındıklı'nın *Gözüm*

Yaşı Tuna Selidir Şimdi romanında Osmanlı'nın "Rumeli'ndeki payitahtı" (Fındıklı, 1997: 6) şeklinde tavsif edilen Saraybosna'da farklı etnik ve dinî unsurların bir arada barış içinde yaşadığından bahsedilir. Saraybosna'nın merkezi konumundaki Başçarşı'da gümüş ustası olan Firuz Ağa'nın farklı din ve etnik gruba mensup olan müşteri ve arkadaşları vardır. Bosna'nın Avusturya'ya bırakılması sadece Müslüman unsurların değil Ortodoksları ve Musevileri de üzmüş, onları da endişeye sevk etmiştir. (Fındıklı, 1997: 5)

Boşnakların diğer etnik unsurlarla ilişkisi Ayşe Kulin'in, Bosna Savaşı'nı anlattığı *Sevdalinka* romanında diğer romanlardan daha ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Romanda; Boşnakların farklı inanç ve kültürlere saygılı oldukları; hatta ortak kültür ve acıları, sevinçleri diğer dinî ve etnik gruplarla birlikte yaşadıkları vurgulanır. Sadece Boşnakların değil diğer etnik unsurların da Eski Yugoslavya'da yani Tito zamanında, tıpkı Osmanlı yıllarında olduğu gibi, barış ve huzur içinde yaşadıkları belirtilir:

"Beş yüz yıldan beri birlikte yaşıyordu bu insanlar. Mahallelerini, işyerlerini, okullarını zaten hiç ayırmamışlardı.(...) Aliyalar Borislerle, Borisler Jankolarla aynı bahçede aynı avluda oynuyor, aynı okullara gidiyor, Sırp kadınları, Müslüman erkeklerin, Müslümanlar Katoliklerin evlerine hiç gocunmadan girebiliyor, değişik inançlara ve kökenlere sahip insanlar birbiriyle dost, meslektaş, ortak oluyor veya evleniyordu (...) Bir mozaik oluşturuyordu Bosnalılar... Tito devrimi sonrasında ise bu kaynaşma günlük yaşamlarında her türlü etnik ve dini ayrımı silmiş gibiydi. Her çocuk, doğduğu andan itibaren, komşu evdeki çocuk her kimse, onunla en yakın arkadaş olarak büyüyordu..." (Kulin, 1999: 102)

Bu birliktelik, Bosna Savaşı sırasında Hırvat ve Sırp çetecilerin düşmanca tavırları sonrasında kaybolmuştur. Boşnaklar sırf Müslüman oldukları için katliama uğramış, "öteki" olarak görülüp yerlerinden yurtlarından edilmişlerdir:

"Kendileriyle aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan, aynı heyecanları duyan, yortu ve Noellerini onlarla birlikte kutlayan, kutsal günlerinde onlara armağanlar sunan, acılı günlerinde dertlerine ortak olan insanlardan kurtarmışlardı. Zvornik'i kurtarmak uğruna, evlerini yağma ettikleri, kestikleri, dipçikledikleri, derilerini yüzdükleri, ırzlarına geçtikleri bu insanların kendilerinden tek farkları, yılda bir ay oruç tutmaları, iki dini bayram kutlamaları, bayramlarda bayram namazı kılmaları ve erkek evlatlarını sünnet ettirmeleriydi." (Kulin, 1999: 116)

Ayşe Kulin, roman boyunca Bosna'daki kozmopolit yapıya, bir arada yaşama kültürüne değinir. Yazar, birlik ruhuna kasteden unsurun esas itibarıyla Sırp ve

Hırvatların Yugoslavya'nın dağılma sürecindeki İslâm düşmanlığı olduğunu belirtir. Bosna'da asırlarca Müslümanların, Sırlar'ın, Hırvatlar'ın ve Yahudiler'in evleri, işyerleri, hanları, okulları iç içe olmuştur. Hiçkimse farklı etnik ve dinî toplulukları ayırmak gibi bir amaç gütmemiştir. Ama Sırların planı başkadır. Karadziç, Saraybosna yakınlarında Sırların toplanma yeri olan Pale karargâhında “şehrin haritalarını yayıp kalemle kentin içinden bir Berlin geçirmeye” çalışana kadar. Karadziç bu plana göre; şehrin doğusunda kalan daracık mahalleleri, Başçarşı'yı Boşnaklar'a; Habsburglar zamanında inşa edilen geniş bulvarları Hırvatlar'a bırakır. Saraybosna'nın batısında kalan yirminci asırda inşa edilmiş bölümünü, tüm ticaret ve endüstri merkezleriyle birlikte Sırlar'a ayırır. “Saraybosna'nın büyük çoğunluğu şehrin doğu bölgelerinde üst üste yığılırken, Sırlar en modern mahallelere seraserpe yerleşeceklerdi”r. (Kulin, 1999: 120-121). Savaş insanları kısa sürede birbirinden ayırmış, saflar belirginleşmiş, eski dostlar düşman olmuştur. Bosna Savaşı sırasında silaha en son sarılan Boşnaklar olduğu gibi diğer etnik grupların kendilerine Müslümanlıktan dolayı düşmanlık beslediğini de yine en son Boşnaklar anlamıştır. Romanda Ayşe Kulin'in fikir ve eylem bakımından sözcüsü konumunda bulunan Nimeta, “insanların böylesine duyarsız ve ırkçı davranışları karşısında dehşete düşer”. Bu dehşet ve şaşkınlığını şu şekilde ifade eder: “Okul öncesi yıllarında bahçelerde, mahallelerde, sokaklarda, sonra okulda iç içe büyüyen, gençlik ve üniversite senelerini omuz omuza geçiren, birlikte eğlenen, seven, birlikte üzülen ve seven insanlar değişiyorlardı. Kırk yıllık komşularına bir şeyler oluyordu. (Kulin, 1999: 121)

Boşnak milliyetçisi olan Raif, romanda Hırvat ve Sırlar'ın gözünde “Boşnak” diye bir milletin olmadığını ifade eder. Sırlar'ın nazarında Boşnaklar; “Osmanlı baskısı altında din değiştirmiş Sırlar”dır; Hırvatlar için ise “Katolik'ten dönme Hırvat”lardır. (Kulin, 1999: 106) Savaşın ve katliamın asıl sebebi de budur. Boşnakları olduğu gibi kabullenemeyen unsurlar, onları kendi hüküm ve boyundurukları altına almak istemektedirler.

Bosna Savaşı'nın bir çocuğun yazdığı günlüklerden hareketle anlatan *Zlata'nın Öyküsü*'nde de Bosna'daki bir arada yaşama kültüründen bahsedilir. (Ulurmak, 2005: 17) Hatta Saraybosna'nın Sırlar tarafından kuşatıldığı 2 Mart 1991 tarihinde halk sokaklara dökülür. Katedral, Parlamento binası ve Mareşal Tito Ordu Kışlaları önünde “Bosna, Bosna”, Saraybosna, Saraybosna”, “Beraber yaşayacağız” diye sloganlar atar.

(Uluırmak, 2005: 33) Bosna iç savaşı öncesin barış ve huzur içinde bir arada yaşayan farklı etnik gruplar, Yugoslavya'nın dağılmasını müteakip bir anda birbirlerine düşman kesilmişlerdir. Zlata'nın iç savaş sırasında fark ettiğı ilk şey bu olmuştur. Zlata, insanların kendi milliyetlerini öne çıkartarak başka milletlere düşman olmasından nefret eder. (Uluırmak, 2005: 17)

Savaşın ilk zamanlarında henüz insanların birbirlerine şüpheyle bakmadığını, asırlarca bir arada yaşamının gereğini yaptıklarını görürüz. Zlataların aile dostu bir Hırvat'tır. Savaşın henüz Bosna'ya sıçramadığı zamanlarda Hırvatistan Dubrovnik'te savaşın ortasında kalan komşuları Srdyan için endişelenirler. (Uluırmak, 2005: 24) Kuşatma altındaki Dubrovnik'te durumun kötü olduğu haberini radyo ve televizyonlardan işiten Saraybosnalılar "Caritas" (Katolik İnsan Hakları ve Yardımlaşma Organizasyonu) aracılığıyla gıda ve içecek yardımı gönderirler. Durumun iyice eşitlenmesi üzerine Saraybosna Televizyonu "Saraybosna, Dubrovnik'teki Çocuklara Yardım Ediyor" adlı bir kampanya başlatır. Bu kampanyaya katılan Zlata ailesi; "çocukluğunu yaşayamayan bir çocuğa mutluluk vereceğini" düşündükleri şekerler, çikolatalar, vitamin hapları, oyuncak bebek, defter, kalem, kitaptan oluşan bir paket hazırlayıp gönderirler.

Zlata savaşı politikacıların çıkardığını düşünür. Ona göre politikanın anlamı "Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar" demektir. Hepsinin birbirinin aynı olduğunu düşünür. Arkadaşları arasında Hırvat da, Sırp da Müslüman da vardır. Kimse kimsenin ırkına, dinine bakmazken politika işin içine girmiş ve ayrımcılık başlamıştır. (Uluırmak, 2005: 72) Ona göre halkı Hırvat, Sırp ve Müslüman diye ayırmak aptalcadır. (Uluırmak, 2005: 92) Yazarın olumsuz durumlardan bahsederken diğer milletlerin etnik ismini belirtirken Boşnak ve Türkler için ısrarla "Müslüman" demesi de ilginçtir. Bu tutum, yazarın Müslümanlığa karşı olumsuz bir tavrı olduğunu akıllara getiriyor.

Boşnaklar tarihin hiçbir döneminde kendileriyle bir arada yaşayan diğer etnik ve dinî unsurlara karşı zulüm yapmamışlardır. Buna rağmen tarih boyunca diğer milletlerin dinî, siyasî, ekonomik gerekçelerle baskı ve zulümlerine maruz kalmışlardır. Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanında bu duruma dair örnekler verilir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgali ve Balkan Savaşları

sonrasında Müslüman Boşnaklara yönelik katliamın hız kesmeden devam etmesi üzerine Boşnak liderlerden Macin Salimoviç'in kızı Ante bu duruma dikkat çeker:

“Bin yıldır Bosna-Hersek'te yaşayan toplulukların birbirleriyle yaptıkları savaş bitmek bilmedi. Bugüne kadar ne kazandık? Boşnaklar önce Bogomil oldukları için yok edildiler. Ardından Müslüman oldukları için... Osmanlı topraklarımızdan çekildiği günden beri tehdit altında hayatlarımızı sürdürüyoruz. Artık topraktan tutun da orman ve gürül gürül akan sulara varana değin her yerden kanla birlikte yanık insan eti kokusu burnumdan eksik olmuyor.” (Ertul, 2007: 77)

Romanlarda Bosna, birbirinden farklı millet ve dinlerin bir arada, barış içinde yaşadığı bir ülke olarak tavsif edilir. Boşnakların diğer milletlere karşı tarihin hiçbir döneminde olumsuz tutum sergilemedikleri belirtilir. Bun rağmen Sırp ve Hırvatlar sırf Müslüman oldukları için Boşnakları katletmişlerdir.

3.7. Komitacıların Balkanlardaki Boşnaklara Karşı Tutumları

Komitacılık, on dokuzuncu asrın ikinci yarısında etnik ve dinî farklılıkların bir yansıması olarak ortaya çıkan çetecilik hareketlerine verilen bir isimdir. Balkanlardaki Müslüman halka yönelik katliamlar yapan, soygunlar gerçekleştiren çeteciler için kullanılan bir tabirdir.⁸⁷ Rus destekli Sırp, Bulgar, Yunan ve Makedon çetecilerin geneline bu isim verilmiştir. Esas amaçları devlet otoritesini sarsmak, Balkanlardan Müslümanları kovmak ve kendi kavimlerinin yaşadığı bölgelerde etnisitelerine uygun devletler kurmaktır. Çetecilerin Balkanlardaki Müslüman unsurlara, özellikle de Müslüman Boşnaklara yönelik zulüm, baskı ve katliamlarını yukarıda muhtelif vesilelerle detaylı bir şekilde anlattığımız için bu kısımda sadece “çete” veya “komitacılık” vurgusunun önplanda olduğu eserlere değineceğiz.

Türk romanında çetecilerin faaliyetlerinden bahseden ilk roman *Drina'da Son Gün*'dür. Romanda anlatıcının bahsettiği Nevesni olayları Rus ve Almanların bölgedeki politikalarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bosna-Hersek'te bulunan Nevesni Kasabasına Sırp Çetnikler gece yarısı herkes uyurken baskın yapmışlar ve şehri “tırpanla biçer gibi biçmişler”dir. Şehirdeki Müslüman ahaliden, hatta hayvanlardan neredeyse kurtulan olmamıştır. (Baysal, 1972: 261-288,317, 354, 392)

⁸⁷ Çanlı, M. (2015). “Balkanlarda Komitacılık, Çetecilik ve Siyasi Af (1908-1911)”. *Yeni Türkiye, (Rumeli Balkanlar Özel Sayısı)*, 68, 3218; Çanlı, M. (2017). “Balkanlarda Komitacılık Ve Çetecilik: II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Oturumlarında Yapılan Tartışmalar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (4), s. 2825-2846.

Rus destekli Sırp ve Hırvat çeteleri sadece bu baskınla yetinmemiş II. Dünya Savaşı boyunca Müslüman yerleşim yerlerine baskınlar düzenleyerek Boşnak, Arnavut ve Türkleri öldürmüşlerdir. (Baysal, 1972: 47) Romanda Türklerin bu çetecileri engellemek için “Türk Diviası”nı kurup onlarla mücadele ettikleri anlatılır.

Hıfzı Topuz’un *Abdülmecit İmparatorluk Çökerken Sarayda 22 Yıl* romanında on dokuzuncu asır Osmanlısındaki savurganlık ve gösteriş düşkünlüğünün ulaştığı aşamalar anlatılır. Devlet idaresine zarar veren bu savurganlıktan ötürü hazineye para kalmaz. Sırf bu sebepten Müslüman ahaliyi Sırp ve Hırvat çetecilerin baskınından korumak için Bosna sınırında asker bulundurulamadığından bahsedilir. (Topuz, 2009: 186).

Yılmaz Gürbüz’ün *Balkan Acısı* romanında İngiliz ve Fransızların; Sultan II. Abdülhamit’in Balkan siyasetini bozmak ve Osmanlı otoritesini Balkanlarda bırakmamak için özellikle bölgedeki Bulgar ve Rum eşkıyaları silahlandığı, onlara siyasî ve ekonomik destek vererek cesaretlendirdiklerinden bahsedilir. Bölgedeki Müslüman halkı yıldırıp göç etmeleri için bu çeteler özellikle Türklerin üzerine salınmışlardır.

Gökhan Gökçe’nin *Rumeli’ye Veda* romanında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun işgalini kabul etmeyen Müslüman Boşnaklara yönelik Avusturya’nın yanında Sırp ve Hırvat çetelerin de katliama giriştiğinden bahsedilir. Bu çetelerin zulmünden kaçmak isten Müslüman ahali malını mülkünü bırakıp Osmanlı idaresi altındaki topraklara doğru göçmeye başlar. (Gökçe, 2008: 16-17) Lakin Belgrad, Saraybosna ve Niş muhacirlerinin bulunduğu trene Rum (Yunan) çeteciler baskın düzenleyerek önce insanların değerli eşyalarını alırlar; daha sonra çocuk, yaşlı, kadın demeden trendeki insanları katlederler. (Gökçe, 2008: 62-63)

Görmedin mi Aliş’imi Tuna Boyunda romanında 93 Harbi’nde Osmanlı ordularının yenilmesinin etkisiyle Balkanlarda çetecilik faaliyetlerinin arttığından bahsedilir. Savaş sırasında komitacılık faaliyetleri artmış, çeteler savaş sırasında köyleri basarak insanları katletmiş; evleri, tarlaları yakmış; Müslüman ahalinin mallarına el koymuşlardır. Ayrıca Bosna’dan itibaren harekete geçen muhacir kabilelerine saldırmışlardır. (Delice, 2008: 45-46) *Acılar Masal Oldu* romanında da bu hususlara değinilir. Sırp, Rus, Bulgar katliamından kurtulmak isteyen Müslümanlar

yollara dökülmüş, açlık sefalet, çete baskınları, soğuk ve hastalıktan ötürü tam bir katliam yaşanmıştır. (Gürbüz, 1984: 127-128)

Toprağa Kan Düştü (2005) adlı romanda muhacirlerin göç esnasında yollarda çektikleri zulüm ve çileler anlatılır. Devlet otoritesinin olmadığı yerlerde çeteciler göç katarlarına baskın yapıp katliam gerçekleştirirler. Balkanlardaki muhtelif Müslüman unsurlardan oluşan bir göç kervanı ağır ağır ilerlerken yolda Bulgar çetecilerin baskınına uğrar. Çeteciler; para, altın, takı ve silahlara el koyarlar. Sonra muhacirleri tek tek ararlar ve üzerinde değerli bir şey çıkanların bazılarını hançerle bazılarını da kafasına kurşun sıkarak katlederler. (Erendoruk, 2005: 92-95)

Ayten Aygen'in *Rumeli Benimdi* romanında İştip ve Köprülü ayanlıklarında halk huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşarken Sırp milliyetçileri ve Bulgar komitacılarının çıkardıkları bölgesel isyanların Köprülü şehrinde yaşayan Makedon, Bulgar ve Sırp'ların yanında Müslüman Boşnak ve Arnavutları rahatsız ettiğinden bahsedilir. Milliyetçilik düşüncesi bölgede asayiş ve huzuru bozan bir etken olarak anlatılır. (Aygen, 2003: 119)

Ayşe Kulin, *Sevdalinka*'da Bosna Savaşı'nı anlatırken Sırp çetniklerinin İkinci Dünya Harbi sırasında, 1942 ve 1943'te, Büyük Sırbistan hayali kurarak çocuk kadın yaşlı demeden binlerce Müslüman Boşnak'ı katlettiklerinden bahseder. Aynı şekilde "ustaşe" denen faşist Hırvatlar da çok sayıda Müslümanı katletmişlerdir. Sırp Çetnik ve Hırvat ustaşelerin katliamlarından kurtulmak isteyen Bosnalılar sırf bu sebepten savaş sırasında Almanlarla birlikte olmuştur. 1945'te Saraybosna Alman işgalinden kurtulduğunda korkunç bilanço ortaya çıkar: Çetnik ve ustaşe çeteleri Müslüman Boşnaklardan 75 bin kişiyi katletmişlerdir. (Kulin, 1999: 28) Bosna Savaşı sırasında Sırp çeteciler büyük katliamlar yapmışlardır. Özellikle "Arkan'ın Kaplanları" isimli çetnik çetesi Boşnaklara yönelik soykırımda tecavüz, öldürme ve işkence olaylarında rol almışlardır.

Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanında da aşırı ırkçı ve zalim olan bu çetenin katliamlarından söz edilir. "Arkan'ın Kaplanları" olarak bilinen Sırp keskin nişancıları Saraybosna Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün korumasında olmasına rağmen sokağa çıkan halka kadın, çocuk, yaşlı demeden tek tek ateş ederek öldürür. (Ertul, 2007: 220-221) Bu sebepten Saraybosna'da halk günlük hayatını dahi sürdüremez hale gelmiştir.

Zlata'nın Öyküsü romanında da Saraybosna kuşatması başladığında günlük hayatlarına devam eden halkın Sırpların toplanma alanı olan Pale'den 3 bin civarında silahlı çetecinin şehrin kadim ve en büyük çarşısı olan Başkale'ye baskın düzenleyecekleri haberi üzerine paniğe kapılıp evlerinin önünde barikat kurmaya başladığından söz edilir. (Uluırmak, 2005: 32-34)

Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanında Sırp çetecilerin liderleri Karadziç ve Mladiç; "Biz İslâm'ın Balkanlar üzerinden tekrar Avrupa'ya yayılmasını, saldırıya geçmesini önleyen; Avrupa'nın ve Batı medeniyetinin öncü gücüyüz. Bize engel olmanız Hıristiyan medeniyetine, kültür değerlerine ihanettir." (Ertul, 2007: 224) diyerek BM Güvenlik Konseyi'nin Bosna-Hersek'te ilan ettiği "güvenli bölge"leri kabul etmediklerinden bahsedilir. (Ertul, 2007: 224)

Komitacılar genel itibariyle İngiliz, Fransız, Rus ve Avusturya destekli çetelerdir. Etnik ve dinî ayrımlar yaparak Bosna ve Balkanlardaki Müslüman unsurlara saldırıp mallarına ve canlarına kastetmişlerdir. Onların zulümleri on binlerce insanın Balkanlardan göç etmesine sebep olmuştur. Bosna ve Balkanlardaki devlet otoritesini sarsan faaliyetler yürüten çeteciler; Türk romanında çocuk, kadın, yaşlı genç demeden binlerce Müslümanı öldüren vahşiler olarak anlatılmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Roman, yapı ve içerik itibariyle muhtelif konu ve temaların ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasını sağlayan bir türdür. Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı; kaybedilen vatan topraklarının artması, basım-yayım imkânlarının gelişmesi ve Türkiye’de yaşayan Balkan kökenli insanların da etkisiyle muhteva bakımından yönünü Balkan coğrafyasına biraz daha fazla çevirmiştir.

Türk romanında Bosna’dan bahseden romanlarda genel itibariyle “vatan”, “Müslümanlık” ve “göç” temaları öne çıkartılır. Türk romancıları için Bosna; kaybedilen vatan topraklarıdır; Avusturya, Rusya gibi ülkelerin yanında Sırp ve Hırvat baskısı-zulmü sebebiyle göç eden yüz binlerce Müslüman’dır. Bosna’dan bahsedilirken milliyetçilik akımının Balkanlardaki huzur ve barışı ortadan kaldırmasının yanında Panslavizm ve komitacılık faaliyetlerine de değinilir. Bosna; bütün bunların yanında fetih, işgal, savaşlar, göçler, farklı milletlerin Bosna’yı idare şekli, kozmopolit yapısı, katliamlar, dinî ve sosyal hayat, aşklar, dil, kültür ve gelenekler bakımından ele alınmıştır. Romanlarda Bosna-Hersek’in şehirleri ve Bosna’nın yetiştirdiği önemli kimselerden de bahsedilir. Bu dönem romanlarında Boşnaklık ve Bosna Müslümanlıkla özleştirilir. Bu fikre aykırı olarak Ayşe Kulin ve Nurten Ertul, romanlarında zaman zaman Bogomilizm’i öne çıkartlar.

Bosna’nın kuruluşu ve eski tarihi hakkında bilgilerin ayrıntılı bir şekilde yer aldığı eserler Ayşe Kulin’in *Sevdalinka*’sı ile Nurten Ertul’un *Beyaz Zambak* romanlarıdır. Bu yazarlar eserlerinde sık sık vakanın akışını keserek roman kahramanları üzerinden Boşnakların tarihine, coğrafyasına, kökenine ve ilk krallarına dair bilgiler verirler. Özellikle Ayşe Kulin, Bosna tarihini İslâm öncesine dayandırarak bu yılları idealize eder. Ayşe Kulin; olay örgüsünü 1991 yılında başlattığı *Sevdalinka* romanında geriye dönüşlerle on ikinci yüzyıldan itibaren Bosna’nın kuruluşu, Boşnakların tarihî kökenleri, ilk kralları, Bosna’da Hristiyanlık’ın yayılması, Osmanlı’nın bölgeyi fethetmesi, Osmanlı devrinde Bosna’da gerçekleştirilen imar ve iskân hareketleri, 93 Harbi sonrası Bosna, Yugoslavya döneminde Bosna, Bosna Savaşı gibi Bosna-Hersek tarih ve kültürüne etki eden başlıca hadise ve kişilere değinir. Nurten Ertul’da ise Bosna-Hersek tarihinin Osmanlı yılları daha çok ön plana çıkartılır. Yazar, seven-sevilen benzetmesinden hareketle Osmanlı’nın sevdiği için her şeyi yaptığını belirtir. Her iki romanda Bosna tarihine dair olaylar ve kişiler; Ban

Kulin, Kral Twortka, Fatih Sultan Mehmet, Sultan II. Abdülhamit, Aliya İzzetbegović gibi tarihî şahsiyetler merkeze alınarak anlatılır.

Fatih Sultan Mehmet tarafından 1463 yılında fethedilen Bosna, Türk hâkimiyetini çabuk kabul eden ülkelerden biridir. Bosna'nın fethedilme sürecini ele alan romanlarda Osmanlı'nın vaat edip uyguladığı barış ve adalet düzeni özellikle öne çıkartılır. Bosna-Hersek'in fethedilmesinde şeyh ve dervişlerin bölge halkıyla kurdukları sıcak ve samimi ilişkiler çok etkili olmuştur. Bogomilizm mezhebine inanmalarından ötürü Boşnakların Ortodoks ve Katolikler tarafından dışlanmaları fethi kolaylaştıran bir diğer etken olarak zikredilir. Osmanlıların farklı inançlara müsamahalı davranması, etnik ve dinî aidiyetinden dolayı kimseye baskı yapmaması farklı mezhep ve milletlerin baskısından bunalan bölge halkının gönlünü kazanmıştır. Bosnalılar Osmanlılarla birlikte daha üstün bir medeniyet ve idare anlayışına bizzat şahit olmuşlardır. Ayşe Kulin, bu yaygın ve genel kabulün yanında Osmanlı'nın ekonomik gerekçelerle bölgeyi fethettiği düşüncesindedir.

Bosna'daki Osmanlı idaresi yılları, olumlu ve olumsuz yönleriyle Türk romanında yer almıştır. Aslında Bosna'daki Osmanlı idaresi, bölgenin fethiyle birlikte ele alınan bir mevzudur. 1970 sonrası Türk romanında özellikle 93 Harbi, Osmanlı'nın Bosna-Hersek'teki hâkimiyetinin sona ermesi, göçler ve farklı etnik unsurların birbirleriyle ilişkileri anlatılırken Osmanlı devri yönetim anlayışından da bahsedilmiştir. Osmanlı'nın idare şekline yer veren *Bizim Diyar*, *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi*, *Sevdalinka*, *Rumeli Benimdi*, *Beyaz Zambak* ve *Umut* romanlarında Osmanlı'nın bölgedeki etnik ve dinî gruplar arasında bir denge oluşturduğu, Balkanlara adalet ve düzen getirdiği özellikle vurgulanıp öne çıkartılır. Osmanlı'nın adalet ve hoşgörüye dayanan idare sistemi kendine mahsustur. Türk adâletinin romanlarda gündeme getiriliş amaçlarından biri de Osmanlı'nın idaresi altındaki ekalliyetleri barış, özgürlük ve adâletle yönettiğini vurgulamaktır.

1463 sonrasında hızlı bir şekilde Müslümanlığı seçen Boşnakların İslâm'ı seçmesindeki temel etkenler Osmanlı'nın adil yönetimi ve idaresi altındaki inançlara sağladığı özgürlük alanıdır. Osmanlı padişahı, Bosna'da yaşayan halk için çok önemlidir. Müslüman Boşnaklar için padişaha tavrı almak, İslâm dinine karşı gelmekle eşdeğerdir. Bunun yanında Selma Fındıklı ve Gökhan Gökçe'nin romanlarında Osmanlı'nın geçmiş dönemlerindeki idarî aksaklıklarının, yönetimdeki bozulmaların

Balkanlardaki azınlıklarla devletin arasına mesafe girmesine sebep olduğu belirtilir. Balkanlardaki gayrimüslimlerin devşirme politikasından rahatsız olduğu da vurgulanır. Yeniçeri Ocağı'ndaki hâkim güçlerden biri de Boşnaklardır. Yeniçeri Ocağı kaldırılırken Balkanlarda devletin gücü ve otoritesi olan büyük ve köklü aileler tasfiye edilmişlerdir. Âyanların yönettiği bölgelerde bu durum, yönetim boşluğuna sebebiyet vermiştir. Bölgenin yönetimi için can damarı hükmündeki âyanlara ve Balkanlardaki manevî birliğe katkı sunan Bektaşilere yönelik tavırlar devletin Balkanlarda zayıflamasını da beraberinde getirmiştir. Değinilen bir diğer husus da etnik ve dinî sebeplerle Osmanlı'ya isyan eden Yunan, Bulgar, Sırp, Hırvat ve Karadağlıların Müslüman halka yönelik çetecilik faaliyetleridir. Güvenlik ve “gâvur” hâkimiyetinde yaşamamak için bölgeden göçen, geri çekilen Müslümanlarla beraber Osmanlı da Balkanlardan çekilmeye başlamıştır.

Doksanüç Harbi'nden sonra Avrupalı devletlerin müdahale ve baskısıyla imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Bosna-Hersek'in fiilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılması, Sultan II. Abdülhamit ve devrin yönetiminin eleştirilmesine sebep olmuştur. Romanlarda Avusturya'nın 1908'de Bosna'yı ilhak etmesine değinilirken devrin yönetimi de eleştirilir. Türk romanında, özellikle Boşnak kökenlilerin kaleme aldığı romanlarda, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bırakılmasında birinci dereceden sorumlu olarak Sultan II. Abdülhamit'in yanlış yönetimi gösterilir. Yazarlar, “tek kurşun bile atılmadan” Bosna'nın “gâvur eline” bırakılmasına tepkilidirler. Sultan II. Abdülhamit; Osmanlı'nın Bosna'yı kötü idare etmesinin hatta Bosna'nın elden çıkmasının müsebbibidir. Yazarların Osmanlı tarihine bakışı da bu eleştirilerde kendisini gösterir. Bunun yanında zamanın sadrazamı Midhat Paşa'nın genç ve yeni padişahı bu savaşa sürükleyerek Bosna'nın kaybedilmesine sebep olduğundan da bahsedilir. *Balkan Acısı* ve *Balkan* romanlarında ise II. Abdülhamit bu bağlamda savunulur. Bosna'nın 1908 sonrası tamamen kaybedilmesinde de benzer bir durum söz konusudur. Selma Fındıklı, Ayşe Kulin, Gökhan Gökçe gibi yazarlar Sultan II. Abdülhamit'i suçlarken; *Bizim Diyar*, *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, *Acılar Masal Oldu* romanlarının yazarları ise ilhaktan İttihatçıları sorumlu tutarlar. Ayşe Kulin ve Nurten Ertul, Bosna Savaşını anlattıkları romanlarında farklı etnik ve dinî unsurların birbirleriyle çatışmasından bahsederken Osmanlı'nın barış yıllarına temas ederler.

Romanlarda Osmanlı Ordusu ve idarecileri Bosna'dan çekilse bile Müslüman ahalinin Avusturya-Macaristan işgalini kabul etmeyerek destansı bir direniş sergiledikleri anlatılır. Selma Fındıklı'nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi*, Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* ve Gökhan Gökçe'nin *Rumeli'ye Veda* romanlarında Boşnakların direnişleri tasvir edilir. Katolik Hırvatların kendi mezheplerinden olan Avusturyalıları çiçeklerle karşılamasına karşılık Ortodoks Sırlar arkalarındaki Rus desteğinden ötürü bir süre geri durmuşlardır. İslâm, Hristiyan ve Yahudi inancına sahip insanların yaşadığı Bosna'da Osmanlı'nın çekilmesiyle birlikte Müslümanlar sahipsiz, desteksiz kalmışlardır. Müslümanlar dört yüzyıl efendisi oldukları topraklarda yeni dönemde aşağılanma ve zulümlere maruz kalmışlardır. İşgale ilk tepki boykot ve yürüyüş şeklinde kendisini göstermiş, daha sonra kendi aralarında örgütlenen Müslümanlar yaklaşık 1,5 aylık bir direnişle işgali geciktirmişlerdir. Avusturya'ya karşı direnişler, aydınlarla ileri gelen Boşnak ailelerin tutuklanması veya öldürülmesi sonrasında son bulmuştur.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1878 sonrasında işgal ettiği Bosna'da kendine ait bir ülke oluşturmak için birtakım idarî, siyasî ve ekonomik düzenlemeler yağımıştır. 1970 sonrası Türk romanında bu değişikliklere yer veren tek eser Nurten Ertul'un *Beyaz Zambak* romanıdır. Müslümanlar, alışık olmadıkları bu yeni düzenden ve kendi geleneklerini, inançlarını yok sayan uygulamalardan rahatsız olmuşlardır. Efendi bir milletin “gâvur elinde” hor görülüp, fakirleşip, “öteki” haline gelmesi romanda özellikle vurgulanmıştır. Avusturyalılar işgal sonrası kendi kültürel ve dinî hegemonyalarını kurmak için düzenlemeler yapmış, şehirlerin mimarisini değiştirmeye kalkışmışlardır. Buna rağmen ne kadar uğraşsalar da Bosna-Hersek'in Türk-İslâm dokusunu değiştirememişlerdir.

Balkanların büyük oranda kaybıyla sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Türk romanında muhtelif cepheleriyle ele alınmıştır. Türk romanında 93 Harbi'nin ele alınışında öne çıkan hususlar şunlardır: Yönetim zaafiyeti neticesinde vatan topraklarının elden çıkışı, 400 yıllık adalet ve hoş görü düzeninin sona ermesi, “gâvur idaresi”ni kabul etmeyen Müslüman ahalinin bölgeyi terk etmesi, Bosna'da kalan Müslümanların işgale direnişi, Avusturya'nın Bosna'ya yeni bir düzen getirmeye çalışması, Avusturya destekli Hırvatlar ile Rus destekli Sırp çetecilerin Müslümanlara yönelik hareketleri. Bütün bu hususlar; işgal, felaket, muhacerat, ölüm, çile, ayrılık,

baskı, zulüm gibi temalarla desteklenerek anlatılmıştır. 93 Harbi, Türk romanında öncelikle göçle özdeşleştirilmiştir. Bosna’da itibaren Rus ordusunun ve bölgedeki Rum, Bulgar, Sırp, Hırvat çetelerin önünden akın akın devlet otoritesinin bulunduğu bölgelere doğru kaçışan insanların acıları, ıstırapları 1970 sonrası romanlarda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Göçmen kahramanların acı, ıstırap ve vatan özlemleri İstanbul ve Anadolu’ya geldikten sonra bile dinmemiş, büyük kısmının yüreği vatan hasretiyle yanıp kavrulmuştur. Romancılar göç sırasında ve sonrasında yaşananları, hissedilenleri detaylı bir şekilde anlatmışlardır.

Osmanlı’nın Balkanlardan çekilmesi 1878’de başlamış, Balkanların tamamen kaybedilmesi ise I. Balkan Savaşı sonrasında 1912 yılında gerçekleşmiştir. Türk romanında Balkanların kaybı ve sonrasındaki göç olaylarından bahsedilirken öne çıkan tarih ve olaylar şu şekildedir: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı; 1908’de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’i ilhak etmesi, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması, 1926 Mübadelesi, Yugoslavya Dönemi ve Bosna Savaşı. Boşnaklara ve Bosna’ya yer veren Türk romanında özellikle 93 Harbi, I. Balkan Savaşı sonrasında Boşnakların yoğun bir şekilde İstanbul ve Bursa’ya göç ettikleri anlatılır. Yugoslavya dönemi ve Bosna Savaşı sırasında ise Boşnakların Türkiye’ye sığındıklarından bahsedilir. Bu göçlerin insan hayatını ve mizacını nasıl etkilediği, vatanlarından sevdiklerinden ayrı düşen muhacirlerin göç esnasında ve sonrasında yaşadıkları zorluklar etkileyici bir şekilde ifade edilir.

Bu zorunlu göçler, katliamlar ve savaşların ortaya çıkışında Rusların rolü büyüktür. Avrupa ve Rusya’nın siyasî, ticarî ve dinî gerekçelerle temellendirdiği yayılma ve Osmanlı’yı yok etme politikası da romanlarda karşımıza çıkan bir başka politik unsurdur. Rusya Ortodoksluk, Slavlık ve ekonomik fakirliği bahane ederek bölgedeki etnik unsurları birbirine düşürmüştür. Balkanların bütünündeki barışı ortadan kaldıran bu politikanın en belirgin tarafı devlet otoritesini sarsan, halkın güvenliğini ortadan kaldıran çetecilik faaliyetleridir. Balkanlara hâkim olmak için Panslavizm düşüncesini uygulamak isteyen Rusya Balkanlardaki Hristiyan etnik unsurların Osmanlı’ya başkaldırmasında birinci derecede sorumludur. Rusya, Ortodoks rahipleri ve öğretmenleri bölgeye gönderir. Çetecilere para ve silah yardımı yapar. Özellikle aşırı milliyetçilikleriyle ve Ortodoksluklarıyla öne çıkan Sırp

gençlerinin Rusya’da öğrenim görmelerini sağlar. *Bizim Diyar*, *Dersaadet’te Sabah Ezanları*, *Koca Yusuf -Yalnızca Güle Yenildi*, *Bozgun Zamanı*, *Rumeli’ye Veda*, *Drina’da Son Gün* ve *Beyaz Zambak* romanlarında Rusların Bosna politikasına dair düşünceler ifade edilir.

Balkanlardaki etnik-dinî kökenli zulüm ve baskıların bir sebebi de Rusya’nın yayılmacı politikalarının ve desteğinin bir neticesi olan komitacılık faaliyetleridir. Komitacılar Rus ve Avusturya destekli çetelerdir. Etnik ve dinî ayrımlar yaparak Bosna ve Balkanlardaki Müslüman unsurlara saldırıp mallarına ve canlarına kastetmişlerdir. Onların zulümleri on binlerce insanın Balkanlardan göç etmesine sebep olmuştur. Bosna ve Balkanlardaki devlet otoritesini sarsan faaliyetler yürüten çeteciler; Türk romanında çocuk, kadın, yaşlı genç demeden binlerce Müslümanı öldüren vahşiler olarak anlatılmıştır.

1970 sonrası yayımlanan romanlarda yer verilen düşünce akımlarından biri de, milliyetçiliktir. Milliyetçilik; Batı’nın Osmanlı’yı bölgeden uzaklaştırma aracı olarak anlatılır. Balkanlardaki huzur ve barışı ortadan kaldıran, ekalliyetler arasında savaş ve baskıyı arttıran bir etken olarak zikredilir. Fransız İhtilali neticesinde yaygınlaşan milliyetçilik anlayışının romanlara yansıması, fikrin tarihî seyriyle paraleldir. Yani bölgedeki kargaşa ve savaşların sebebi, barış ikliminin ortadan kalkmasının müsebbibi milliyetçiliktir. Rumlar, Sırlar, Bulgarlar, Ruslar milliyetçilik ve milliyetle bağlantılı din davası güttükleri için Müslüman halka zulmetmiş, katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Bosna Müslümanlarını vatanlarından eden de bu anlayıştır.

Bosna’ya yer veren romanlarda Yugoslavya dönemi Bosnasında yaşananlar da ele alınmıştır. Bosna’nın Yugoslavya’ya bağlı olduğu dönemden bahseden romanlar genel itibarıyla bu devri Tito’yla özdeşleştirirler. Tito’nun politikaları eleştirilirken bazı romancılar Tito dönemini övgüye değer bulur. *Sevdalinka*’da, dağılan Yugoslavya’yı ve Bosna Savaşı’nı anlatan Ayşe Kulin’in Tito devrine bakışı iki şekildedir: Ona göre Tito, ülkede birlik ve beraberliği, düzeni sağlayan önemli bir liderdir. Roman içerisinde bu bakış açısı özellikle ana kahram Nimeta veya anlatıcı-yazarın Bosna Savaşı sırasındaki katliamları anlatırken kendini gösterir. Romanda Boşnak milliyetçiliğinin sözcüsü konumundaki Raif üzerinden de Tito döneminde Boşnak kültürüne ve Müslümanlığa dair uygulanan yasaklar ve yapılan tahribatlar anlatılır. Yugoslavya döneminden bahseden bir diğer eser, Nurten Ertul’un *Beyaz*

Zambak romanıdır. Romanın beşinci ve son bölümünde Bosna Savaşı ve bu savaş sırasında Bosna insanının çektiği acılar anlatılırken içinde bulunulan şartlar Tito dönemiyle mukayese edilir. “Ülkede hem gücün hem de birliğin sembolü” olarak nitelendirilen Tito’nun vefatı sonrasında Yugoslavya hızla parçalanmıştır. *Beyaz Zambak* romanında Tito’nun Müslümanlara yönelik uyguladığı baskılar ve asimilasyon politikası öne çıkartılır. Tito döneminde Müslümanların maruz kaldığı bir başka zulüm de yerlerinden yurtlarından edilmeleridir. Balkanları Müslüman unsurlara tahammülü olmayan Tito, türlü baskılarla onların Türkiye’ye göç etmelerine sebebiyet vermiştir. Tito Yugoslavyasında Müslümanların inançlarını özgürce yaşamaları engellenince Boşnaklar bir kere daha kitleler halinde İstanbul’a göç etmeye başlamışlardır.

Boşnakların tarihî, kültürel ve dinî kimlikleri hakkında bilgi veren romancılar milliyetin oluşmasında dini, etnik aidiyetin önüne çıkartırlar. Boşnak kimliğinin tarihine dair detaylı bilgi veren yazarlar Ayşe Kulin ve Nurten Ertul’dur. Bu yazarlara göre Boşnak kimliğinin, diğer bir deyişle Boşnak milletin oluşumunda din önemli bir faktördür. Daha sonra sırasıyla coğrafya ve dil gelir. Ama aslolan Boşnaklar için her zaman din olmuştur. Diğer “Slav” kavimlerinden onları ayıran da tarih boyunca inandıkları değerler olmuştur. Boşnaklar için vatan ve devlet kutsaldır. Onların nazarında devlete itaat, yasalara riayet ve Allah’a inanmak aynı öneme sahiptir. Yazarların zihniyeti Bosna’nın Türk romanına yansımış şekline de etki etmiştir. Özellikle Boşnak kimliği, Boşnakların dinle münasebeti, Osmanlı devri Bosnası’na bakış, Aliya İzzet Begoviç’in anlatılış şekli ve roman kahramanlarının aşk ilişkilerinde dünya görüşünün tezahürleri açık bir şekilde kendisini gösterir. Romancılar, bu meseleleri, olay ve durumları kendi zihniyetleriyle bağlantılı bir şekilde ele almışlardır. Ayşe Kulin için Osmanlı devri barış yıllarıdır. Fetih politikasının arkasında faydacı bir mantık olduğunu söyler. Boşnak kimliğinin oluşumunda ve Boşnakların İslâm anlayışında Şamanizm, Zerdüştlük, Alevilik ve Bogomilizm’in etkili olduğunu söyler.

Romanlarda Boşnaklar’ın gelenekleriyle ilgili öne çıkartılan husus, örf ve adetlere bağlılığın dine bağlılık kadar önemli olmasıdır. Ailenin devamı biraz da geleneklerin devamına bağlıdır. Bosna’dan İstanbul’a veya Anadolu’nun muhtelif şehirlerine göç eden aileler Boşnak adetlerine uygun bir hayat tarzı yaşamak için

gayret ederler. Boşnaklar cömerttir, misafirperverdir. Komuşuluk ve akrabalık ilişkisine çok önem verirler. Boşnakların düğün ve sünnet adetleri kendilerine mahsustur. Bu tip merasimleri farklı din ve etnik unsurların bir araya geldiği bir şenlik şeklinde yaparlar. İslâm öncesi gelenekleri şekillendiren Bogomilizm’ken, İslâm sonrasında Müslümanlık ve Türk örf-adetleri Boşnak gelenekleri üzerinde etkili olmuştur.

Boşnakların tarihî süreçte inandıkları iki din olmuştur: Hristiyanlık ve Müslümanlık. 12 ve 15. yüzyıllar arasında Hristiyanlığın Bogomilizm mezhebine inanan Boşnaklar, 1463 sonrası İslâm’la tanışmışlar ve kısa sürede bu dini benimsemişlerdir. Boşnak kimliğinin oluşumunda İslâmiyet’in etkisi çok büyük olmuştur. Bosna’daki dinî hayatla ilgili ayrıntılı bilgiler Ayşe Kulin’le Nurten Ertul’un romanlarında karşımıza çıkar. Bosna, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslâmiyet’e mensup olanların asırlarca bir arada huzur içinde yaşadığı bir ülke olmuştur. Osmanlı asırlarının sona erişî farklı dinler arasında var olan barış iklimini de ortadan kaldırmıştır. Osmanlı hâkimiyeti öncesinde ve Osmanlı idaresinin sona erdiği 1878 sonrasında din, özellikle de Hristiyanlığın mezhepleri olan Katoliklik ve Ortodoksluk, diğer dinler üzerinde bir baskı aracı olmuştur. Romanlardaki dinî hayatın sosyal ve siyasî hayata etkisini gösteren önemli olgulardan biri de göç meselesidir. Balkan muhaceratının arka planındaki esas dinamik, Müslüman ahalinin farklı bir dinin mensuplarının arasında ve hükmü altında yaşamak istememeleridir. 93 Harbi sonrasında Avusturyalıların baskısının yanına Hırvat ve Sırp çetelerin de Müslüman ahaliye yönelik hareketleri eklenince Müslüman nüfusun büyük bir kısmı Bosna’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bölgenin “efendisi” ve yöneticisi olan Müslümanlar bir başka dine mensup bir devletin hâkimiyeti altında yaşamamak için Bosna’yı terk ederek İstanbul ve Anadolu’ya doğru göç etmişlerdir.

1970 sonrası Türk romanında Boşnakça kelime ve deyişlere çok yer verilmemiştir. Yer ve şahıs isimlerinin yanında daha çok yeme içme kültürüyle alakalı kelimelerin Boşnakça aslına yer verilmiştir. Bunların yanında; Türkçenin bölgedeki kullanılışını gösteren “Rumeli ağzına”, Rumelilerin konuştuğu cümle yapısına az da olsa yer verilmiştir. “Oğlu, zâde” anlamındaki -ć , -ić, -ević ve -ović gibi eklerle biten ve bölgede çok yaygın soyadlarına *Drina’da Son Gün*, *Sevdalinka*, *Zlata’nın Öyküsü*, *Umut* gibi romanlarda yer verilir. Selma Fındıklı ve Ahmet Altan’ın romanlarındaki

kahramanlar romanının belirli kısımlarında özellikle Rumeli ağzıyla konuşturulur. Yazarlar, roman kişilerinin isimlerini bölgedeki söyleşi tarzına uygun bir şekilde verirler. Mesela Selma Fındıklı; roman kahramanlarından bazılarını konuşma dilinde yer aldığı gibi Salih, Salko; Murat, Muti; Şefika, Şefo; Ramiz, Ramo; Fatma, Fato; Mustafa, Muyo; Meryem, Meyro şeklinde yazmıştır.

Romanlardaki Boşnak kahramanlar iyi eğitim görmüş, barışçıl insanlardır. Bogomilizm veya Müslümanlığın Bosna için önemini bilirler. Aile eğitiminde de dinin önemli bir yeri vardır. Bu devir romanlarında karşımıza çıkan Boşnak kişiler; yöneticiler, kadın ve erkek kahramanlar olarak öne çıkar. Ayşe Kulin, Selma Fındıklı, Nurten Ertul, Zülfü Livaneli gibi yazarların kaleme aldıkları romanlarda yer verilen ideal kadın tipleri iyi eğitilidir. Kendi ayakları üzerinden durur, mesleklerinde başarılıdırlar. Ayşe Kulin'in Müslüman kadın roman kahramanları başka ırk ve dine mensup insanlarla ilişki yaşar. Kulin'e göre Müslümanlık Boşnaklar için önemlidir; ama din hayatın bütününe hâkim değildir, daha çok inanç, düşünce bakımından etkilidir. Aynı durum Nurten Ertul'da da vardır. Romancıların zihniyeti Boşnakların kurucu lideri Aliya İzzetbegoviç yorumlarında da kendisini gösterir. Ayşe Kulin, Aliya'yı "ılımlı", "öngörüsüz" bulup eleştirirken Nurten Ertul idealize eder. Ülkü Uluırmak'ın Aliya'sı ise Bosna Savaşı'nı çıkartan politikacılardan biridir.

Bosna'nın tarihinin dönüm noktalarından biri de 1992-1995 yıllarında meydana gelen Bosna Savaşı'dır. Romanlarda Bosna, birbirinden farklı millet ve dinlerin bir arada, barış içinde yaşadığı bir ülke olarak tavsif edilir. Boşnakların diğer milletlere karşı tarihin hiçbir döneminde olumsuz tutum sergilemedikleri belirtilir. Buna rağmen Bosna Savaşı sırasında Sırp ve Hırvatlar sırf Müslüman oldukları için Boşnakları katletmişlerdir. Hristiyan Avrupa da uzun süre Müslüman Boşnakların katledilmelerine seyirci kalmıştır. Bosna Savaşı'nı ele alan Ayşe Kulin ve Nurten Ertul, bu durumu özellikle belirtirler. Ülkü Uluırmak'a göre ise Bosna Savaşı'nın ve katliamının asıl sebebi politikacıların hırslarıdır.

Bosna-Hersek ve Boşnaklar konusunun Tanzimat sonrası Türk edebiyatının şiir, tiyatro, hikâye, makale, hatırat türlerindeki yansımalarıyla ilgili yapılacak araştırmalar; meselenin Türk edebiyat ve düşüncesindeki yerinin daha ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkmasına vesile olacaktır. Bu anlamda roman türü dışındaki edebî türlerde de bizim çalışmamıza benzer çalışmaların yapılması gereklidir. Aynı şekilde, Türk şiiri ve hikâyesinde Bosna ve Boşnaklar konusuyla alakalı zengin bir içeriğin olduğunu ifade etmekte yarar var. Tematik araştırmalar tamamlandıktan sonra gerçekleştirilecek mukayeseli çalışmalar, Türk edebiyatında Bosna-Hersek ve Boşnaklar konusunun ele alınış şekli hakkında daha detaylı hükümler verilmesini sağlayacaktır. Bosna-Hersek ve Boşnaklar konusunun Türk edebiyatının bütün devir ve türlerindeki yansımaları üzerine çeşitli araştırmaların yapılması, şüphesiz konunun çerçevesinin daha belirgin hâle gelmesini sağlayacağı gibi Türk edebiyatının az bilinen bir cephesini de aydınlatacaktır.

KAYNAKLAR

İncelenen Romanlar

- Alptekin, H. (2006). *Balkan*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Altan, A. (2001). *İsyen Günlerinde Aşk*, İstanbul: Can Yayınları.
- Aydemir, T. (2009). *Sürgü-Karlar Altında Yatan Bir Tarih*, İstanbul: Neden Kitap Yay.
- Aygen, A. (2003). *Rumeli Benimdi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bahadıroğlu, Y. (1997). *Cem Sultan I*, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Baysal, F. (2006). *Drina 'da Son Gün*, İstanbul: Can Yayınları.
- Bilgin, İ. (2007). *Elveda Balkanlar*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çokum, S. (1978). *Bizim Diyar*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Delice, H. (2005). *Koca Yusuf (Yalnızca Güle Yenildi)*, İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- Delice, H. (2008). *Görmedin mi Aliş'imi Tuna Boyunda*, İstanbul: Babıali Kültür Yay.
- Erendoruk, Ö. O. (2005). *Toprağa Kan Düştü*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ertul, N. (2007). *Beyaz Zambak*, İstanbul: Nesa Yayın Grubu.
- Fındıklı, S. (1997). *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Fındıklı, S. (2006). *Nereye Yüreğim*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gökçe, G. (2008). *Rumeli 'ye Veda*, İzmir: Kaynak Yayınları.
- Gürbüz, Y. (1975). *Balkan Acısı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gürbüz, Y. (1984). *Acılar Masal Oldu*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- İlhan, A. (1981). *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kaleoğlu, M. (2006). *Rumeli Rüzgârları*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Kemal, O. (Hazırlama: 1970. Basım: 2007). *Önemli Not. (içinde). Murtaza II ve 93 Harbi*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Koçu, R. E. (1972). *Kösem Sultan I-2*, İstanbul: Kervan Yayınevi.
- Kulin, A. (1999). *Füreye*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kulin, A. (1999). *Sevdalinka*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kulin, A. (2008). *Umut Hayat Akan Bir Sudur*, İstanbul: Everest Yay.
- Kutlu, A. (1986). *Bir Göçmen Kuştı O*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Livaneli, Z. (2006). *Leyla'nın Evi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özyürek, A. E. (2003). *Muhacirler (Bitmeyen Göç)*, İstanbul: Kekeme Yayınları.
- Topuz, H. (2009). *Abdülmecit İmparatorluk Çökerken Sarayda 22 Yıl*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Türker, M. (2006). *Bozgun Zamanı*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ülkü U. (2005). *Zlata'nın Öyküsü*, İstanbul: Papirüs Yayınları.
- Ünlü, Ş. (1988). *Toprak Kurşun Geçirmez*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yamaç, Z. (2007). *Mehmet Balkan Muhaciri*, İstanbul: Heyemola Yayınları.

Diğer Kaynaklar

- Acaroğlu, M. T. (2006). *Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, İstanbul: İq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Aksoy, O. (2018). "Bosna Hersek'te Alfabe Meselesi Ve Boşnak Yazı Dilinin Sadeleştirilmesine Yönelik Türkiye İle Paralel Olarak Yapılan Reform Çalışmaları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 7 / 2, 249-272.

- Aktaş, Ş. (2003). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akün Ö. F. (2006). "Namık Kemal", *DİA*, C. 32, İstanbul: DİB, 373-375.
- Aruçi, M. (2003). "Yugoslavya", *DİA*, İstanbul: DİB Yayınları, 573-579.
- Asceric Todd, İ. (2018). *Bosna'da Dervişler ve İslâm: Müslüman Bosna Toplumunun Oluşumunda Tasavvufî Boyutlar*, Çev. Haris Macic ve Özge Kobak. İstanbul: Ketebe Yayınevi.
- Avdović, H. (1991). *Položaj Muslimana u Sandžaku*. Sarajevo.
- Aydemir, M. (2020). "93 Harbi'nin Türk Romanına Yansıması", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2, 115-132.
- Aydın, M. (1994). 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi). *DİA*. Cilt 9. İstanbul: DİB Yay., 498-499.
- Aydın, M. (2004). "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm Ve Rusya" Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 15 / 15 (Ocak 2004), 73-82.
- Babuna, E. (2000). *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Baykal, S. B. (1941). "93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şâyiâ ve Teşebbüsleri", *TTK Belleten*, V/19, s. 351-392.
- Bıyık M. (2013). *Türk Romanında Rumeli (1888-2008)*. (Basılmamış Doktra Tezi). İstanbul: MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Bildirici, E. (2010). *Ayşe Kulin'in Romanlarında Şahıs Kadrosu*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgegil M. K., (1980). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Bilgi, L. (2006). *Türk Romanında Savaş Sonrası Anadolu'ya Zorunlu Göçler*. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Bračković, Dž. (2020). *Türk Kökenli Bosna Hersek Soyadları*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cecic, İ. (1983). *The Socialist Republic of Bosnia and Hercegovina*, Zagreb: Zavod.
- Çanlı, M. (2015). "Balkanlarda Komitacılık, Çetecilik ve Siyasi Af (1908-1911)". *Yeni Türkiye, Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, 68, 3218.
- Çanlı, M. (2017). "Balkanlarda Komitacılık Ve Çetecilik: II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Oturumlarında Yapılan Tartışmalar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 / 4, 2825-2846.
- Demiryürek, M. (2010). "Bir Göçün Romanı: Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7. 4 / 139-143.
- Djovic, D. (2002). *Yugoslavism, Denison Rudinow*, London: Hurst.
- Djurdjev, B. (1992). "Bosna Hersek", *DİA*, cilt 6, s. 297.
- Doğan, Â.- Hatipoğlu, S. (2013). "Günümüz Türk Edebiyatında Bosna Savaşı", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bildiri Kitabı 1*, (Ed. Mustafa Arslan), Sarajevo: International Burch University, 7-14.
- Emgili, F. (2011). *Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye Göç (1878-1934)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercilasun, B. (2020). *Bir Vatan Kaybettiler Balkanların Fethi ve Kaybını Ele Alan Romanlar Üzerinde Bir İnceleme*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Fatih Acer F. (2015). *Türk Romanında Balkanlar ve Balkan Türkleri (1872-1960)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Ünv. Sosyal Bilimler Ens.
- Frances, H. (1999). *Balkanlar 1908*, İstanbul: Show Kitap.

- Geçer, G. O. (2010). "İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Göç Olgusunun Vatan Gazetesine Yansımaları" *TÜBAR*, nr. XXVIII, 191-205.
- Gültekin, M. N. (2007). "Orhan Kemal'in Önemli Notları", *Cumhuriyet*, 03.05., 7.
- Gündüz, T. (2019). "Boşnak Muhacirlerinin Gözünde Vatan Neresi?", *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) -Vatan Neresi?- Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İstanbul: Türk Ocağı İstanbul Şubesi Yay., 29-34.
- Güneş, M. (2015). "Yüreği Bosna'da Kalanların Romanı: Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi", *III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 148-161.
- Gürsel, A. (2009). "Edebiyatta Göç", *XVI. Uluslararası KIBATEK Edebiyat Sempozyumu (Kültür ve Edebiyatta Göç ve Göçmenlik)*, 4-8 Mayıs 2009, Ankara. 26.
- Haedens K. (1961). *Roman Sanatı*, (Çev. Yaşar Nabi), İstanbul: Varlık Yay.
- Halilovic, S. (2000). *Gramatika Bosanskoga Jezika*, Zenica.
- Hoare, M. A. (2007). *The History of Bosnia*, London: Saqi.
- İmamoviç, M. (2018). *Boşnakların Tarihi Kitabı*. (Çev. Hüseyin Gül-Cenita Özgüner). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İyiyol, F. – Çatovic, A. (2012). "Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak UNSURLARI", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/1, 246-264.
- İzzetbegoviç, A. (1995). *Bosna Mucizesi*, İstanbul: Yöneliş Yay.
- İzzetbegoviç, A. (2003). *Konuşmalar*, İstanbul: Kalsik Yay.
- İzzetbegoviç, A. (2015). *Doğru ve Batı Arasında İslâm*. (Çev. Salih Şaban). İstanbul: Klasik Yay.
- Jelavich, B. (2006). *Balkan Tarihi*, Cilt 1-2, İstanbul: Küre Yay.
- Kahramanyol, M. (2003). *Makedonya'daki Türk ve Müslüman Topluluklarının Günlük Hayat Ve Gelenekleri*, Ankara: Bosna Hersek Dostları Vakfı Yayınları.
- Karatay, O. (2001). *Balkanlar El Kitabı*, cilt I, Ankara: KaraM&Vadi Yay.
- Karpat, H. K. (2004). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (Çev. Recep Boztemur). İstanbul: İmge Yayınları.
- Kefeli, E. (2006). *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- Keleş, E. (2008). "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21, 123-140.
- Keskin, A. (2000). *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- KIRBAÇ, A. D. (2012). "Tarih ve gelenek bağlamında Türkiye'de Boşnaklar", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9 / 1, 701-7011.
- Koç M. (2005). *Türk Romanında İttihad ve Terâkki*, İstanbul: Temel Yayınları.
- Kohn, H. (1983). *Panislavizm Ve Rus Milliyetçiliği*, (Çeviren: Ağâh Oktay Güner). İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Köprülü M. F. (1980). İstanbul: *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kuntay, M. C. (1956). *Üç İstanbul*, İstanbul: Oğlak Yay.
- Kurat, A. N. (1953). "Panslavizm", *Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XI, 2,3,4, Ankara: TTK Basımevi, 195, 241-278.
- Kutlu, s. (2007). *Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Kutlu, S. (2007). *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: Bilgi Üniversite Yayınları.
- Lanson G. (1937). *İlimlerde Usul Edebiyat Tarihi*, (Çev. Yusuf Şerif), İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Malcolm, N. (1999). *Bosna*, İstanbul: Om Yay.
- Mazower, M. (2017). *Bizans'ın Çöküşünden Bugüne Balkanlar*, (Çeviren: Ayşe Ozil). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Meriç C. (1998). *Kırk Ambar Rümuz-ül Edeb*, C. 1, İstanbul: İletişim Yay.
- Moran, B. (1983-1990-1994). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I-II-III*, İstanbul: İletişim Yay.
- Mudry, T. *Histoire de Bosnie et Hercegovie*, Paris: Eclipses.
- Murad, M. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı*, (Haz.: Tacettin Şimşek), Ankara: Akça Yayınları.
- Nalbantlar D.(2005). *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Balkan Türkleri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İÜ Sosyal Bilimler Ens.
- Özgül M. K. (2003). *Kandille İskandil*, Ankara: Hece Yay.
- Özön M. N. (1934). *Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Özön M. N. (1985). *Türkçede Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztuna, Y. (2006). *Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız Rumeli'nin Elden Çıkışı*, İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.
- Pehlivanlı, H. (2005). *Bosna Defteri*. Ankara: Bosna Hersek Dostları Vakfı Yayınları.
- Šabanović, H. (1973). *Književnost Muslimana BiH na Orijentalnim Jezicima*, Sarajevo.
- Saltağa, F. (1991). *Muslimanska nacija u Jugoslaviji, porijeklo, İslâm, kultura, povijest, politika*, Sarajevo.
- Sancaktar, C. (2015). “Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*. 10 / 23-44.
- Skaljic, A. (1989). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
- Stendhal H. B. (1979). *Kırmızı ve Siyah*, (Çev. Şerif Hulusi), İstanbul: Ülkü Basım.
- Şafak, Y. (2010). *Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın Parçalanması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Kadir Has Ün. Sosyal Bilimler Ens.
- Şahin, T. (1988). *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şeker, Ş. (2014). *Tanzimat Fikri ve Edebiyat: Siyasi Fikirlerin Türk Romanına Yansıması*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Şimşir, B. N. (1968). *Rumeli'den Türk Göçleri I*. Ankara: TTK Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1989). *Rumeli'den Türk Göçleri II*, Ankara: TTK Yayınları.
- Tanpınar A. H. (1956). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, II. Baskı, İstanbul: İbrahim Horoz Matbaası.
- Tekin, M. (2004). *Roman Sanatı I*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tieghem P. (1935). *Avrupa Edebiyatı Muhtasar Tarihi*, (Çev. Yusuf Şerif), İstanbul: MEB Yay.
- Uğurcan, S. (2012). *Edebiyatımız I: Edebiyat Tarih İlişkisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2009). *Bir Ölüünün Defteri*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Vildiç, E. (2010). *Bosna Savaşı'nın Modern Türk Şiirine Yansıması*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vovchenko, D. (2019). “Bir Pan-Slav Hüsrânı: Doğu Krizi Boyunca Boşnakların Ve Pomakların Rus Algısı (1875-1878)”. *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) -Vatan Neresi?- Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: Türk Ocağı İstanbul Şubesi Yay.
- Wachtel, A. B. (2009). *Dünya Tarihinde Balkanlar*. (Çev. Ali Cevat Koyunlu). İstanbul: Doğan Kitap.

- Yenisoy, H. S. (2005). *Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göç Kaderi*, Ankara: Toplumsal Gelişim Derneği Yayınları.
- Yeşilçiçek, V. (2010). *Ayşe Kulin'in "Hayatı, Sanatı, Eserleri"* (Basılmamış Doktora Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yetiş, K. (1989). *Namık Kemal'in Dil ve Edebiyat Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay.
- Yılmaz, M. (2018). *Türk Romanında Bosna Savaşı*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yorulmaz, H. (2007). *Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna*. İstanbul: 3 F Yayınevi.
- Zeen, H. İ. (2019). *Selma Fındıklı'nın Romanları Ve Öyküleri Üzerine Bir İnceleme*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ziganshina, G. (2015). *Zülfü Livaneli Romanlarında Kadın*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zulfikarpaşıcı, A. (1998). *The Bosniak*, London: Hurst and Company.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : KJOROVİKJ, Nermina

Uyuğu : Kuzey Makedonya

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2021
Lisans	Aziz Kiril ve Metodij Üniversitesi Filoloji Fakültesi Blaje Koneski Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2018
Lise	Arseni Jovkov Ekonomi ve Hukuk Lisesi	2013

Yabancı Dil

İngilizce

